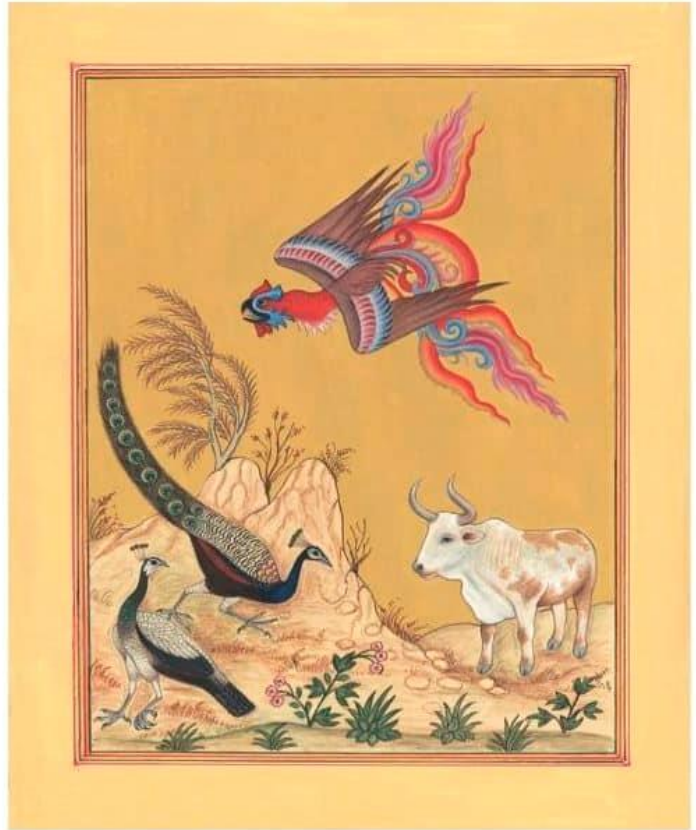

TEGEN HELDERE VERHALEN. OVER HET BELANG VAN MEERSTEMMIGHEID

Ox, the second emissary, lumbered along for half the night before reaching the court. By the time he arrived, word had already reached the kingdom and Phoenix had already gathered flocks of all the non-predatory birds to his side. There they hopped and fluttered, covering the rocky desert floor in numbers so great it was impossible to count them. Ox looked upon the sea of birds, and told them about the plan....Phoenix, the king, turned to Peacock, his advisor, and asked: "Whom do we have who would be a worthy spokes-bird?"

<https://www.4en5mei.nl/app/uploads/2022/04/Tegen-heldere-verhalen.pdf>

Wat is meerstemmigheid?

‘Meerstemmigheid is een aanval op het enkele, officiële verhaal, en het lijkt te gaan om het scheppen van ruimte voor de verhalen die nu nog niet worden verteld, die worden genegeerd, verzwegen zelfs. Om de verhalen die geen vaste plaats hebben in onze geschiedschrijving en daarmee ons collectieve geheugen.’ Dat stelt Sinan Çankaya in zijn essay Tegen heldere verhalen. Over het belang van meerstemmigheid. Çankaya levert een belangrijke bijdrage aan de discussie over de Nederlandse herdenkingscultuur, en de onvermijdelijke vragen over ‘onze’ identiteit als Nederlanders die daaraan ten grondslag liggen.

Wat betekent meerstemmigheid voor herdenken?

Çankaya werkt in zijn boek toe naar een bezoek aan het concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz. Hij beschrijft zijn reis en het intellectuele pad dat hij onderweg aflegt, waarbij hij stilstaat bij de geschiedschrijving van de dodenherdenking, de dekolonisatie, de slavernij en een bezoek aan kamp Westerbork. Çankaya verbindt deze thema's om te onderzoeken hoe het verhaal van de Tweede Wereldoorlog verteld kan worden op een manier waarbij er ruimte wordt gemaakt 'voor de mensen aan de randen', en hun een plek wordt geboden 'in het Nederlandse herinneringslandschap':

‘Wie meerstemmig kijkt, komt vanzelf uit bij de Marokkaanse soldaten die hebben meegevochten om Europa te bevrijden van nazi-Duitsland.

Wie meerstemmig kijkt, erkent dat de geallieerden overwonnen mede vanwege de 'Antilliaanse olie' en de 'Surinaamse bauxiet', maar is tegelijk kritisch op deze rationalisering van grondstoffen [...].

Wie meerstemmig kijkt, weigert nog langer het verhaal van Anton de Kom in twee stukken te knippen: de man was een antikoloniale, revolutionaire vrijheidsstrijder die zich tegen het Nederlands koloniaal bewind verzette én hij was een verzetsheld die tijdens de Tweede Wereldoorlog betrokken raakte in het communistisch verzet.' (p. 116-117)

Meerstemmigheid keert zich dus tegen het traditionele, beperkte verhaal dat verteld wordt in de Nederlandse herinneringscultuur. Çankaya geeft eventuele tegenstanders die waarschuwen voor verbreding, bagatellisering en relativering van het oorlogsverleden en de Holocaust weerwoord door hen te wijzen op het roerige en veranderlijke karakter van de herdenking op 4 mei. De continue verandering die de dodenherdenking sinds 1945 heeft ondergaan is juist tekenend voor het belang van het debat over wie we herdenken, waarbij altijd de vervolgvraag gesteld moet worden wie 'we' precies zijn.

Meerstemmigheid doen

Dat een debat over wie we zijn kan schuren en ongemakkelijk kan zijn is in zichzelf geen probleem, stelt Çankaya:

‘De enige zinvolle vraag die overblijft: hoe komen we tot een gedeeld verhaal en een gezamenlijke toekomst? In mijn verbeelding komen we samen in gemeenschappelijke politieke ruimten waarin plaats is voor verschil, dialoog en samenwerking, maar ook voor onenigheid en conflict.

Meerstemmigheid gaat om het scheppen van politieke identiteit rondom waarden van solidariteit en rechtvaardigheid zonder onze geschiedenissen op een hoop te willen gooien, zonder etnische en religieuze identiteiten uit te wissen en zonder de indruk te willen wekken dat we ‘allemaal hetzelfde zijn’. Dat zijn we niet, we hebben allemaal een andere sociale locatie, we staan allemaal ergens anders in de pikorde. Musea, erfgoedinstellingen en herinneringscentra, maar ook de kunsten – de literatuur, cinema – kunnen helpen om de wereld niet alleen meerstemmig te begrijpen of door op een meerstemmige manier museale collecties, archieven en gemarginaliseerde verhalen te ontsluiten; ze helpen ook door werelden te verbeelden die zich verzoenen met ons gemeenschappelijk lot.’ (p. 118-119)

tekst te downloaden (zie boven)

De zaak van de dieren tegen de mensen

Twee rabbijnen, een soefi, een christelijke redacteur, een islamitische kunstenaar en een Arabische prinses gaan een boek schrijven. Nee, dit is geen begin van een mop maar een echt verhaal. Twee rabbijnen hebben een oud verhaal bewerkt en vertaald.

Hun boek kwam onder de aandacht van een soefi uit Kentucky die uitgever is. Een islamitische kunstenaar en een Saoedi-Arabische prinses besloten om ook hun steentjes bij te dragen aan realisatie van dit belangrijke verhaal.

In het boek *'The Animals Lawsuite against Humanity'* worden de dieren geportretteerd als wezens die kunnen denken en die bereid zijn om met mensen samen te werken. Maar de mensen willen in hun arrogantie niet naar de dieren luisteren.

Het oude verhaal dat nog steeds zeer actueel is, misschien meer dan ooit, toont aan dat hoe we omgaan met dieren een directe impact heeft op hoe we elkaar behandelen.

Na jarenlang zoeken naar een uitgever, vond rabbi Laytner de uitgeverij Fons Vitae. Virginia Gray Henry, de directeur van Fons Vitae, woont in Kentucky en is een soefi. Het Arabisch was de oorspronkelijke taal van het oude verhaal en werd later door een middeleeuwse rabbijn voor een christelijke koning in het Hebreeuws vertaald.

Twee moderne Amerikaanse rabbijnen vertaalden het verhaal van het Hebreeuws naar het Engels. De Kentucky-uitgever huurde een christelijke tekstredacteur in en vond de illustrator, een Pakistaanse moslima en kunstenaar Kulsum Begum. Het werk van Begum in dit boek werd gefinancierd door een Saoedi-Arabische prinses die anoniem wil blijven.

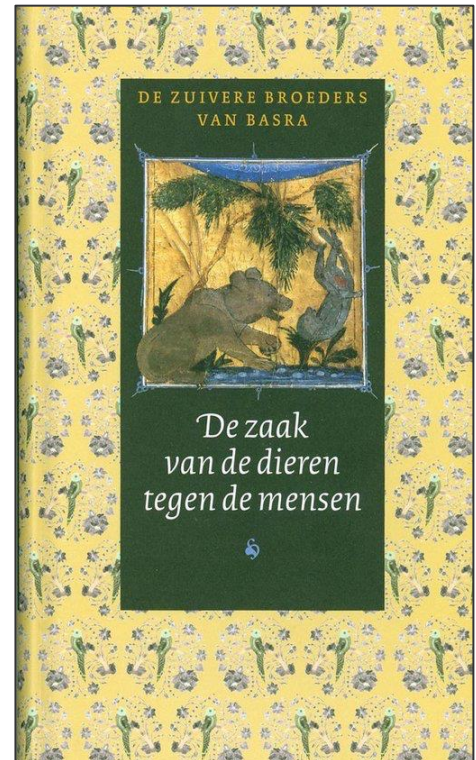
Rabbi Anson Laytner:

"Het boek heeft een ecologische insteek. Het verhaal kijkt niet alleen naar het redden van de relatie die we hebben met de dieren waarmee we leven, maar ook naar de relatie die we hebben met onze gehele omgeving; het land en de aarde waarop we leven."

Geschiedenis van het verhaal

Het originele verhaal komt vermoedelijk uit India. Maar de eerste geschreven versie van het verhaal werd in het Arabisch geschreven door leden van de islamitische "Broederschap van de Zuiverheid" (*Ikhwan al-Safa*).

Deze broederschap, die veel gelijkenissen kende met een vrijmetselaarsloge of een soefi-orde, was actief in de omgeving van Basra, Irak, ergens vóór de tiende eeuw na Christus. In hun versie was

het verhaal de 25ste van 51 'brieven' waarin de mysteries en de betekenis van het leven werden beschreven.

Dit verhaal uit de tiende-eeuw heeft voor onze tijd, en voor jong en oud, nog steeds een belangrijke boodschap. Het maakt milieuproblematiek en dierenrechten inzichtelijk op een manier die door iedereen is te begrijpen.

In het verhaal spreken verschillende vertegenwoordigers van het dierenrijk – van paarden tot bijen – tot een wijze koning om te klagen over de vreselijke behandeling die ze hebben ondergaan door de mensheid.

Tijdens de rechtszaak, waarin zowel mensen als dieren getuigenissen afleggen voor de koning, betwisten beide partijen hun punten op ingenieuze wijze. Op deze manier illustreert het verhaal heel handig de geldigheid van beide kanten van het ecologische debat.

Het verhaal gaat dat er ooit een plaats op aarde was, een eiland genaamd Tzagone, waar de dieren gelukkig leefden en vrij van vervolging door mensen. Het eiland werd geregeerd door Bersaf, de koning der geesten. Maar een schip met menselijke bemanningsleden wordt voor de kust van het eiland verwoest en een grote groep mensen spoelt aan op het eiland.

Al snel beginnen de mensen de dieren en vogels te gebruiken voor voedsel en arbeid. Ze maken de dieren tot hun slaven. In het verhaal wordt dit prachtig beeldend beschreven met:

“Ogen die eens vol vertrouwen waren, begonnen te verdrinken in stormachtige oceanen van angst.”

Uiteindelijk komen de dieren uit wanhoop bijeen en ze spreken af om de koning van de geesten om hulp te vragen. De koning besluit om de mensen voor de rechter te dagen zodat ze de beschuldigingen van de dieren kunnen tegenspreken.

De rechtszaak

De mensen zijn sterk verdeeld. Hochmah (wijsheid), de vrouwelijke wijsgeer, kiest de kant van de dieren. Zadone (slechtheid) is echter de woordvoerder van de mensen en bepleit hun zaak voor de koning.

Zadone betoogt, met betrekking tot andere diersoorten dan de mens:

“We zeggen dat ze onze slaven zijn en we zullen degenen grijpen die we wensen en ze behandelen net zoals we elk ander bezit zouden behandelen. Degenen die zich aan ons onderwerpen, accepteren het idee dat de Schepper ons heeft aangesteld om over hen te heersen. Maar zij die ons juk aanvechten, zij rebelleren tegen Gods woord. De consequenties zijn aan hen.”

De mensen beweren ook dat zij de enige wezens zijn die een ziel, een geweten en begrip hebben. Mensen zijn de volmaaktste lichamen in de schepping. De koning van de geesten, na verstandig advies, geeft opdracht voor een volledig onderzoek op basis van bewijs. Hij vraagt aan zowel mensen als de dieren om hun bewijs bij hem te brengen.

De dieren sturen zes afgezanten naar de verschillende groepen dieren om hen te vragen een vertegenwoordiger voor elke groep aan te wijzen

1. Het paard gaat naar de leeuwen, de roofzuchtige dieren.
2. De os gaat naar de feniks, heerser van de niet-roofzuchtige vogels.
3. Het schaap gaat naar de visarend, heerser van roofvogels.
4. De ezel gaat naar de bij, heerser van de gevleugelde zwermdieren.
5. Het Varken gaat naar de zeedraak, heerser van de waterwezens en
6. Het Muilnier gaat naar de slang, heerser van de kruipende dieren.

De vertegenwoordigers van de dieren

Het verslag van deze bijeenkomsten is zeer interessant omdat alle dieren en vogels volgens hun eigen karakter spreken. De vertegenwoordigers van de dieren die het best hun zaak aan de koning kunnen presenteren, zijn de draak, de nachtegaal, de papegaai, de bijenkoningin, de kikker en de krekel. Het Hof wordt bijeengeroepen.

De nachtegaal bepleit dat:

“... zelfs de krioelende en kruipende wezens kennis, inzicht en unieke vaardigheden hebben. We bezitten dit allemaal. Daarom, omdat we allemaal een deel van de gaven van de Schepper hebben, hoe kunnen mensen zichzelf verheerlijken en beweren dat ze onze overheersers en meesters zijn?”

De nachtegaal betoogt dat alle dieren één ziel delen en verenigd zijn en dat mensen individuele zielen hebben en daardoor in een voortdurende strijd zitten tussen henzelf en de rest van de wereld.

De mensen en de dieren geven allebei uitvoerig hun bewijs en met grote welsprekendheid. Aan het einde geeft de koning zijn oordeel:

“Bij de gratie van God, besluit ik in het voordeel van de dieren, want ze zijn zwaar beproefd en misbruikt.”

De koning beveelt dat mensen zich bewust worden van de schade die toebrengen aan de natuur en moeten beginnen alle wezens met liefdevolle aandacht te behandelen. Hij waarschuwt:

“Als u zich vergist, zullen de dieren één voor één, voor altijd, verdwijnen van de aardbodem. De lucht in je dorpen en huizen zal gevaarlijk worden om in te ademen. De seizoenen zullen worden omgekeerd en je milieu wordt vernietigd. De dieren die je eet zullen ziekte en dood op je overbrengen. En je zult niet langer over de aarde regeren.”

Volgens de koning kan dit worden omgekeerd, maar mensen moeten zich dan eerst realiseren hoe wreed ze zijn.

Het verhaal eindigt met een aansporing aan alle mensen om te beseffen wat ze moeten doen om in harmonie met de dieren en de wereld te leven, en hoe ze moeten leven.

Een boodschap voor deze tijd

Duizend jaar geleden waarschuwden wijze mensen ons al voor de catastrofes die zij met logisch nadenken konden zien aankomen. De mensheid heeft duizend jaar lang deze waarschuwingen grotendeels genegeerd. En wat we de dieren in onze geïndustrialiseerde en mensgerichte maatschappij aandoen is vele malen erger dan de beschuldigen van de dieren op het eiland.

Het boek heeft een boodschap die duidelijk en helder is voor iedereen. Het is een godswonder dat het verhaal al die tijd heeft overleefd en is gepubliceerd door een kleine uitgeverij, de Fons Vitae. Het is prachtig geïllustreerd door Kelsey Begum en duidelijk gemaakt met heel veel liefde.

Dalilla Hermans - Brown Girl Magic

Beschrijving

Noen komt thuis van school, boos en verdrietig. Iemand had gelachen met haar donkere huid en wilde krullen. Hij had gezegd dat ze maar weg moest gaan. Maar Noen wil helemaal niet weg. En dat hoeft ook niet, want Noen is prima zoals ze is. Meer nog, ze is **MAGISCH**.

Opgroeien als een bruin meisje in het Westen brengt heel wat uitdagingen mee. Je ziet jezelf weinig weerspiegeld in de beelden die je te zien krijgt. Op televisie, in films en ook in boeken blijft het speuren naar iemand die eruitziet en die hetzelfde meemaakt als jij.

'Brown Girl Magic' wil deze leegte mee opvullen. Het is een boek voor, door én over bruine meisjes. Over kroeshaar en gouden huid, over pesten en liefhebben, over alle maten, vormen en soorten bruine meisjes. Het is een boek dat die meisjes (nog) sterker hoopt te maken. Want geef nu toe: ze zijn gewoon magisch!

Indrukwekkende reis van haat naar broederschap

Recensie door Adri Altink

In de jaren 70 bezocht Jorge Luis Borges Jeruzalem. In een zoek aan de Al-Zaharastraat zei hij zijn toehoorders dat de verhalen uit Duizend-en-één-nachtoorspronkelijk op zichzelf stonden. Ze ‘werden later samengebracht en versterkten elkaar tot een eindeloze kathedraal, een uitdijende moskee, een willekeurig overal’. Die opmerking haalt Colum McCann aan in zijn magistrale Apeirogon, een caleidoscopische roman over de verhouding tussen Israël en de Palestijn(se gebied)en. De aanhaling is een intrinsieke verwijzing naar Apeirogonzelf, dat bestaat uit 1001 hoofdstukken en hoofdstukjes. Ze vertellen het grote verhaal zoals Sheherezade het moest doen: onder de voortdurende dreiging van de dood.

Het is niet alleen de vertelvorm die meeslepend is.

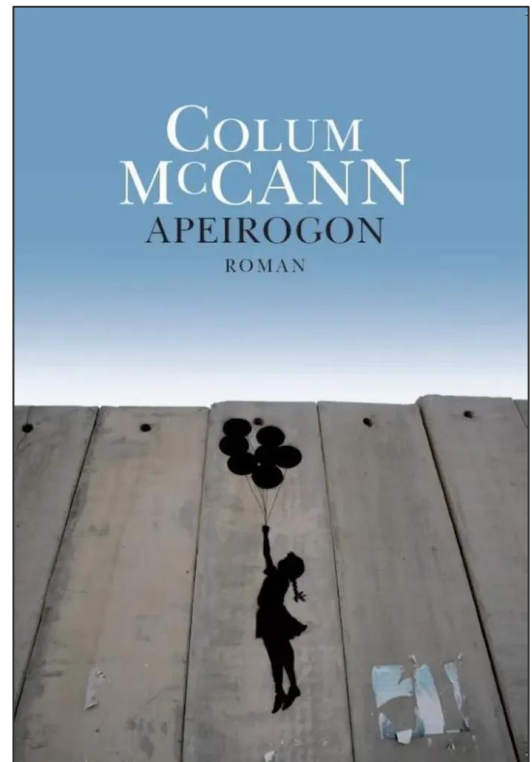
McCann sleurt de lezer ook mee in dagelijkse gebeurtenissen. Je voelt aan den lijve hoe het voor een Israëliër is om in een bus te zitten in de hoop dat het verkeerslicht tijdig op groen springt omdat bij rood misschien een bus naast je wordt opgeblazen. Of hoe het voor een Palestijn in de bezette gebieden is om bij de geringste verdenking te worden vernederd en in alles te worden tegengewerkt. Razend knap verbindt McCann feiten en voorvallen uit de wereldgeschiedenis met de actualiteit. Zo lezen we over de techniek van het stenen gooien en hoe een Syrische scheikundige al zevenhonderd jaar geleden een idee introduceerde voor torpedo's die door raketten worden voortgestuwd. Het levert navrante zinnen op zoals deze over buskruit: ‘In de negende eeuw creëerden de Chinezen bij toeval het explosieve mengsel – 75 delen salpeter, 15 delen houtskool, 10 delen zwavel – toen ze op zoek waren naar het levenselixer’. Of de benaming die de Israëliërs geven aan hun witte zeppelin waarmee ze de Palestijnse gebieden in de gaten houden, ‘de Fat Boy 2’, een cynische verwijzing naar de ‘Fat Man’ die in 1945 boven Nagasaki werd uitgeworpen.

Ouders van vermoord kind

Apeirogon is een roman, maar dan toch enigszins zoals In koelen bloede van Truman Capote een roman genoemd kan worden. McCann baseerde zich volledig op feiten en zijn geweldige eruditie. Hij reconstrueert wat er is gebeurd, of – misschien beter – kán zijn gebeurd. Het wordt bij hem maar al te duidelijk dat elke partij zijn eigen waarheid creëert. ‘Apeirogon: een vorm met een telbaar oneindig aantal zijden’, legt McCann uit. Dat is ook wat zijn roman is: een verhaal dat alsmaar verder gaat en een oneindig aantal perspectieven kent.

De belangrijkste personages in de roman zijn de Palestijn Bassam Aramin en de Israëliër Rami Elhanan. Maar eigenlijk ook hun dochters en hun vrouwen.

Bassam heeft al jong zeven jaar in de gevangenis gezeten toen hij in het bezit van (gevonden) handgranaten werd opgepakt. In die gevangenis leerde hij zichzelf Hebreeuws. Hij haatte de joden

om wat Israël de Palestijnen aandoet, maar zijn wereld veranderde toen hij een film zag over de Holocaust. Hij ging die zelfs bestuderen.

Rami was in het leger evenzeer vervuld van haat tegen de Palestijnen die niet te vertrouwen waren. Maar ook hij kwam tot een ander inzicht toen hij Palestijnen ontmoette die een kind door geweld verloren hadden. Hij kon ze ineens zien als ouder van een vermoord kind, net als hij, met dezelfde gevoelens.

De dochter van Bassam en zijn vrouw Salwa, Amir, werd in 1997 doodgeschoten door een 18-jarige Israëlische soldaat toen ze net uit een snoepwinkel kwam. De dochter van Rami en Nurit, Smadar, was één van de doden bij een zelfmoordaanslag door drie Palestijnse jongens toen ze net met vriendinnen uit school kwam.

Everest Hotel

Bassam en Rami worden vrienden als ze beiden lid worden van de organisatie Strijders voor Vrede en van de Parents Circle (een groep ouders die een kind verloren in de conflicten). Van beide organisaties zijn zowel Israëliërs als Palestijnen lid. Ook Salwa en Nurit horen tot die kringen, maar Nurit is al langer vredesactiviste en heeft diverse publicaties op haar naam staan (ze kreeg in 2009 de Sacharovprijs voor haar werk). Maar het zijn vooral Bassam en Rami die over de hele wereld hun verhaal uitdragen onder het motto: als we onze haat en ons wantrouwen los kunnen laten wordt ons verdriet onze kracht. Ze geloven niet in een tweestatenoplossing maar in verbroedering. Ze zien dat de bestaande haat al van jongs af aan bij beide partijen gevoed wordt. Het vijanddenken is daardoor volledig geïnternaliseerd. Er is veel moed voor nodig om dat beeld van een vijand te verlaten omdat je de ander dan als mens moet gaan zien, weten ze.

Apeirogon kent een basislijn die pas in de loop van de roman duidelijk begint te worden. Hij is zo onopvallend omdat hij alleen maar bestaat uit de reis van Rami en Bassam, ieder voor zich, naar een ontmoeting van Strijders voor Vrede in 2016 in het Everest Hotel in Beit Jala, niet ver van de Muur die Jeruzalem scheidt van de Westoever van de Jordaan. We volgen daarin Rami die op zijn motor vanuit het Israëlische deel van Jeruzalem vertrekt en Bassam die hetzelfde doet met zijn autootje met kapotte koplamp vanuit Jericho. We maken zo als lezer in een soort road novel mee hoe het is om te reizen door de bezette gebieden met zijn verschillende zones die soms voor Israëliërs en soms juist voor Palestijnen verboden gebied zijn.

Stilte

Daaromheen weeft McCann steeds losse elementen – gebeurtenissen in de levens van Rami en Bassam en het ontstaan van hun ‘broederschap’ – die door de hele roman heen naar elkaar verwijzen. Bovendien gaat hij daarin zeer associatief te werk en maakt zo uitstapjes naar de ornithologie, uitvindingen, de Holocaust en de kunsten. Zo leidt de beschrijving van het onwezenlijke vacuüm tussen het moment van de explosie en dat waarop de ontzetting een geluid krijgt tot prachtige uitweidingen over de stilte. McCann vertelt hoe Dalia el-Fahum (die al eens werkte voor de componist Olivier Messiaen) in 2008 omgevingsgeluiden verzamelde. Ze wilde die gebruiken voor een muziekproject dat moest uitmonden in een acht uur durend stuk met de titel Migrations. Toen ze ook lawaai van bulldozers, de schreeuw van een soldaat of het gejam van een sirene opnam viel het resultaat haar tegen: het had zo weinig zeggingskracht. Het voerde haar tot de overtuiging dat de geluiden met rust moesten worden gelaten, dat niet ‘díe aandacht

verdienden, maar de stilte zelf'. McCann voert de lezer elders in de roman dan weer mee naar de compositie 4'33 van John Cage, die louter uit stilte bestaat, en naar diens *As Slow As Possible*, de compositie die in 2001 in de St. Burchardkerk in Halbersadt startte met stilte en 639 jaar gaat duren.

Kreeft

Ook compositorisch is *Apeirogon* een avontuur, opgezet als een kreeftcanon (daarin laat de tweede stem het thema achterstevoren horen). De 1001 hoofdstukken zijn verdeeld over een eerste groep van 1 tot 500, gevolgd door hoofdstuk 1001, waarna in de tweede groep de hoofdstukken aftellend zijn genummerd van 500 tot 1. Maar daar blijft het niet bij. De eerste en tweede groep zijn deels gespiegeld aan elkaar. Dat is al zo met de eerste en de laatste zin van de roman, maar er zijn veel meer voorbeelden. Het duidelijkst is het in de beide hoofdstukken 284 die uit hetzelfde lege vierkant bestaan en in de beide hoofdstukken 500 waarvan het eerste de biografie van Rami omvat en het tweede die van Bassam. Een fraai voorbeeld zijn verder de hoofdstukken 389 uit de eerste groep en 255 uit de tweede. Ze stemmen grafisch overeen: 389 bestaat louter uit graffiti die te lezen staat op de Muur tussen Israel en de Westoever, 255 louter uit krantenkoppen over Nurit, de moeder van Smadar. Het centrale hoofdstuk 1001, de as van de roman, bestaat uit één zin die de kern ervan samenvat.

In zijn prikkelende boekje *Brieven aan een jonge schrijver* uit 2017 zegt McCann: 'Schrijf niet wat je weet, schrijf toe naar wat je wilt weten. Stap uit je huid. Geef jezelf bloot. Dat opent de wereld. Ga ergens anders heen. Onderzoek wat buiten je gordijnen ligt, buiten de muur, om de hoek, buiten je stad, buiten de omtrek van je eigen bekende land'.

Met *Apeirogon* laat McCann ijzersterk zien tot wat voor schitterende literatuur zo'n uitgangspunt kan leiden. Hij dwingt de lezer hetzelfde te doen, ook uit zijn huid te stappen. De roman laat je voelen hoe het is om midden in de conflicten tussen Israel en de bezette gebieden te staan. Hij laat je nadenken over de vraag hoe je je zelf laat leiden door vijandbeelden en of je bereid bent de ander in alle gevallen als mens te zien. De lezer die bereid is daarin mee te gaan, krijgt de literaire vorm die McCann koos er als prachtig cadeau bij. *Apeirogon* moet gelezen worden!

Het laatste wat ik nog wil zeggen over racisme

of: de Vlaamse antiracismestrijd

Dalilla Hermans schreef in 2014 met 'Ik ben het beu om te doen alsof het allemaal wel meevalt' een open brief over racisme in Vlaanderen. Haar brief ging viral en Dalilla werd een van de bekendste stemmen in het debat over racismebestrijding. Na vijf jaar op de barricades te hebben gestaan – jaren die gepaard gingen met kritiek, haatreacties en nog meer tegenwind – wil Hermans nog enkele woorden kwijt over het thema. Daarna geeft ze de microfoon door aan een jongere generatie.

De antiracismestrijd van Dalilla Hermans

Het laatste wat ik nog wil zeggen over racisme is uitermate geschikt als kennismaking met het werk en de antiracismestrijd van Dalilla Hermans. In slechts een honderdtal pagina's beschrijft de auteur haar ervaringen met racisme in Vlaanderen. Ze geeft handvatten voor een betere beeldvorming en representatie, legt uit waar de term 'woke' vandaan komt en wat tokenisme is. Daarnaast beschrijft ze de voor- en nadelen van de call-out-cultuur – en dit alles aangevuld met persoonlijke ervaringen.

Antiracisme is, in tegenstelling tot wat sommige 'progressieve' denkers al eens willen poneren, geen strijd van slachtoffers van racisme alleen. Er is nood aan een systeemswitch, een mentaliteitswijziging die ertoe zal leiden dat mensen van kleur hun volle potentieel kunnen en willen bereiken, en dat iedereen opnieuw de 'samen' in samenleving kan en mag ervaren.

Een inspiratiebron

Ik vind Dalilla Hermans sowieso een ontzettend inspirerende vrouw. Ik genoot van haar boeken *Brief aan Cooper en de wereld* en *Black-out*. Daarvoor 'kende' ik de auteur al als journalist bij Charlie Magazine. Toen haar theaterstuk *her(e)* afgelopen februari bij NTGent verscheen, ben ik meteen de eerste week gaan kijken. Overdonderd en geraakt was ik. Met een oog voor medemenselijkheid brengt Hermans belangrijke thema's voor een groot publiek.

Ik volg Dalilla Hermans bovendien via social media. Via deze weg bereiken ook veel van haar artikels voor De Standaard mij, zowel de cursiefjes als de columns. Door mijn online betrokkenheid bij het werk van de auteur, voelde het verhaal in *Het laatste wat ik nog wil zeggen over racisme* niet meer helemaal nieuw. Diverse van de aangehaalde anekdotes had ik al eerder ergens gelezen. Wat echter absoluut niet de pijn die erachter schuilgaat vermindert of de persoonlijke ervaringen minder belangrijk maakt. Dit zijn verhalen die (helaas) verteld moeten blijven worden, zolang witte mensen het bestaan van racisme blijven ontkennen.

Boeken als deze zijn nodig om de witte Vlaming te doen inzien dat racisme ook hier een alledaags kwaad is. Er moet gesproken worden over racisme. En ik vind het knap dat Hermans dat al zo lang en zo openlijk gedaan heeft, ondanks de gevolgen op haar privéleven. Want zij als persoon is het vertellen van haar verhaal natuurlijk aan niemand verschuldigd.

Beeldvorming en representatie

Vooraf het hoofdstuk over beeldvorming en representatie vond ik erg interessant om te lezen. Ik heb zelf lang genoeg in de media gewerkt om te weten dat er niet altijd nauwkeurig om wordt gegaan met diversiteit. Redacties bestaan vaak enkel uit witte mensen, die niet verder kijken dan hun eigen witte-mensen-bubbel. Diversiteit is iets wat op een afvinklijstje staat, maar allesbehalve oprecht. Als de redacties al niet de samenleving representeren, hoe kunnen we dan voor een goede beeldvorming zorgen?

We leven in een wereld waarin de ervaring van witte mensen al de hele tijd en op alle mogelijke manieren gedeeld wordt. Elk boek dat ik als kind las, ging over die ervaring, net als elk tv-programma en elke film van Vlaamse makelij die ik zag. Alle leerkrachten die me onderwezen, vertrokken vanuit die invalshoek.

Tijdens lezingen vraagt Dalilla Hermans aan haar publiek om tien bekende zwarte mensen in de Vlaamse media op te noemen. Meestal komt het publiek niet tot tien, zelfs niet als het wordt opengetrokken naar tien mensen met migratieroots. Andere interessante vragen die ze haar publiek stelt zijn: Wanneer had je voor het eerst een zwarte leerkracht? Wanneer las je voor het laatst een boek van een zwarte auteur en/of over een zwart personage? Al deze vragen hebben te maken met beeldvorming. We zien te weinig niet-witte mensen op televisie, in tijdschriften, in reclames, Het is hoog tijd dat hier, anno 2020, verandering in komt.

Het laatste wat ik nog wil zeggen over racisme is een belangrijk en eerlijk boek. Hopelijk opent Dalilla Hermans hiermee de ogen van veel witte Vlamingen voor het racisme in Vlaanderen en België. Er is werk aan de winkel en het is tijd dat witte mensen zich aansluiten bij de antiracismestrijd. Dit boek lezen is alvast de eerste stap.

Rachida Lamrabet - Zwijg allochtoon!

In Zwijg, allochtoon! brengt Rachida Lamrabet drie gevoelige onderwerpen samen: gender, religie en de grenzen van onze vrijheden. Ze onderzoekt of de vrijheid van meningsuiting voor iedereen geldt. Veranderen de regels als mensen van een andere origine zich in het politieke of artistieke debat mengen? Kan 'allochtone' kunst wel kunst zijn? En hoe wordt het vrouwenlichaam ingezet in de strijd om de vrijheid? Zwijg, allochtoon! is een krachtig pamflet van een sterke vrouw. Het essay leest vlot en geeft nieuwe inzichten. Vooral het deel over de Wittewereldmedia vond ik erg interessant en herkenbaar. Je zou willen dat een boek als deze niet geschreven zou moeten worden – dat diversiteit en gelijkheid gevierd werden in onze huidige maatschappij. Maar helaas is er nog een lange weg te gaan. Ik ben blij Rachida Lamrabet zich hard maakt voor de strijd naar gelijkheid in onze samenleving.

Deze samenleving behoort ons allemaal toe. Aan u en aan mij.

In maart 2017 zegt Rachida Lamrabet in een interview met Knack dat ze 'niet voor de boerka is, maar ook niet voor een boerkaverbod'. Aanleiding voor het interview is het filmscenario over dit thema, dat ze op vraag van de KVS en het Goethe Instituut van Washington heeft geschreven. Nooit had ze verwacht dat dit filmscenario en het interview zouden leiden tot haar ontslag bij Unia, het Interfederaal Gelijkekansencentrum, waar Lamrabet als juriste werkte. Ze is niet de eerste persoon met een migratieachtergrond die haar ontslag krijgt vanwege een 'afwijkende mening'. Vertrekkend vanuit deze boerka-affaire en haar eigen ervaringen gaat Rachida Lamrabet in *Zwijg, allochtoon!* op zoek naar de grenzen van de vrijheid van meningsuiting. Genieten mensen met een andere origine deze vrijheid ook?

Hoewel *Zwijg, allochtoon* start vanuit een persoonlijke zoektocht, stelt Lamrabet een universeel probleem aan de kaak. Waarom heerst in het Westen de overtuiging dat 'onze manier van leven superieur is aan alle andere'? Volgens Rachida Lamrabet is er nood aan de politiek-filosofische erkenning dat migratie en diversiteit deel uitmaken van onze collectieve, gedeelde identiteit. De schrijfster is voorstander van een open debat en het standpunt dat kunst mag provoceren. Kunst mag de samenleving kritisch in beeld brengen. En dat is wat Lamrabet deed in het filmscenario dat ze schreef voor het *Plurality of Privacy Project*. Een filmscenario dat leidde tot haar ontslag. Hoewel dit ontslag aan bod komt in *Zwijg, allochtoon!* is het boek geen reconstructie van deze periode.

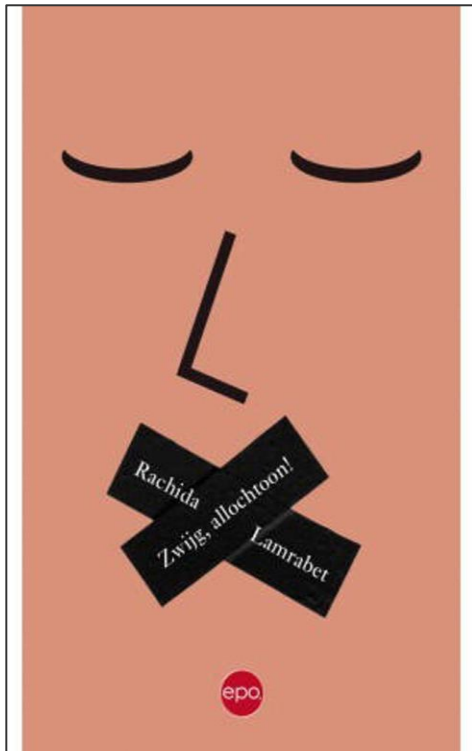
Wat ik wel wil met dit boek is proberen te begrijpen waar deze reacties vandaan komen en wat ze zeggen over onze samenleving als iemand zoals ik, met mijn naam en mijn achtergrond, een artistiek project over de islamitische gezichtssluier maak en vervolgens dit project toelicht in een interview.

Rachida Lamrabet schreef ook de fantastische verhalenbundel *Een kind van God*, waarin ze de diversiteit van onze samenleving toont.

Zwijg, allochtoon!: geldt vrijheid van meningsuiting voor iedereen?

Er zijn nog taboes in onze wereld.

Rachida Lamrabet betoogt dat bij veel mensen de overtuiging leeft dat literatuur een westerse uitvinding is. Net als het humanisme, de gendergelijkheid en de vrijheid van meningsuiting bijvoorbeeld.

Moslims schrijven geen fictie. Moslims hebben enkel het woord van God en buiten de Koran is er niets.

Tegelijkertijd blijft de auteur ontzettend dicht bij zichzelf. Wie bepaald eigenlijk haar identiteit? De buitenstaanders? De instelling waar ze voor gewerkt heeft? De overheid? De opiniemakers?

Ik ontken mijn achtergrond niet. Ik ben wie ik ben. Maar ik heb altijd geloofd dat los van de verschillen en de diversiteit die wij allemaal in ons dragen en die ons ook uniek maakt, er ook een gedeelde, gemeenschappelijke menselijkheid is. Voor mij is literatuur in staat om onze verschillen in beeld te brengen en tegelijkertijd die specifieke identiteit te ontstijgen en ons een mens te tonen die in wezen niet zo heel veel verschilt van alle andere mensen.

Ook het moederschap van Rachida Lamrabet speelt een belangrijke rol in dit boek. Haar kinderen moeten opgroeien in een wereld van onrecht, discriminatie en racisme.

Ik maakte mijn kinderen wel duidelijk dat zij de onrechtvaardige manier waarop deze wereld functioneert niet moeten aanvaarden. Er is een andere wereld mogelijk. Ik drukte hen dat op het hart, maar was zelf niet overtuigd van mijn woorden.

De media leven nog altijd in de ontkenning dat de wereld daarbuiten niet wit is.

Het hoofdstuk 'Macht, identiteit en het vrije woord' biedt onderdak aan een zeer interessante paragraaf over de Wittewereldmedia. Lamrabet vertelt dat ze zelf nauwelijks televisie kijkt. De wereld die haar via het scherm wordt voorgeschoteld strookt immers niet met de werkelijkheid. Ze vraagt zich af waarom er zo weinig mensen uit etnisch-culturele minderheden op televisie te zien zijn. Waarom de superdiversiteit in geen programma of serie in beeld gebracht wordt.

Ik kan het niet verdragen een wereld voorgespiegeld te krijgen die niet strookt met de werkelijkheid. Een wereld bevolkt met witte nieuwsankers die nieuws brengen op de leest van witte mensen. Een wereld waar witte acteurs de hoofdrol spelen in verhalen over en van witte mensen.

Ook spreekt ze over de situatie achter de schermen. Over hoe redacties vaak ontzettend wit zijn en de gênante argumenten waarmee mediamakers witte redacties verdedigen. Aangezien ik zelf

werkzaam ben in de televisiesector ben ik me uitermate bewust van de witte bubbel waarin de vele journalisten en redacteurs zich bevinden – alsook de laffe argumenten die gebruikt worden om deze witte bubbel te behouden. Een pijnlijke observatie van mijn werkomgeving waar ik me iedere dag bewuster van lijk te worden.

Voor haar debuutroman *Vrouwland* mocht Rachida Lamrabet in 2007 meteen de Debuutprijs in ontvangst nemen.

Het patriarchaat heeft kleur noch religie.

Rachida Lamrabet brengt als schrijfster realiteiten die niet vaak belicht worden onder de aandacht. Ze gebruikt haar artistieke vrijheid om de stem die aan de rand van onze samenleving staat naar het midden te trekken – naar het midden van de fictie die ze schrijft. Ze wil haar lezers laten beseffen dat ‘die persoanges met die exotische namen en gebruiken’ gewoon mensen zijn. En dat hun dilemma’s en wereldse beslommeringen niet zo heel erg veel verschillen van de dilemma’s en beslommeringen waarmee de lezer zelf geconfronteerd wordt. In *Zwijg, allochtoon!* pleit Lamrabet voor de noodzaak van verschillende stemmen, zowel in de media als in de literatuur en in de kunst.

De noodzaak om zoveel mogelijk stemmen andere verhalen te laten brengen gaat verder dan de rijke diversiteit van onze complexe wereld. Het gaat over meer waarachtigheid, over meer nuance, over meer diepgang en het gaat om het aanwezig zijn en het gezien worden als volwaardige wereldburgers.

Zwijg, allochtoon! is een krachtig pamflet dat mij van begin tot eind wist te raken. Rachida Lamrabet toont aan dat niet iedereen in onze superdiverse samenleving dezelfde vrijheden geniet. Bovendien zien velen zichzelf niet weerspiegeld in de media, de literatuur of de kunsten, terwijl dat mij nu juist ontzettend belangrijk lijkt. Ik hoop dat *Zwijg, allochtoon!* kan bijdragen aan open debat over hoe migratie en diversiteit deel uitmaken van onze collectieve, gedeelde identiteit.

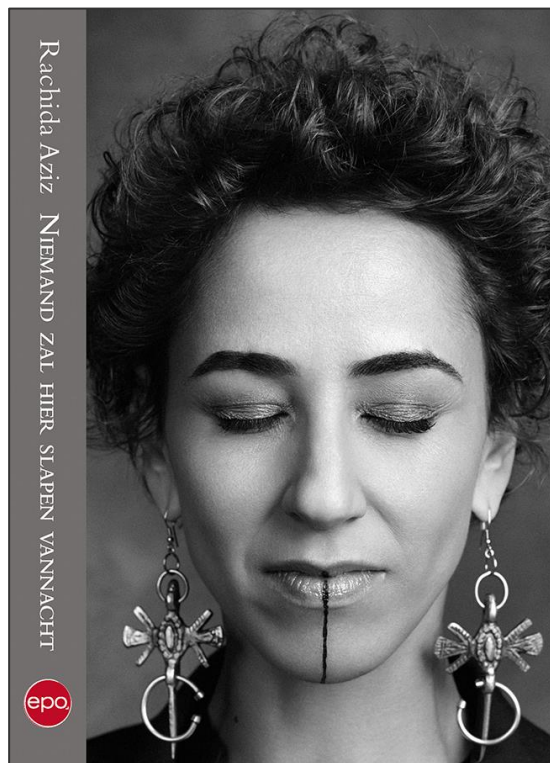
Wie de conclusie van Aziz betreft, er een afwijzing of een terugplooiën op de eigen groep in ziet, kan best de urgentie van haar analyse onder ogen zien.

<https://www.sampol.be/2018/06/niemand-zal-hier-slapen-vannacht>

Rachida Aziz - Niemand zal hier slapen vannacht

(Stijn Oosterlynck)

Niemand zal hier slapen vannacht is een krachttoer. Aan de hand van een aantal bepalende en treffend beschreven gebeurtenissen uit haar leven, analyseert Rachida Aziz vlijmscherp hoe onze samenleving posities toebedeelt en daarmee de vele mensen die niet aan de maatschappelijke norm beantwoorden geweld aandoet. 'Er werd niets van mij verwacht', schrijft Aziz, 'een waarzegster was niet nodig om mijn lot te voorspellen. Een blik op de statistieken volstond. Mijn leven zou zich afspelen in de marge [...] (p.13). In dit boek zoekt en vindt ze de woorden om haar conditie – 'mezelf en mijn plaats in de maatschappij' (p.15) – haarscherp te beschrijven en analyseren. Ze beschrijft het als 'mijn eigen dekolonisatieproces' (p.15), een volgehouden, maar uitputtende en pijnlijke reeks pogingen om zichzelf te bevrijden van de categorieën die de maatschappij voor haar bedacht heeft en die haar in een ondergeschikte positie houden. Daarvoor 'moest ze zelf de antropologe, historica, psychologe, filosofe en sociologe worden', om uit 'de pijn van 25 verstilde jaren' (p.16) de kennis te ontwikkelen die haar kan helpen zich te bevrijden van het gewicht van sociale structuren.

Als filosofe neemt Aziz eerst het Verlichtingsproject onder vuur, althans de dominante versie ervan die volgens haar doordrongen is van racisme en superioriteitsdenken. Rechten en vrijheden werden – en worden nog steeds – enkel toegekend aan zij die als 'beschaafd' gecategoriseerd worden. De echte Verlichting situeert Aziz bij diegenen die hun rechten opeisen tegen dit superioriteitsdenken in, of ze nu arbeider, vrouw of van kleur zijn. Als antropologe neemt Aziz witheid als maatschappelijke norm op de korrel. Ze toont met anekdotes uit haar eigen kindertijd aan hoe en wanneer ze zelf begon te beseffen dat ze in de ogen van de haar omringende witte samenleving 'de andere' is en trekt dit door naar hoe het concept van witheid de voorbije eeuwen door schrijvers, wetenschappers en politici gecreëerd is.

Als sociologe ontdekt Aziz het begrip institutioneel racisme. Ze stelt dat de regelmatig terugkerende collectieve afkeuring van stuitende gevallen van individueel racisme vooral als een zuiveringsritueel dienen om de aandacht af te leiden van meer diepgewortelde patronen van racisme in onze samenleving. Als feministe deconstrueert ze de geschiedenis van het feminisme zoals die in veel geschiedenisboeken terug te vinden is. Al te veel vrouwen die zich lang voor de officiële geboorte van het feminisme op het einde van de 19e eeuw tegen het patriërchaat

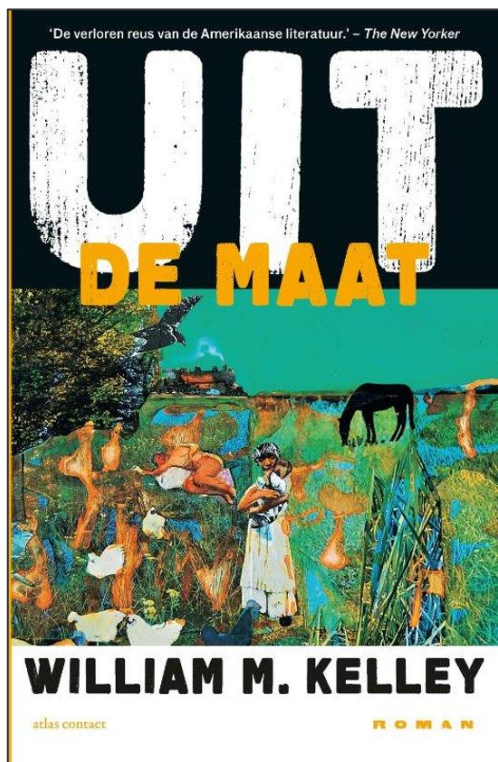
verzetten, zijn weggewist uit de geschiedenis ervan. Zo is de Egyptische koningin Cleopatra geen manipulatieve, beeldschone vrouw, maar een belezen en welbespraakte intellectueel. Aziz bekritiseert ook een feminisme dat de strijd voor vrouwenrechten niet verbindt met de strijd tegen racisme. Ze haalt de historische 'mythe van de zwarte verkrachter' aan om te tonen hoe racisme zelfs de strijd van vrouwen ondermijnt.

In een bijzonder sterk hoofdstuk in het boek schrijft Aziz als dochter over haar vader. 'Als ik en mijn generatiegenoten inzicht willen krijgen in onze situatie, dan moeten we het lot van onze ouders begrijpen', stelt Aziz (p.179). Een normaal generatieconflict is onmogelijk voor kinderen van gastarbeiders. Kritiek op hun ouders en hun manier van opvoeding wordt door de dominante groep in de maatschappij omgebogen tot kritiek op een hele gemeenschap. Het komt neer op het zich desolidariseren van ouders die grote offers gebracht hebben om hun kinderen een betere toekomst te geven. Terwijl haar vader zorg droeg voor de thuiscultuur en droomde van terugkeren, zag Aziz als jongere die geboren en getogen is in België geen andere keuze dan hier haar plek in de maatschappij opeisen. Haar culturele referenties zijn anders dan die van haar vader, maar de thuiscultuur die hij cultiveerde bood desalniettemin een beschermende omgeving in een vijandige samenleving aan. Aziz schrijft: 'Terugkeren was zijn droom. Onze wortels zaten verstrengeld in zijn ontworteling. Wij hadden geen *homeland*. De twee maanden vakantie per jaar maakten van Marokko niet ons thuisland.' (p.185)

In een ander hoofdstuk, getiteld 'lijdend voorwerp', beschrijft Aziz hoe leeggezogen ze zich voelt na weer maar eens opgetreden te hebben in een publiek debat waar ze onophoudelijk gereduceerd wordt tot de vertegenwoordiger van een groep, van het 'moslimprobleem', en dus niet zoals anderen naar waarde geschat wordt als een individu met een eigen mening. 'Terwijl wij al tientallen jaren zwoegen om iets te verhelpen aan de onwetendheid van de witte dominante groep, vloeit onze energie weg', schrijft Aziz. En ze voegt er aan toe: 'Dat is ook net de bedoeling van die debatten. Onze inspanningen worden in die bodemloze put gestort en ondertussen hebben wij geen energie meer om onszelf te organiseren, om te bouwen aan alternatieven.' Voor Aziz is het een ongezonde, zelfs destructieve relatie, waar ze uit wil stappen. Geen eindeloze, zinloze debatten over pakweg de hoofddoek meer, want om bewijsvoering en argumenten draaien die discussies helemaal niet. Weglopen en alle energie in eigen projecten steken en de 'witte' wereld irrelevant maken, dat is volgens Aziz de manier om de krachtsverhoudingen te keren.

Aan het einde van een boekbespreking volgen doorgaans kritische bedenkingen. Niet deze keer. Je zou kunnen opwerpen dat de oproep van Aziz om alle energie te concentreren op eigen projecten weinig kans maakt gezien de machtsverhoudingen in een steeds verder verrechtend politiek klimaat of dat het verschuiven van de demografie richting superdiversiteit niet automatisch resulteert in de voor die strategie benodigde kritische massa. Die bedenkingen miskijken zich echter op wat dit boek zichtbaar maakt. Het argument van Aziz om de 'witte wereld' – die voor alle duidelijkheid weinig te maken heeft met huidskleur maar wel met een maatschappelijke norm die uitsluit – de rug toe te keren, ontleent haar legitimiteit aan de persoonlijke en maatschappelijke strijd die ze meer dan 250 pagina's lang beschrijft. Wie de conclusie van Aziz betreurt, er een afwijzing of een terugplooiën op de eigen groep in ziet, kan best de urgentie van haar analyse onder ogen zien. Spreken zal het vertrouwen niet herstellen, enkel handelen kan dat.

William M. Kelley – Uit de maat

Raciale allegorie

Voor het eerst is er een Nederlandse vertaling verschenen van een boek van William M. Kelley (1937-2017). De uitgever vergelijkt hem op de achterplaat met contemporaine zwaargewichten als James Baldwin en William Faulker, maar dat lijkt mij vooralsnog te veel eer. Niettemin, Kelley is een zwarte schrijver, die vanzelfsprekend – zeker in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw – schrijft over de Amerikaanse *black struggle*. In zijn debuutroman *A Different Drummer* uit 1962, vertaald als *Uit de maat*, doet hij dat in de vorm van een allegorische vertelling.

Uit de maat speelt zich af in 'een staat in het midden van het zuidoosten van het Diepe Zuiden die in het noorden aan Tennessee grenst, in het oosten aan Alabama, in het zuiden aan de Golf van Mexico en in het westen aan Mississippi'; in een fictieve staat dus – maar wel in het raciale Zuiden. De

negers – de vertaler hecht aan een authentieke vertaling – zijn er nog maar nauwelijks aan gewend dat ze rechten hebben; de blanken evenmin dat zij deze moeten delen. Maar plotseling, als op een geheim teken, vertrekken alle negers uit Sutton, een slaperig plattelandsdorpje. Voor de blanke mannen die dagelijks op de veranda van de kruidenierswinkel van Thomasen bijeenkomen is het het gesprek van de dag. Ze speculeren en roddelen dat het een lieve lust heeft, en onderwijl vertrekken busladingen uit het dorp. Een aantal dagen daarvoor waren allen erbij – meneer Harper, Harry Leland en zijn zoon Harold, Loomis, Stewart, Bobby-Joe McCollum en uiteraard kruidenier Thomasen, die toch nooit iets verkocht, en nog meer anderen – toen Tucker Caliban zijn boerderij in de hens stak. Was dat het begin van dit alles?

De lezer krijgt dan uitgebreid uit de doeken gedaan hoe het zo allemaal gekomen is met Tucker Caliban, en dan meestal bij monde van een van de blanke kletsmaajors op de kruidenierswinkelveranda. Van het hoe komen we achter, maar niet van het waarom; waarom doet deze trotse, koppige neger dit? Wat is er in Tucker Caliban gevaren? En waarom vertrekken alle, werkelijk alle donkere mensen uit Sutton? En waar gaan ze naartoe? Naar het Noorden? Naar wat? Er waren dus opeens helemaal geen negers meer.

En dus kwamen ze weer terug naar de veranda. Ze spraken niet over wat ze hadden gezien omdat ze het allemaal zelf hadden gezien. Ze zaten te zwijgen en te denken en probeerden na te gaan wat dit allemaal voor hen te betekenen had, hoe morgen, volgende week of volgende maand anders zou zijn dan gisteren, vorige week, vorige maand of hun hele leven tot dusverre was geweest. Het lukte geen van allen om het helemaal te overzien. Het was net zoiets als proberen je het Niets voor te stellen, iets

wat ze allemaal nog nooit hadden overwogen. Ze hadden geen referentiepunt waarop ze het concept van een negerloze wereld konden plaatsen.

En dat doet toch wat met de blanke mannen, waardoor het beest in hen naar boven komt.

Ik kan mij voorstellen dat deze roman, deze vertelling, in 1962 een schokgolf teweeg zou hebben kunnen brengen in het Amerika van de begin jaren zestig, maar de realiteit is dat *A Different Drummer* maar een zeer beperkt publiek heeft bereikt. Ruim een halve eeuw later is dat niet anders, al is het thema – en ook de verhulde boodschap – nog steeds even actueel. Anderzijds zijn het wat dunne verhaal en de weinig psychologisch uitgediepte karakters niet direct een keiharde aanbeveling. Uit de maat stante pede te consumeren, al is de climax uitermate schokkend.

Ocean Vuong - Op aarde schitteren we even

Hondje houdt niets achter

Ocean Vuong schreef een bruisend boek

‘Lieve ma, ik schrijf je om je te bereiken.’ Zo begint *Op aarde schitteren we even*, een zeer autobiografische brief vermomd als debuutroman – of andersom. De Vietnamees-Amerikaanse auteur Ocean Vuong (1988) maakte eerder al indruk met zijn bekroonde poëziedebuut en wordt nu als prozaschrijver mondiaal geprezen. *Op aarde schitteren we even* vertelt het verhaal van een Vietnamees buitenbeentje dat opgroeit in modern Amerika; een ontheemde jongeman, Hondje genaamd, die zich niet alleen moeilijk staande kan houden wegens zijn jarenlange taalachterstand en het sluimerende racisme om hem heen, maar ook wegens zijn seksuele geaardheid. *Lieve ma*: in deze brief van ruim tweehonderd bladzijdes heeft Hondje zich voorgenomen niets achter te houden, alles wat schuurt en gist en knettert schrijft hij uit – ook dat zij, de lieve moeder dus, hem sloeg.

Het is natuurlijk een beproefd literair recept, zo'n lang, persoonlijk epistel gericht aan een ouder. De briefvorm is een ideaal vehikel voor de meest persoonlijke herinneringen en tijdsprongen, terwijl de directe aanspreekvorm de boel op scherp zet. Al moet gezegd worden: aan die vorm kleeft ook iets gekunstelds. Zo richt Hondje – hoe hij vroeger heette doet niet meer ter zake – zich met consequent ge-‘je’ en ‘weet je nog?’ tot zijn moeder Rose, terwijl zij nu juist haar hele leven analfabeet is gebleven. Oftewel: ze zal niets hiervan ooit kunnen lezen. En wij natuurlijk wel. Dat voelt een beetje geforceerd, hier en daar riekt het naar veredeld voyeurisme, temeer omdat zoonlief allerlei zaken aan zijn moeder beschrijft die ze natuurlijk allang weet (waar ze vandaan komen, wat hun geschiedenis is).

Maar belangrijker is: die vorm werkt wel. Vuong lijkt namelijk vanaf die openingszin precies te weten hoe hij zijn brief wil vertellen. *Op aarde schitteren we even* is pijnlijk zonder zwelgend te worden, ontroerend zonder al te nadrukkelijk uit te zijn op tranen, en Vuong houdt zijn boek extra boeiend door in korte, krachtige hoofdstukken meermaals te wisselen van stijl en hoofdonderwerp.

Dit laatste maakt *Op aarde schitteren we even*, misschien nog wel meer dan de briefvorm, een atypische debuutroman. Van een spanningsboog is amper sprake. Vuong hecht weinig belang aan een duidelijke chronologie. Het voelt bijna alsof hij zonder vooropgezet plan te werk ging, gewoon schreef over alles wat door zijn hoofd en zijn hart ging – wat, voor de goede orde, complimenteus is bedoeld. Het resulteert in een rijk, vitaal boek, waarin je nooit precies weet wat je op de volgende bladzijde zult aantreffen. Vietnam wordt voortdurend afgewisseld met Amerika, de

familiale voorgeschiedenis met de jongensjaren van de verteller, analyse met reconstructie, essayistiek met poëzie.

Hondje beschrijft onder meer zijn vroegste jeugd, waarin hij in een verwoest, door oorlog geteisterd Vietnam ter wereld komt. Hij belandt al gauw in het arme Amerikaanse stadje Hartford, Connecticut. Daar wordt hij opgevoed door zijn getraumatiseerde moeder en schizofrene grootmoeder. Tussendoor duikt ook in associatieve fragmenten het verhaal van de wereldberoemde golfer Tiger Woods op, die de zoon is van een Vietnamveteraan en die ook een tamelijk verbrokkelde voorgeschiedenis heeft. Even daarop beschrijft Hondje, met een mooie mengeling van gêne en verlangen, zijn eerste seksuele ervaringen. En Rose's huiselijk geweld staat centraal – wat heel knap niet sensatiebelust of verwijtend wordt beschreven, Vuong doseert goed en zijn verteller is niet uit op moddergooien, hij probeert zijn moeder werkelijk te begrijpen. Heeft haar geweld met zijn vader te maken, die ook veelvuldig mepte? Komt het door hun verleden in de Vietnamoorlog? 'Ik las dat ouders die aan PTSS lijden hun kinderen eerder slaan. Misschien heeft dat toch een monsterlijke oorsprong. Door geweld te gebruiken tegen je kind, bereid je het misschien voor op oorlog.'

Nogal sec geformuleerd, die zinnen, vermoedelijk ook omdat dat wat beschreven wordt zo heftig is – sommige gedeeltes over zijn tragische jeugdliefde Trevor hebben eveneens iets effectief zakelijks. In andere passages komt Vuongs achtergrond als dichter juist duidelijk naar voren, via flarden die niet hadden misstaan in een nieuwe poëziebundel: 'Hoe komt het dat mijn handen elke keer dat ze pijn doen meer van mezelf worden?' 'Je luistert als een dier/ dat leert praten.'

Natuurlijk, niet elke registerwisseling of elk beeld is raak, dat is haast onmogelijk in zo'n bruisend boek. Af en toe stelde Vuong mijn geduld op de proef met zijn vrije sprongen of poëtische oneliners, die ik ook niet allemaal begreep, en de stukken over liefde hebben niet dezelfde impact als de hoofdstukken over familie. Bij de intiemste passages blijft het bovendien tot aan het einde iets geks houden dat je bijna heimelijk meekijkt met woorden die voor een ander zijn bestemd, maar dat neemt niet weg: er gebeurt in *Op aarde schitteren we even* meer dan in vrijwel elk ander boek. Vuong schreef een pijnlijke, ontroerende, veelstemmige debuutroman, een langgerekt verslag van iemand die tegen beter weten in contact probeert te krijgen. En wil begrijpen wat hij meemaakt, waar hij vandaan komt, en hoe het allemaal zo heeft kunnen lopen.

Adania Shibli – Een klein detail

Cirkels van geweld

Het gebeurt niet elke dag dat er een Palestijnse roman in ons kleine kikker taalgebiedje verschijnt. Hoewel er enorm veel over het land gepubliceerd wordt, betekent dat nog niet dat daarmee ook de Palestijnse literatuur zelf altijd even toegankelijk is voor ons. Deze lijkt soms haast een beetje ondergesneeuwd te raken door de alledaagse waan van krantenbericht, opinies en analyses die we al over ons uitgestort krijgen. Gelukkig brengt de altijd avontuurlijke uitgeverij Koppernik hier nu, met de publicatie van *Een klein detail* van Adania Shibli, wat verandering. Hoewel het misschien ook geen totale verrassing mag zijn dat nu net dit boek ons wel bereikt. Wie goed oplette, kon Een klein detail al een een tijd lang hoge ogen zien gooien in het buitenland, na het verschijnen van het een Engelse vertaling een paar jaar terug.

En laat nu net het feit dat journalistieke berichtgeving zeker niet altijd het volledige verhaal vertelt, onderwerp zijn van deze haarfijne novelle. In het korte tijdsbestek van 128 pagina's biedt Shibli ons twee totaal tegengestelde perspectieven op een feit waar je in een krant misschien makkelijk overheen zou lezen, tussen alle andere ellende. In de zomer van 1949, een jaar na de oprichting van de staat Israël, wordt op een patrouille door de zuidelijke Negev-woestijn een kampement bedoeïenen uitgemoord door Israëlische soldaten. Een jonge Palestijnse vrouw wordt daarbij gevangen genomen, verkracht en later geëxecuteerd. Een oorlogsmisdaad zoals er miljoenen zullen zijn geweest, maar doordat Shibli juist dit detail uit de wereldgeschiedenis licht, krijgt het bredere betekenis. Als metafoor voor de cirkels van geweld, die de regio Israël / Palestina nu al decennia lang teisteren.

In het eerste deel volgen we de agressor. We kijken door de ogen van een Israëlische commandant, die de leiding voert over het regiment soldaten dat in de Negev gestationeerd is. Zijn blik is zogenaamd objectief. In lange, precieze beschrijvingen volgen we de minutieuze veranderingen die hij waarneemt in het weer en in het landschap. Maar die objectiviteit wordt al snel ondermijnd vanaf het moment dat hij, op de eerst nacht in het kamp, door een slang wordt gebeten. Een feit dat hij angstvallig geheim houdt voor zijn manschappen. Zijn wond rot en ettert, hoe zeer hij ook zijn best doet om hem schoon te houden. Een onmogelijke taak op een onherbergzame plek als een woestijn. Langzaam maar zeker begint de commandant dan ook de grip op zijn oh zo geordende werkelijkheid te verliezen. Als het Palestijnse meisje het kamp binnen wordt gebracht, probeert hij zich eerst nog onderscheiden van zijn manschappen en haar ogenschijnlijk in bescherming te nemen. Maar als lezer weet je dan al dat deze façade niet meer is dan schone schijn.

In het tweede deel van het boek springen we naar het heden. Een jonge vrouw leest in de krant over het voorval uit 1949. Net als de commandant uit het eerste deel is ze op zoek naar orde, alleen is die in een land Palestina, waar explosies dagelijks je ramen aan diggelen slaan en al je papierwerk overhoop halen, ver te zoeken. Als ze erachter komt dat de moord in de Negev op dezelfde dag als haar geboortedag heeft plaatsgevonden, besluit ze op onderzoek uit te gaan. Ze leent de identiteitskaart van een collega die wel door de verschillende veiligheidszones kan reizen, huurt op naam van een andere collega een huurauto uit en begeeft zich op ongebaande paden. Ze bezoekt een militaire museum en een documentatiecentrum van een kibboets, zonder daar echt iets wijzer uit te worden. Ze draait steeds dichtere cirkels om de waarheid, tot heden en en verleden zich door elkaar beginnen te lopen en de geschiedenis zich lijkt te willen herhalen.

Het is misschien niet geheel verwonderlijk dat nu net J.M. Coetzee op de achterflap een aanbeveling doet voor dit boek. Net als in zijn werk worden in *Een klein detail* de morele consequenties van leven in een gespleten land recht in de bek gekeken. Maar ook net als in het werk van Coetzee levert die zoektocht geen heling of toenadering op. Zuid-Afrika is nog steeds door en door verdeeld, Palestina nog steeds geen erkende staat en het kwaad een zwart gat waar je maar om heen kan blijven draaien, tot je er in verdwijnt. Het enige wat deze zoektocht wel oplevert, is waarachtige literatuur over zoekende mensen in duistere tijden. Gelukkig maar.

Jonathan van der Horst

Adania Shibli – *Een klein detail*. Uit het Arabisch vertaald door Djûke Poppinga. Koppernik, Amsterdam. 128 blz. € 21,50.

Ghassan Kanafani – Mannen in de zon

Pas op: spoiler

Van sommige boeken is het lastig om de politieke impact los te zien van de literaire waarde. *Mannen in de zon* van Ghassan Kanafani is een dergelijk boek. Het telt net meer dan honderd pagina's, en kwam in het Arabisch uit in 1963. Deze vertaling van Djûke Poppinga komt uit 2023. Het is lastig om iets over deze roman te zeggen zonder het einde te verklappen, dus bij deze een *spoiler alert*.

Het verhaal is vrij rechtlijnig. Drie mannen willen weg uit Palestina en naar Koeweit. Een vierde man biedt aan om ze de grens over te krijgen. Bij de grensovergangen zullen de drie mannen zich moeten verstoppen in een watertank. Bij de eerste grensovergang gaat alles prima. Bij de tweede, spoiler alert, gaat alles fout: de drie mannen sterven.

Lezen we *Mannen in de zon* als een allegorie, dan zijn er politieke opmerkingen over te maken. De chauffeur Aboe al-Khaizoeraan vraagt zich op het einde af: 'Waarom hebben jullie niet op de wand geklopt? Waarom hebben jullie niet gebond? Waarom niet? Waarom niet? Waarom niet?' Het kan commentaar zijn op de houding van Palestijnen, dat ze niet protesteren, niet van zich laten horen, terwijl het leven langzaam slechter wordt tot de dood erop volgt. De drie mannen komen uit een andere generatie, en staan daar ook symbool voor. Zoals vertaler Poppinga in het nawoord schrijft: 'Elk reageren ze verschillend op hun situatie. Aboe Kais wordt passief, As'ad verzet zich op het roekeloze af en de jonge Marwaan, misschien wel de meest deerniswekkende van de drie meegetrokken in een conflict waarvan hij de draagwijdte nog niet kan begrijpen. Dat de karakters geen sjablonen zijn blijkt uit de beschrijving van Aboe al-Khaizoeraan, de man die gewond is geraakt in de oorlog van '48 en daarbij zijn mannelijkheid heeft verloren.' En verderop: 'Volgens veel critici staat de onbetrouwbare, opportunistische Aboe al-Khaizoeraan voor de krachteloosheid van de Arabische leiders, die de Palestijnen uit eigenbelang hebben verkwanseld.' Die laatste zin is wat ingewikkeld, want wie verkwanselt wat? Waarschijnlijk verkwanselen Arabische leiders de Palestijnen, maar ik wist niet dat mensen verkwanseld konden worden, als waren ze iets abstracts, maar het is daarmee misschien juist des te treffender geformuleerd.

Lezen we *Mannen in de zon* vooral als een verhaal, dan duurt het lang voor het spannend wordt. De personages worden in de verf gezet, zonder echt interessant te worden. Dat Aboe al-Khaizoeraan zijn mannelijkheid verliest, lezen we in verwarrende flashbacks. Misschien dat deze lezer te ver van de materie af staat. Het wordt eigenlijk pas spannend als de wagen bij de tweede grensovergang komt, *spoiler, spoiler*. Hier laat de schrijver ook zijn kracht zien: de scène wordt uitgesponnen, en dat heeft een belangrijke functie. Aboe al-Khaizoeraan moet snel zijn papieren

laten stempelen, zodat hij de drie andere mannen uit de watertank te laten, waar weinig zuurstof is, waar het snoeiheet is. Een douanebeambte houdt hem echter aan de praat. Aboe al-Khaizoeraan moet zowel beleefd zijn als snel. Hij houdt de tijd in de gaten, doet zijn best. Toch gaat alles fout. Het is deze scène die dit boek literair redt.

Dit boek werd door Lofti El Hamidi besproken in *De dissidente leeslijst*. Het is interessant om dat hoofdstuk ernaast te lezen. Het zorgde ervoor dat deze lezer ook al wist hoe het verhaal afliep. En toch nog die spanning: van schiet toch op, van alsjeblijft, doe iets, nagelbijtend. Daarmee is de spoiler misschien te vergeven.

Erik-Jan Hummel

Ghassan Kanafani – *Mannen in de zon*. Vertaald door Djûke Poppinga. Jürgen Maas, Amsterdam. 111 blz. € 19,90.

Wytske Versteeg – Het gouden uur

No good guys or bad guys

Dertiger Mari is als archeologe naar een naamloos land vertrokken, ergens in het Midden-Oosten, om daar onderzoek te doen naar rotsschilderingen. De reis is ook een poging in het reine te komen met een tragische geschiedenis. Eerder was Mari hulpverleenster in een opvanglocatie voor asielzoekers, gelegen in een groot Amsterdams volkstuincomplex met de veelzeggende naam 'Paradijs'. Haar jonge geliefde Ahmad – vluchteling, muzikant, schrijver – verliet het complex in de nacht dat het afbrandde, waarmee hij een ernstige verdenking op zich heeft geladen.

In het grensdorp waar Mari onderzoek doet wordt ze begeleid door Tarik. Hij leeft een teruggetrokken bestaan als brandweerhulp, maar is vooral een berger van lichamen van mensen die vanuit het dorp een doorsteek naar de vrije(re) wereld probeerden te maken. Niemand in het geïsoleerde dorp weet dat hij eerder kampbewaker was in een berucht gevangenenkamp, werk dat hem als jonge soldaat niet overkwam en waar hij ook niet echt voor koos. Tegen zijn latere ex-vriendin Karima zegt hij: 'Je snapt het niet, je denkt dat jij het anders had gedaan. Als je daar bent, als je erin zit, is er geen goede kant, die is er hoogstens achteraf. Er is geen kloof of grens, hooguit een krijtlijn in het zand, die vager wordt telkens als er weer iemand overheen gaat, hun voeten vegen die lijn zo uit'. Niettemin is Tarik te kwalificeren als oorlogsmisdadiger. Hij moet dan ook in afzondering zijn daden onder ogen komen en is vastbesloten niemand toe te laten in zijn door demonen bezette wereld.

Of het moet Mari zijn, die Tarik de geschriften laat voorlezen die Ahmad voor haar heeft achtergelaten. Tarik lijkt iets voor haar te gaan voelen en meent daarbij ook Ahmad's wereld te leren kennen. Hij smelt niet, maar zijn verdorde leven ervaart een hartslag. Die hartslag is juist nadrukkelijk aanwezig in de tirades van de Ahmad. Boos en teleurgesteld over de vooringenomenheid van de westerse hulpverleners sneert hij eerder tegen Mari: 'Jullie houden zoveel van jezelf, jullie vinden ons barbaren'. Zijn levensverhaal en verdwijning, Mari's zoektocht en Tarik's mogelijke loutering cirkelen in een aangrijpend en ingenieus verhaal rond elkaar, zonder dat de houtgreep ingezet wordt.

Wytske Versteeg schrijft mooi: haar gedetailleerde en koelbloedige stijl trekt je langzaam in een labyrint van gefnuikte levens, vanuit drie afzonderlijke perspectieven. Met deze insteek gaat *Het gouden uur* ook over wat iemand juist allemaal niet vertelt.

Je moet er wel even in komen, moet ik eerlijk bekennen. Met name in het begin verliest Mari zich weleens in humorloze overpeinzingen, die de toch al zware thematiek soms doet veranderen in navelstaren. Ergens past dat ook wel, want navelstaren en eigendunk horen vaak bij

goedbedoelende hulpverleners. Ahmad schrijft (en Tarik leest): 'Jullie zijn kinderen uit horrorfilms, op het eerste gezicht zo onschuldig, maar afstotend als je beter kijkt. Afstotend is jullie kinderlijk vertrouwen dat iedereen die het verdient gered wordt, dat geweld hier altijd een goede reden heeft. Onmogelijk om iets anders te zeggen zonder dat jullie onmiddellijk denken: zo erg kan het niet zijn'.

Versteeg haar gave vertelkunst blijkt vooral uit de portrettering van Tarik en Ahmad, figuren die geworteld zijn in een stad of familie en herinneringen hebben opgeslagen, maar wier levens doorkruist worden door extreem geweld. Met koelbloedig bedoel ik dat Versteeg gave taal vindt om oorlog als een gegeven te beschrijven, een meedogenloze omstandigheid, en niet als een te beredeneren strijd tussen goed en kwaad. Daarmee is de roman geen pleidooi voor de relativiteit der dingen, maar laat het ons op indringende wijze voelen hoe onwetend we eigenlijk zijn.

Jaap Krol

Fixdit – Optimistische woede

Vrij van vooringenomenheden

De Franse auteur Annie Ernaux kreeg dit jaar de Nobelprijs voor literatuur toegekend. Ernaux is van de in totaal 114 winnaars pas de 16de vrouw. Wat voor de Nobelprijs geldt, geldt voor vrijwel alle literaire prijzen: die gaan meestal naar mannen, zij het dat de verhouding anno nu minder scheef is dan tot pakweg dertig jaar geleden het geval was. Zo kregen van die zestien gelauwerden tien de prijs na 1990.

Fixdit is een Nederlands/Vlaams bondgenootschap van elf vrouwelijke auteurs die ten strijde trekken tegen de onderwaardering van vrouwelijke literatoren: veel minder prijzen dan mannen, sterk ondervertegenwoordigd in de letterkundige canons en op de leeslijsten van scholen en hun boeken nogal eens met dedain weggezet als ‘vrouwenboeken’, waarmee door vrouwen geschreven, eigenlijk alleen voor vrouwen geschikte ‘gevoelsboeken’ bedoeld worden. In *Optimistische woede*, *fix het seksisme in de literatuur* verwoorden de elf in individuele bijdragen hun grieven, eisen, wensen en inzichten in de achtergronden van de ongelijkheid.

In het middendeel van de bundel is een manifest van de groep afgedrukt. Net zoals er pulp van het type ‘meer voor mannen’ wordt geschreven én gelezen, worden er ook ‘vrouwenboeken’ geschreven en gelezen. Beide reproduceren gender-stereotypen, maar alleen voor die vrouwenboeken geldt dat ze – volkomen onterecht, maar dat spreekt vanzelf – zélf als typerend voor door vrouwen geschreven literatuur worden aangemerkt: ‘als dat boek door een vrouw geschreven is, zal het wel een vrouwengevoelsboek zijn’.

Literatuur behoort beoordeeld te worden aan de hand van louter inhoudelijke en literaire criteria. Nu zijn deze criteria onontkoombaar subjectief en veranderlijk en bestaat er niet zoiets als een objectieve meetlat voor literaire kwaliteit, maar dat is een reden te meer om aangelegde criteria kritisch te onderzoeken: zijn ze wel vrij van vooringenomenheden? En hoe zit het eigenlijk met de jury’s die prijzen toekennen? Het ene literaire boek is beter dan het andere en in die zin is er (gelukkig!) altijd ongelijkheid. Wat bestreden moet worden is ongelijkheid, gebaseerd op persoonlijke kenmerken van de auteur zoals gender en huidskleur. Bedenk overigens dat achterstelling van auteurs op grond van zulke kenmerken óók betekent dat literatuur waarin zulke kenmerken worden gethematiseerd veel minder aan bod komt dan die, geproduceerd door de dominante groep van witte, mannelijke auteurs.

Sommige Fixditters noemen expliciet lhbtq+ als verzameling van gendercategorieën die (ook) met achterstelling te maken hebben. Maar door de nadruk op kenmerken van de achtergestelden te leggen, dreig je in een eindeloze identiteitsdiscussie terecht te komen, terwijl het gaat om de verhouding van dominantie en achterstelling te doorbreken en gelijkheid te scheppen. (*Hans van der Heijde*)

Catherine Vuylsteke - Draw for Change

Journaliste en schrijfster Catherine Vuylsteke tekende de levensverhalen op van Mar Maremoto, Ann Telnaes, Rachita Taneja, Doaa El-Adl, Victoria Lomasko en Amany Al-Ali, zes vrouwelijke cartoonisten uit Mexico, de VS, India, Egypte, Rusland en Syrië aan wie de onlangs in Cannes bekroonde documentaire serie Draw for Change is gewijd. Ze komen uit heel diverse werelden en behoren tot verschillende generaties: de oudste werd geboren toen John F. Kennedy de verkiezingen won, de jongste zag bijna 35 jaar later het levenslicht.

Met een volharding die bij wijlen grenst aan dwaasheid blijven deze vrouwen vechten. Ze nemen het op tegen patriarchale dogma's, autoritaire leiders, reactionaire denkkaders, religieuze edicten en machistische tradities. Met humor, durf en originaliteit treden ze de wereld tegemoet. Niet zelden zijn hun grafische statements helderder dan de lange, doorwrochte uiteenzettingen van anderen.

De carrières van deze vrouwen liggen even ver uiteen als de klimaatgordels waaruit ze afkomstig zijn, de talen die ze in de eerste levensjaren leerden en de goden die hen omringen. Hekelen sommigen homofobie, fatshaming of misogynie, bij anderen staan censuur en vervolging centraal.

Hoezeer ze ook van elkaar verschillen, wat opvalt zijn de gelijkenissen. Rachita Taneja richt haar pijlen vaak op premier Narendra Modi, Amany al-Ali de hare op

president Assad. Ann Telnaes neemt de Amerikaanse machthebbers op de korrel: zowel over vice-president Dick Cheney als over Donald Trump maakte ze een boek.

Deze vrouwen kozen geen van allen een makkelijke weg – en dus struikelden ze, ze bekeerden zich en overwogen zelfs om er de brui aan te geven. Eenzaamheid, verdriet, controversie en zelftwijfel werden hun deel, maar ze krabbelden overeind. Om opnieuw tegen de stroom in te gaan, alle muilkorven af te wijzen en te blijven proberen. Om een plek te vinden, niet alleen voor zichzelf, maar voor al die mensen, die ze slechter gewapend weten, minder in staat om voor zichzelf op te komen.

Catherine Vuylsteke bracht met elk van hen menig uur door, luisterend naar de verhalen. De cartoonisten deelden pijnlijke herinneringen, aandoenlijke anekdotes, momenten van geluk en triomf. Ze ontmoetten elkaar in Caïro, Leipzig en Brussel. Live en virtueel. Sommigen zetten haar hun lievelingseten voor, anderen lieten haar hun kat aaien. Ze dronken sloten thee. En een van hen was een heuse Sheharazade, dag aan dag kwam ze met verhalen die eindigden in de belofte dat het morgen nog spannender zou worden.

<https://demens.nu/2023/09/30/educatief-pakket-draw-for-change/>

***Draw for Change!* portretteert zes vrouwelijke cartoonisten die de problematiek van genderongelijkheid in hun werk behandelen. Naast de documentaireserie en de tentoonstelling is er nu ook een educatief pakket beschikbaar.**

Joke Goovaerts

Draw for Change! is een zesdelige documentaireserie, gecreëerd door Vincent Coen en Guillaume Vandenberghe, en geproduceerd door Clin d'œil films. Zes vrouwelijke cartoonisten bieden een blik op enkele van de meest prangende problemen waarmee vrouwen vandaag de dag wereldwijd te maken hebben. Het gaat om cartoonisten uit Mexico, de Verenigde Staten, Rusland, India, Syrië en Egypte.

In hun tekeningen belichten de cartoonisten elk in hun eigen stijl een ander aspect van genderongelijkheid. Behandelde thema's zijn onder andere huiselijk geweld, vrouwenrechten, femicide, maar ook censuur. Meer bewustwording rond vrouwenrechten en gendergelijkheid creëren, dat is de bedoeling. De documentaireserie focust op problematieken wereldwijd, maar is ook een reflectie op onze eigen maatschappij.

EDUCATIEF PAKKET EN VR WORKSHOP

Nu is er ook een bijbehorend educatief pakket rond genderongelijkheid. Het lespakket is geschikt voor leerlingen van de tweede en derde graad van het secundair onderwijs. *Draw for Change!* wil leerlingen inspireren om op te komen tegen genderongelijkheid.

Het educatief pakket is ontwikkeld door Blue Bird Docs in samenwerking met Oetang Learning Designers en JEF. Het pakket kwam tot stand met de steun van de Vlaamse Overheid, de Fédération Wallonie-Bruxelles, deMens.nu, de provincie West-Vlaanderen en de Belgische Ontwikkelingssamenwerking.

Ebissé Rouw & Vamba Sherif (red.), Zwart

Afro-Europese literatuur uit de Lage Landen

Na het overlijden van de zwarte, ongewapende Amerikaan George Floyd is er iets gebroken in de Verenigde Staten. In volle coronacrisis trekken burgers massaal de straat op om te betogen tegen racisme en politiegeweld. Ondertussen hebben verschillende organisaties en bedrijven wereldwijd hun steun betuigd aan de betogers. Ook onze redactie draagt de protestbewegingen een warm hart toe. Als literair platform dat inzet op diversiteit wijzen we elke vorm van discriminatie op basis van huidskleur, geslacht, gender, seksualiteit, nationaliteit en handicap resoluut af. Vandaag willen we met een *repost* van het onderstaande signalement onze bescheiden bijdrage leveren door zwarte auteurs onder de aandacht te brengen. Black voices matter.

De bekendheid van zwarte auteurs in de Nederlandse literatuur is minimaal te noemen en dat is niet zonder reden. De

maatschappij lijdt aan een grote misconceptie over culturen, waardoor het begrijpen ervan niet altijd even makkelijk of gewenst is. We leren de geschiedenis vanuit een westers perspectief terwijl leerlingen en studenten steeds vaker meerdere etnische achtergronden hebben. We kunnen vertellen over de kolonisatie, over de handel in specerijen en over slavernij, maar wat weet de gemiddelde Nederlandse of Belgische student nu écht over de effecten daarvan op sociaal, cultureel en maatschappelijk gebied?

De bundel *Zwart* is samengesteld en ingeleid door Ebissé Rouw, non-fictieredacteur bij Amsterdam University Press en medeoprichter van de podcast Dipsaus, en schrijver Vamba Sherif. De selectie bestaat onder andere uit essays, korte verhalen en beschouwingen, die stuk voor stuk worden gedragen door culturele verschillen en inzichten. In het boek gaan negentien schrijvers dieper in op wat het voor hen betekent om zwart te zijn in Nederland en/of België. Ze gaan daarmee meermaals de confrontatie aan met zowel hun eigen geschiedenis als met die van Nederland en België. Dat resulteert in verhalen waar mensen met een soortgelijke achtergrond zich in kunnen herkennen. Tegelijk creëren de schrijvers ervan vragen en ruimte voor mensen die die herkenning niet direct ervaren. Daarnaast is de verbinding met en de loyaliteit aan twee landen en twee culturen, waar migranten en multiraciale wereldbewoners mee te maken hebben (gehad), een terugkerend thema – dat herkenbaar en inmiddels alledaags is geworden voor veel Belgen en Nederlanders. Tegelijkertijd is het een van de meest gevoelige onderwerpen binnen het ‘racismedebat’ dat hunkert naar meer nuance. Er kunnen nog honderden boeken over bijgeschreven worden, maar deze bundel is een heel sterk begin.

In de looptijd van tweehonderd pagina’s maak je een reis door de sub-Sahara. Je legt meer dan eens de route af van Afrika naar België en Nederland, meestal kijk je door de ogen van de auteurs

die als volwassene terugblikken op hun jeugd. Parallel aan het leven dat zij nu leiden in Nederland of België, loopt het leven dat hun familieleden leiden aan de andere kant van de Middellandse Zee. Het contrast is groot en voelbaar; het vreet aan het geweten op het moment dat zij tegenover het witte, eurocentrische wereldbeeld komen te staan van de mensen door wie ze hier zijn opgevoed en/of door wie ze worden omringd. Het constant moeten uitleggen en onderbouwen van hun 'zwarte perspectief' op het racisme-debat, wordt vermoeiend.

Deze vermoeidheid komt in verschillende essays naar voren en staat los van een gebrek aan wilskracht of motivatie om de discussie voort te zetten. Ze heeft eerder te maken met de actieve discussie over racisme in Nederland en België, die sinds de terugkeer van de Zwarte Piet-discussie rond 2010 inmiddels alweer acht jaar duurt, zonder dat er daadwerkelijk iets verandert aan de algemene perceptie van racisme. Neske Beks vraagt zich in haar essay 'Gemengd gevoel' af wat de oorzaak daarvan is:

Beperkte woordenschat? Beperkte blik? Het is wrang, maar bij misdrijven die witte mensen begaan, wordt nooit gespecificeerd dat het een persoon met Noord-Europese of Kaukasisch uiterlijk betreft. Daar sta je als witte mens niet bij stil, dat weet ik. Dat is dus precies waar white privilege om gaat. Hardleerse types stellen white privilege wel eens gelijk met positieve discriminatie, waarbij en passant vergeten wordt dat positieve discriminatie van toepassing is op minderheidsgroepen.

In een briefwisseling met een kennis in de Verenigde Staten snijdt Seada Nourhussen een belangrijk politiek punt aan, waarvan zowel Nederlanders als Belgen zich nog te weinig van bewust zijn.

Jij zit in New York. Daar is racisme geen 'debat', daar is het een volwassen gesprek met verdieping en nieuwe, steeds scherpere termen die worden aangedragen door jonge zwarte denkers en schrijvers. Hier zitten we nog steeds op de kleuterschool en staat überhaupt het bestaan van racisme in dit land, dat comfortabel rust op vier eeuwen kolonisatie en slavernij, nog steeds ter discussie.

In *Zwart* worden er interessante vragen gesteld die je, net zoals de feiten waar de lezer op gewezen wordt, aan het denken zetten. De bundel is daarmee in staat een mening te doen wankelen en de politieke omgang met racisme aan de kaak te stellen. Dalilla Hermans schrijft in haar beschouwing 'Zwarte gedachten' over de huid als het grootste orgaan van ons lichaam en hoe we aan haar refereren in kleur in plaats van gewoon als een orgaan zoals een lever of een hart. Dit denkbeeld, dat al vanaf jongs af aan de wetenschappelijke kennis overstijgt, beheerst de levens van velen.

De aanblik van het witte vlees in mijn knie ben ik nooit vergeten. De andere kinderen vonden het ook razend interessant: ik was, letterlijk, wit vanbinnen. [...] Ik denk dat het leven in een wereld waar die noodzakelijke barrière voor sommigen reden is te haten, ervoor zorgt dat wat mij eigenlijk beschermt, aanvoelt als iets wat mij aanvalt.

Wat maakt mensen zo gevoelig voor wat er door het oog te zien is? Wellicht omdat het informatie is die je tot je kan nemen zonder er iets voor te hoeven doen. Hoewel de verhalen in deze bundel niet in beelden worden verteld, laten ze je als lezer tóch kijken. De verscheidenheid aan dorpen, steden en landen waar de verhalen zich afspelen, is groot, evenals de diversiteit aan auteurs in

gender, leeftijd, politieke voorkeur en etnische en culturele achtergrond. De verhalen zijn kleurrijk, energiek en schetsen, vaker wel dan niet, een pijnlijk beeld van de realiteit waarin we leven; hoe er wordt omgegaan met zwarte mensen en hoe westerlingen zelf volksverhuizingen veroorzaken door geld te investeren in stukken land die niet van hen zijn. Nog het meest wringend is dat we in Nederland en België alles durven te benoemen, maar niets durven te erkennen. Er wordt over racisme gesproken, maar niemand is racistisch. Nederland en België zijn multiculturele landen, dat is toch allang geaccepteerd en 'normaal'? Toch lees je in *Zwart* regelmatig de teleurstelling van kinderen voor wie normaal gelijkstaat aan witheid. In het korte verhaal 'Het kleine magere meisje' van Sabine Ingabire is er geen ontkomen aan die pijnlijke werkelijkheid:

Ze wil sterven, omdat ze nog steeds anders is, omdat niemand haar begrijpt, omdat ze de wereld niet begrijpt, omdat ze het leven niet begrijpt. Ze denkt dat de wereld niet gemaakt is voor mensen zoals zij. Maar ze wil zo graag ongelijk hebben. Ze wil het zo graag begrijpen. [...] Waar haar anders-zijn zo anders is dan het anders-zijn van anderen. Waarom haar zwarte huid zo opvalt in de massa witte lichamen. Ze probeert, wanhopig, trots te zijn op wie ze is en op alles wat haar Sabine maakt. Maar zelfs haar naam, die één letter verschilt van een gewone naam, haat ze: ze verbetert de mensen niet als ze haar 'Sabrina' noemen.

De bundel voorziet zowel in eerlijke, ongepolijste ervaringen van schrijvers die op jonge leeftijd gedwongen een land moesten verlaten, als in literaire fictie. Ondanks het verschil in schrijfstijl en vorm, dagen alle teksten de lezer uit op een intellectueel niveau. Waar het korte verhaal 'De Tank' van Ahmad Al Malik doet denken aan een moralistisch volksverhaal, onderzoekt Clarice Gargard in haar essay 'Wat als de hand die je voedt ook een wapen is' de dunne lijn tussen schuld en onschuld in tijden van oorlog en geeft ze de lezer stof tot nadenken:

De Zuid-Afrikaanse filosoof Mogobe B. Ramose schrijft dat de menselijke ervaring aan tijd en ruimte gebonden is en dat onze manier van redeneren van ons persoonlijke referentiekader afhangt. Zo bestaat er geen superieure of inferieure blik bij het analyseren van of filosoferen over het leven, maar enkel perspectief.

Vamba Sherif en Ebissé Rouw schrijven het volgende in de inleiding van *Zwart*:

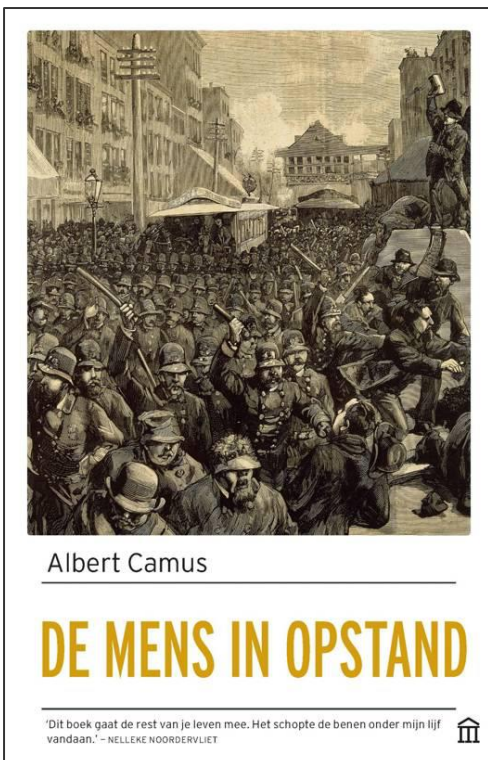
Terwijl Afropese activisten, schrijvers en publicisten Afro-Amerikanen zoals Martin Luther King of W.E.B. Dubois citeren om racismeongelijkheid op het continent aan te kaarten, schromen ze intussen niet om zwarte intellectuelen en schrijvers van eigen bodem te verwijten Amerikaanse debatten naar Nederland te importeren. [...] Zwarte denkers, activisten en schrijvers worden dus op twee manieren buitenspel gezet. De tijd is rijp om daar verandering in te brengen.

Met de komst van de bundel *Zwart* is het onmogelijk om als lezer of publiek het zwarte intellect te negeren. Nederland en België maken in deze bundel niet per se direct kennis met de Afropese literatuur, maar wél met getalenteerde en veelbelovende Afropese schrijvers en intellectuelen en dragen zo bij aan het waarmaken van de verwachting en hoop van Sherif en Rouw dat *Zwart* het Nederlandse literaire landschap zal veranderen. Recensie: door Malika Soudani.

Albert Camus - De mens in opstand

Wat kan de kunstenaar doen in deze angstige tijden? Teruggrijpen op Albert Camus.

Wie als schrijver bang is omdat de gedachtepolitie van na 1984 stad en land afspeurt naar afwijkingen en graag haar pijlen richt op weerbare woordkunst, durft al gauw niets meer onbevangen aan het papier toe te vertrouwen. «Angst verlamt een door spookbeelden en machines bevolkt Europa.» Dat schreef Albert Camus meer dan vijftig jaar geleden in *De mens in opstand*, toen hij weigerde romans als propaganda of amusement te schrijven en de kunst als herschepping en op stand voorstond. Door de angst onontkoombaar te aanvaarden – makkelijk opgeschreven, moeilijk uitgevoerd – verliest de schrijver zijn vrees voor de angst. Angst of de a-creatieve oplossing om met de dood bedreigde parlementsleden onder te laten duiken in gevangencellen of op zwaar bewaakte marinebases, ondermijnt de democratie. Salman Rushdie moest na 14 februari 1989 wel overgaan tot acceptatie van zijn angst omdat hij anders alleen al aan het idee van de fatwa-doodstraf zou zijn bezweken. In *De laatste zucht van de Moor* verklaart hij een geheimje aan de lezer: «De angst is een absolutist. Alles of niets, niets daartussen. Hij

overheerst je leven met een domme, verblindende almacht als een tiran, of je overwint hem en zijn macht gaat in rook op.» Rushdie heeft zichzelf bevrijd, hij leeft en schrijft en komt weer overal, al blijft hij met zijn woede op zijn hoede.

Hoe kan die vreemde vrijheid van het scheppen, ondermijnd door de huidige angstcultuur, mogelijk blijven «midden tussen de politiekorpsen van zo veel ideologieën», zoals Albert Camus het een halve eeuw geleden om schreef in zijn Haagse lezing *De kunstenaar en zijn tijd*. Toen waren die korpsen kapitalistisch, kolonialistisch en communistisch, nu is de Terroristische Internationale tot vijand nummer 1 verklaard, een religieus fanatisme dat met zijn zelfmoordcommando's doodsangst wil zaaien en storm of hemelse bruiden wil oogsten. Osama bin Laden zei het half september vanuit zijn hol in Afghanistan voor de tv-zender Al-Jazeera zo: «De wind van het geloof is opgestoken om het kwaad van het schiereiland te verdrijven.»

Als denken vandaag de dag gevaarlijk denken is, aldus Peter Sloterdijk, dan is kunst maken «gevaarlijk scheppen», zoals Camus het in zijn nog altijd actuele *De mens in opstand* omschreef. Wat kan de kunstenaar doen tegen religieus fanatisme, nihilisme, kerosinebommen en moordaanslagen? Vasthouden aan die kunst die in opstand komt tegen de werkelijkheid omdat er nog veel ongrijpbaar en onvoltooid aan is. Noem die houding een esthetische betrokkenheid die zich keert tegen het utopisch denken waarin het doel altijd de middelen heiligt.

De inleiding op *De mens in opstand* omschrijft de Koude Oorlogstijd van 1950 raak: «Wij leven in een tijd van voorbedachte raad en de perfecte misdaad.» Vroeger riep het bloed van een moord

nog minstens «gewijde af schuw» op, maar de vloek van dat tijdperk is volgens Albert Camus «dat het de suggestie wekt niet bloedig genoeg te zijn». Camus is ook helemaal van onze tijd. In zijn Haagse lezing van oktober 1954 zei hij tegen een zaal vol boekhandelaren dat veel kunstenaars de neiging hebben de actualiteit te ontkennen en graag dromen van toekomstige politieke stelsels: «De levende mens beoordelen in naam van een mens die nog niet bestaat, dat is de rol van de profeet. Maar de kunstenaar kan mythen slechts op hun waarde schatten in het licht van de terugslag die ze op de levende mens hebben. De profeet kan een absoluut oordeel vellen en laat zich dat overigens niet afnemen, zoals u weet. Maar de kunstenaar kan dat niet. Als de kunstenaar een absoluut oordeel velde, zou hij de realiteit ongenueanceerd in goed en slecht verdelen, hij zou er, nee, hij maakt er een melodrama van.»

De kunstenaar die een derde weg wil zoeken tussen amusement en sociaal moralisme in, zoals de moedige einzelgänger Camus, kiest de weg van de moeizame vrijheid. Mensen die zich laten voorstaan op hun artistieke inzicht en voortdurend om een politiek engagement van de kunst roepen, hebben nog altijd niet in de gaten dat diezelfde kunst al eeuwenlang «de onderdrukking van duizenden mensen verzacht, en soms een paar van hen voor altijd bevrijdt.» Grote kunst manoeuvreert tussen schoonheid en pijn, tussen opstand en instemming en zij vermijdt de politieke ethiek.

Het belang van de kunst is te vinden in de kunst zelf.

Het burgerlijk huwelijk tussen roman en moraal is reeds lang ontbonden en een nieuw bruidsbed wordt niet meer opgemaakt. Toch is het nieuws van de echtscheiding nog niet overal doorgedrongen. Schrijvers krijgen op gezette tijden, als er conflicten opblaaien en genocide dichtbij is, het verwijt dat ze zich afzijdig houden. Kies toch eens partij! Want wie aan kunst doet lijkt zich niets van de ellende in de wereld aan te trekken. Maar een roman is geen pamflet, uitgesponnen column of snelle actuele vertelling. Toch blijft het verwijt aan de schrijver dreinen als een stille eis. Hij zou zich ondubbelzinnig en zonder literaire dubbele bodems moeten uitspreken, bij voorkeur op de opiniepagina of in een tv-praatprogramma want dat is goed voor zijn marktwaarde en naamsbekendheid. Maar de schrijver is er in dit sadistische universum niet voor de bijschriften onder de beelden maar om de lezers een blik te gunnen in de afgrond van hun eigen psyche.

Deconstructie is creatie, vernieling is vernieuwing. Bakoenin en Nietzsche, twee hoofdrolspelers in Camus' De mens in opstand, hebben dat aan den lijve ondervonden. Zonder het kwaad – of dat nu negentiende-eeuws anarchisme in tsaristisch Rusland is of de 21ste-eeuwse wereldwijde jihad – geen literatuur van de opstand. Wie de bewegingen van het kwaad niet onderzoekt, dringt niet tot de mensenharten door, en dat geldt ook andersom.

Wat zijn de kernvragen? Hoe geeft de schrijver zijn betrokkenheid bij leed en liefde, haat, dood en verderf weer in zijn romans? Is het niet zijn ideaal om voor iedereen te spreken over geluk en ongeluk? Valt er nog iets essentieels te zeggen over de menselijke existentie na Treblinka, waar de schoonheid wel de gelijk verminkt werd? Hoe te schrijven na de kersonnebomaanval op de WTC-torens of de rituele afslachting van een cineast die niet op zijn mondje was gevallen? Hoe worden schrijvers weer de niet-erkende wetgevers van de wereld? Door zich artistiek te verweren tegen de politieke wetgevers die alles en iedereen in de gaten willen houden en gevaarlijk denken en scheppen per definitie wantrouwen.

In het midden van die andere koloniale oorlog in Algerije, begin 1956, hield de Algerijnse Fransman Albert Camus in het hol van de leeuw, Algiers, een rede: Appel pour une trêve civile en Algerie. Het was een idealistische, antipolitieke toespraak die opriep een einde te maken aan het vergieten van onschuldig bloed. Want er is nooit een reden te verzinnen die de dood van een onschuldig mens rechtvaardigt. De hel, zijn dat de anderen? Nee, de «anderen doen ons ontstaan. Pas in de samenleving krijgen we een menselijke waarde die superieur is aan de dierlijke waarde» (De mens in opstand).

Camus had een filosofische held, Nietzsche, en een literaire, Dostojevski, die allebei midden in de arena van hun tijd stonden. Wie Dostojevski leest, weet dat elke ideologie dwars tegen de psychologie ingaat. Dostojevski's bevestiging in Boze geesten (1871) van de gevolgen van ideologisch fundamentalisme is onverminderd actueel. In Camus' toelichting op Les justes, dat zonder Boze geesten niet geschreven zou zijn, spelen Russische anarcho-terroristen rond 1900 de hoofdrol. Camus was gefascineerd door de drijfveren van deze martelaren voor de revolutionaire religie. Welke utopische geest bezet en bezit die zogenaamde rechtvaardigen? Hoe bezielen ze hun strijd, hun jihad? Ze willen de poorten openen naar een gouden toekomst, die ene transcendente realiteit waarvoor ze hun leven willen opofferen. Door hun eigen dood dachten zij een gemeenschap van gerechtigheid en liefde te kunnen scheppen. Zo meenden ze een missie over te nemen die de kerk had verzaakt. Er moest en zou een gelukkige wereld komen, een politieke utopie voor iedereen in een klap.

Hoe komt het dat zelfs de zuiverste geesten zich dienstbaar kunnen maken aan een moordenaar? Dit is niet alleen de kernvraag van Boze geesten maar van alle romans die het schemergebied achter de geharnaste meningen willen omploegen. Dostojevski liet zich inspireren door de zaak-Nechajev. In 1869 richtte deze pseudo-socialistische oplichter een geheim genootschap op: «De Volkswraak». Doel: de openbare executie van de tsaar en de omverwerping van de regering. Nechajev was een Bakoenin-anarchist wiens doel het was overal in Europa chaos te stichten. Van de leden van De Volkswraak eiste hij kadaverdiscipline en blinde gehoorzaamheid. Maar het genootschap deed zichzelf de das om toen ze een deloyaal lid vermoordde. «Niemand beschuldigen, ikzelf» luiden de cruciale woorden op de slotpagina's van Boze geesten.

Wie de terroristen van 11/9 of de moordenaar van Theo van Gogh beter wil begrijpen doet er goed aan deze Dostojevski weer te lezen. In Boze geesten wordt de esthetiek van het seksuele en politieke geweld zelden gehinderd door ethische intermezzi. «Wat is schoner: Shakespeare of schoenen, Raphael of petroleum?» vraagt een liberale intellectueel zich in de roman af. Staan de bevrijding van de Russische boeren en het socialisme lager dan de Engelse toneelschrijver? Liever een stuk kaas dan Poesjkin? Dostojevski is duidelijk: Shakespeare is «de werkelijke vrucht van het hele mensdom, en misschien wel de hoogste vrucht die maar bestaanbaar is!» De mensheid kan het doen zonder Engelsen, Duitsers of Russen, «maar zonder schoonheid niet, omdat er dan helemaal niets meer in de wereld te doen zou zijn! Ziehier het hele geheim, de hele geschiedenis!» (Boze geesten).

In Dostojevski's pleidooi voor «onpartijdigheid en ruimheid van blik» wint de esthetiek het van de ethiek. Toch had hij aan den lijve ervaren, staande op het schavot voor de galg, dat de schoonheid

haar gezicht al lelijk had verbrand. Maar hij wist dat er, dankzij de koninklijke route van de roman, geen andere weg openstond: esthetiek als verzet, schoonheid als opstand.

Graa Boomsma - 18 maart 2005

Els Hertogen - Van liefdadig naar rechtvaardig

Het zijn geen gemakkelijke en comfortabele ideeën die Els Hertogen in dit boek naar voor schuift. Maar ze doet wat een leidende stem in het middenveld hoort te doen: vanuit de maatschappelijke missie van haar organisatie het publieke debat aanjagen met inhoudelijke stellingnames.

Eind vorig jaar veranderde 11.11.11 zijn officiële naam van Koepel van de Vlaamse Noord-Zuidbeweging naar Koepel van Internationale Solidariteit. Daarmee wil ze komaf maken met de idee dat het haar missie zou zijn om vanuit het rijke Noorden het arme Zuiden te helpen. Die missie heeft voor de koepelorganisatie nog te veel een bijklank van liefdadigheid, terwijl de organisatie voor rechtvaardigheid wil staan. Het centraal stellen van 'internationale solidariteit' in de naam van de organisatie moet dit onderstrepen.

Dat dit voor 11.11.11 allerm minst een vrijblijvende oefening is blijkt uit het boekje dat directeur Els Hertogen nu publiceert. In dit boek laat ze elf stemmen over de toekomst van internationale solidariteit aan het woord. Elke stem gaat in op een ander aspect van internationale solidariteit. Hoe Hertogen de stemmen koos komen we niet te weten, maar het is een verfrissende mix van gekende en minder gekende stemmen, van onderzoekers, middenvelders en ex-politici, en – belangrijk – geen Vlaamse stemmen maar denkers uit alle hoeken van de wereld.

De bijdragen aan het boek zijn helder en gebald. Door de snelle opeenvolging van bijdrages blijft het boek boeien. Er komen thema's en inzichten aan bod die bij 11.11.11 nooit op het appel ontbreken, zoals hervordering, dekolonisatie, internationale instellingen en de rol van de staat in het stimuleren van

ontwikkeling. Maar Hertogen snijdt ook nieuwe, en soms verrassende, thema's aan, bijvoorbeeld artificiële intelligentie en mobiliteit. De auteurs geven richting aan, maar de bijdragen zijn te kort om tot concreet uitgewerkte voorstellen of analyses te komen.

11 STEMMEN OVER INTERNATIONALE SOLIDARITEIT

Jason Hickel – de eerste auteur die aan bod komt – gaat al meteen naar de kern van het mondiale onrecht: 'Het Noorden ontwikkelt het Zuiden niet, het Zuiden ontwikkelt het Noorden' (p.24). De bestaande ontwikkelingshulp weegt helemaal niet op tegen het geld dat het Globale Zuiden verliest door een onrechtvaardig economisch systeem. Grieve Chelwa borduurt daarop verder. De dekolonisatie van de jaren 1960 en 1970 was louter politiek. De economische, culturele en intellectuele dekolonisatie werd vergeten. Ook ontwikkelings samenwerking moet worden gedekoloniseerd. In lijn daarmee argumenteert dat Abeba Birhane dat de huidige 'invasie' van

artificiële intelligentie van Afrika een nieuwe vorm van kolonisatie is, waarbij westerse normen, belangen en probleemdefinities vooropstaan.

Vandana Shiva pleit voor de erkenning van de stem en de kracht van vrouwen in elke strategie voor internationale solidariteit. Natalia Greene pikt aan bij de ecologische dimensie van Shiva's ecofeminisme en houdt een sterk pleidooi om rechten voor de natuur te erkennen. Lidy Nacpil wijst erop dat de strijd voor het klimaat niemand aan zijn lot mag overlaten en waarschuwt voor wereldwijde mattheüseffecten bij de ecologische transitie. Arpita Bisht stelt dat de ontwikkeling van het Globale Zuiden vereist dat het Globale Noorden haar ecologische voetafdruk verkleint en we grenzen aan de consumptie stellen.

Misschien wel de meeste verrassende stem in het boek komt van Mimi Sheller, die zich afzet tegen de 'kinetische elite'. Die 'heeft niet alleen de macht om zich vrij te bewegen, ze bepaalt ook de bewegingen van anderen' (p.77). Ongelijke mobiliteit en de machtsverhoudingen waarop ze gebaseerd is, verbindt volgens haar verschillende strijdperken, zoals die rond vervoersarmoede, migratie en klimaat.

Jomo Kwame Sundaram benadrukt het belang van de staat om investeringen te sturen vanuit een duurzaam ontwikkelingsperspectief. Izabella Teixeira focust op het internationale niveau en pleit voor een hervorming van multilaterale instellingen zodat ze lokale democratie versterken en meer plaats maken voor burgers en bewegingen in plaats van enkel internationale diplomatie. Christian Felber ten slotte betoogt dat onze democratieën te slaperig zijn en een meer actieve bijdrage van burgers mogelijk moeten maken, zodat economie en handel geheroriënteerd kunnen worden.

IS SOLIDARITEIT ALTIJD PROGRESSIEF?

Het boek zet zonder omwegen in op een progressieve invulling van de term solidariteit. Dat is typerend voor de manier waarop progressieve sociale bewegingen de term als een evident onderdeel van hun 'immaterieel erfgoed' zien. In haar inleiding geeft Hertogen aan waarover solidariteit volgens haar gaat: over rechtvaardigheid, over de herverdeling van middelen en macht, over het garanderen van mensenrechten binnen de grenzen van de planeet, over gedeelde verantwoordelijkheid en over hoop. Ze maakt een scherp onderscheid met liefdadigheid. Zoals Grieve Chelwa aangeeft: solidariteit is radicaal om het gebaseerd is op een dialoog tussen gelijken. Liefdadigheid houdt de ongelijke verhoudingen tussen mensen in stand. Wie geeft uit liefdadigheid wil beloond worden of – zoals Abeba Birhane schrijft in haar stuk over algoritmische kolonisatie – eigen normen opleggen.

Hoe behartigingswaardig deze egalitaire invulling van solidariteit ook is, solidariteit is echter geen eenduidig progressief concept. In de meest brede zin van het woord gaat solidariteit over het delen en herverdelen van middelen, beslissingsmacht en erkenning. Mensen doen dit uit een gevoel van lotsverbondenheid en lidmaatschap van een groep. Het verankert solidariteit in gemeenschapsvorming. Maar gemeenschapsvorming sluit onvermijdelijk ook uit. Het geeft solidariteit een ambigue lading.

Rechts-conservatieve krachten eisen de term solidariteit in toenemende mate op. Ze benadrukken dat we solidariteit vooral op de 'eigen bevolking' moet richten en bakenen dat volk ook steeds vaker af langs etnisch-culturele lijnen. Deze etno-rationale invulling van solidariteit komt slechts

zijdelings aan bod in het boek. Izabella Teixeira heeft het in haar uitstekend stuk over mondiaal bestuur kort over rechts-populisme, onder meer in haar eigen land Brazilië. Ze pleit voor 'een verschuiving van een klemtoon op nationale soevereiniteit naar een uitdrukkelijke keuze voor een gedeelde verantwoordelijkheid' (p.103). Staten zijn volgens haar te bekommerd over 'de macht over hun grondgebied' en zouden moeten 'meer aandacht geven aan de zorg voor burgers op hun grondgebied'. Jomo Kwame Sundaram verwijst naar hoe 'etno-nationalistische partijen en bewegingen' succesvol de ruimte innamen die vrijkwam door 'het falen, of zelfs het verraad van de postkoloniale nationale ontwikkelingsprojecten' (p.91).

De notie van 'internationale solidariteit' is net radicaal politiserend in confrontatie met de opkomende etno-nationalistische bewegingen en partijen die evengoed het begrip solidariteit claimen, uiteraard in een meer exclusieve betekenis. In dit opzicht is er in dit boek te weinig aandacht voor de wisselwerking tussen gemeenschapsvorming en solidariteit. Zeker, het bewustzijn dat we als mensheid tegen een reeks urgente problemen aankijken die grenzen overstijgen en een mondiale aanpak vergen, kan een basis voor het opnemen van gedeelde verantwoordelijkheid, zoals Hertogen benadrukt in haar inleiding. Maar 'we zitten allen in dezelfde storm, maar niet in hetzelfde schuitje' (p.7), wat een serieus obstakel is om een mondiale gemeenschap te vormen die die gedeelde verantwoordelijkheid kan opnemen.

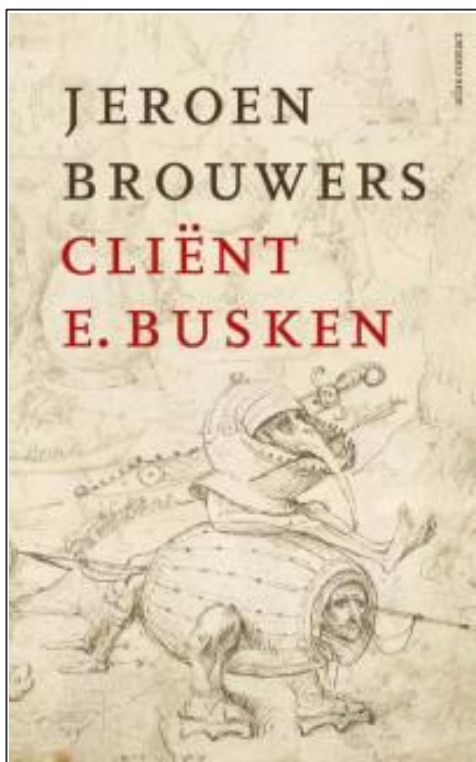
Een aantal stemmen in het boek bieden interessante institutionele bedenkingen over de blijvende rol van nationale staten (Jomo Kwame Sundaram) en over de noodzaak om de multilaterale instellingen om te denken zodat ze de lokale democratie en middenveld versterken (Izabella Teixeira). Mondiale gemeenschapsvorming is echter niet enkel een zaak van instituties, maar ook van concrete praktijken die solidariteit in diversiteit vormgeven en zo een alternatief vormen voor de etno-nationalistische vormen van solidariteit die over de hele wereld opgang maken. Internationale solidariteit vergt mondiale gemeenschapsvorming.

Met het boek *Van liefdadig naar rechtvaardig* doet Els Hertogen wat een leidende stem in het middenveld hoort te doen: vanuit de maatschappelijke missie van haar organisatie het publieke debat aanjagen met inhoudelijke stellingnames. Het zijn geen gemakkelijke en comfortabele ideeën die zij in dit boek naar voor schuift. Weinig in onze wereld zou blijven zoals het vandaag is als er van de ideeën in dit boek ook echt werk gemaakt wordt. Maar er is – ook letterlijk – een wereld mee te winnen. Hoop is, zoals Hertogen in haar inleiding stelt, een integraal onderdeel van internationale solidariteit. Die hoop put ze uit de vaststelling 'dat de verandering al bezig is' (p.15). De stemmen in het boek zijn er even zoveel getuigen van.

Els Hertogen, *Van liefdadig naar rechtvaardig*, Lannoo Tielt, 2023, 240 p.

Jeroen Brouwers triomfeert op Libris Literatuur Prijs met ‘uniek, buitengewoon en fantastisch boek’

Een met 50.000 euro belegde extra kroon op een immens oeuvre. Zo mag je de Libris Literatuur Prijs voor Jeroen Brouwers (81) omschrijven. Zijn voortijlende roman *Cliënt E. Busken* is volgens de jury een ‘ware krachttoer’: ‘Hilarisch, ontroerend, griezelig en ontluisterend tegelijk.’

DIRK LEYMAN

Welke schrijver heeft – op zijn tachtigste én met zo’n illustere rij boeken op zijn naam – toch die aandrang om zichzelf nog één keer tot de limiet te drijven? “Ik wou mezelf heruitvinden. Iets totaal nieuws proberen”, [zo stelde Jeroen Brouwers](#) over *Cliënt E. Busken*, toen de roman begin februari 2020 verscheen. “Ik dacht regelmatig aan andere bewonderde schrijvers van mijn huidige leeftijd (...), en aan hun laatste werken. Die waren dikwijls niet briljant. Zo wilde ik niet eindigen, zo ijdel ben ik dan weer wel. Ik wou met een goed boek besluiten”, vertelde hij in deze krant.

En of zijn “allerlaatste” een goed boek was? Het gramstorige *Cliënt E. Busken* werd al snel bevorderd tot een navrant taalkunstwerk, ons meesleurend in de ‘gedachtebaas’ van een oude man in een verzorgingstehuis. Vijfsterrenrecensies waren Brouwers’ deel en in de

eindejaarslijstjes van 2020 nam *Cliënt E. Busken* een consequent hoge plaats in. Nee, Brouwers, die liet zich niet zomaar uit de voorste linies van de Nederlandse literatuur wegdrummen, met zijn duizelingwekkende stilistische rijkdom.

Nu komt daar dus de Libris Literatuur Prijs bovenop, als bekroning voor de ‘beste Nederlandstalige roman van het voorbije jaar’, begiftigd met 50.000 euro. Dat Brouwers goede papieren kon voorleggen, leerde een voorafgaandelijke blik op de shortlist. Die leek dit jaar een geslaagde evenwichtsoefening en bood werkelijk voor elk wat wils, met verder debutante Simone Atangana Bekono (*Confrontaties*), Merijn de Boer (*De saamhorigheidsgroep*), Gerda Blees (*Wij zijn licht*), enige Vlaming Erwin Mortier (*De onbevleete*) en troonpretendente Marieke Lucas Rijneveld (met de al even geprezen ontluisterende monoloog van een pedofiele veearts in *Mijn lieve gunsteling*). Of zou de jury resoluut voor verjonging kiezen?

ISOLEMENT

Maar het juryberaad was unaniem én de lof van de Libris-jury haast uitzinnig voor *Cliënt E. Busken* en coryfee Brouwers. Bij de bekendmaking in *Nieuwsuur* was er sprake van “een ware krachttoer”. Volgens voorzitter Lilian Ploumen zuigt “Brouwers je mee in een verslavend taalcircus”. Het personage Busken is “weliswaar der dagen zat en opgegeven”, maar hij zit

“evengoed alsnog vol woest kolkend, opvlammend innerlijk leven”. *Client E. Busken* bewijst dat “wat ogenschijnlijk maar voortwauwelt” evengoed “kan vlammen, zinderen en tergen”. En: “Met deze unieke verkenning toont Jeroen Brouwers dit jaar als geen ander wat literatuur vermag: een reis te maken door een binnenwereld van een ander.” Het is een “onontkoombaar, uniek, belangwekkend, buitengewoon en fantastisch boek”.

Buskens “langs stuivende gedachten ritselen als weggewaaid papier” en “wij kunnen niets dan mee stuiven en alle kanten opwaaien”, luidde het nog. Brouwers’ oudere wordt gedegradeerd tot een medisch geval – in de weer met zijn potloden én volgekribbelde papieren of rommelend met zijn sigaretten en rolstoel. Rondom hem zoemen hulpverleners, opdringerige medepatiënten of schimmen uit het verleden. Het isolement in coronatijden schenkt dit boek nog een extra dimensie. Existentieel verkeerd verbonden in een afgesloten microkosmos: een typisch Brouwersiaans leidmotief, dat we aantreffen in van *Zonsopgangen boven zee* tot *Het hout*.

De uitreiking verliep uitgesproken sober met vier live aanwezige genomineerden bij Felix Meritis, terwijl de pas bevallen Gerda Blees en Jeroen Brouwers thuis bleven. Uitgever Sander Blom nam de prijs voor hem in ontvangst. Wéér geen royaal diner in het Amstelhotel. Maar veel verschil had dat voor Brouwers niet gemaakt: zijn gezondheidstoestand is wankel. De tegenwoordig in Lanaken wonende schrijver houdt zich overigens al jaren ver weg van het “nominatiecircus”. En met de huidige jury’s loopt hij ook niet zo hoog op. In deze krant klonk het: “Ik heb ook mijn vragen bij al die jury’tjes. Hebben ze nog wel kijk op de zaak? Waarom moeten boekhandelaren tegenwoordig in jury’s zitten? Want zij hebben toch een commercieel belang?”

KLAVERTJE DRIE

Brouwers en literaire prijzen stonden ooit garant voor polemieken en stampeien, nu is hij milder gestemd, “ik ben niet tegen literaire prijzen van een zo hoog geldbedrag dat ze me financieel drijvende kunnen houden”, verkondigde hij meermaals. Maar wie herinnert zich niet de heisa rond de Prijs der Nederlandse Letteren die Brouwers in 2008 weigerde omdat het prijzenbedrag van 16.000 euro te laag was. “Je wordt naar de Parnassus getild en afgescheept met een aalmoes.” In 2001 kondigde hij in zijn dankrede bij de Gouden Uil voor *Geheime kamers* dan weer aan niet langer mee te doen aan deze “circussen van ijdelheid, (...) die worden opgevoerd ter eer en meerdere glorie van de commercie”. Wat hem het verwijt opleverde “fluimen te spugen in de hem vriendelijk aangeboden soep.”

De Libris-triomp van de weliswaar veelgelauwerde Brouwers is in nog een andere optiek straffe kost. Hoewel *Client E. Busken* onbegrijpelijkerwijze uit de boot viel bij de Boekenbon Literatuurprijs (de voormalige AKO en ECI), schreef hij eerder al tweemaal deze AKO op zijn naam, net als de Gouden Uil. De Libris ontbrak nog. Een zoete genoegdoening voor de oude schrijver, die zo het klavertje drie beet heeft. Brouwers volgt op de erelijst Sander Kollaard op en is de 28ste winnaar van de in 1994 in het leven geroepen prestigieuze onderscheiding. De Libris blijft zo een uitgesproken mannelijke aangelegenheid. Nog maar driemaal ging een vrouwelijke auteur met de lauweren lopen: Frieda Vogels, D. Hooijer en Connie Palmen.

Burhan Sönmez - Istanbul Istanbul

Een dubbel bestaan

Hoe blijf je schrijven als staatscontrole en bestraffing altijd op de loer liggen? De Turks-Koerdische schrijver Burhan Sönmez leefde jaren in ballingschap in Oxford, maar keerde terug naar Turkije.

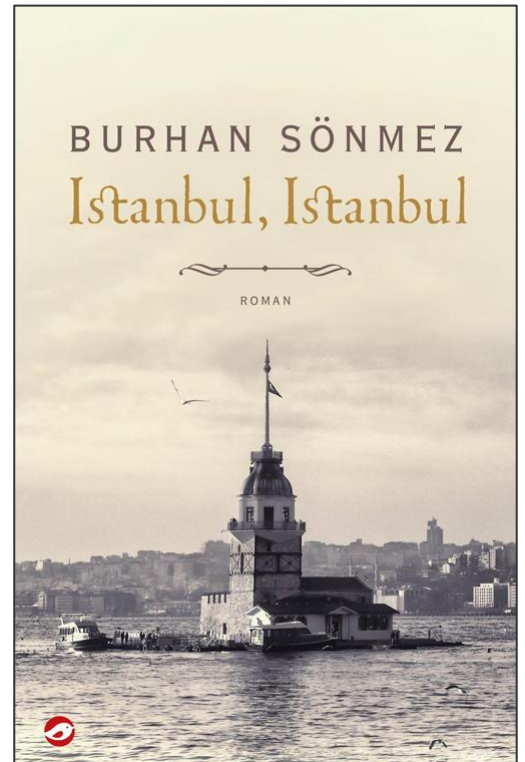
Rasit Elibol - verschenen in nr. Writers Unlimited 2024

'We geven het vermogen om schoonheid te creëren door'

Het is eigenlijk een lang verhaal, maar ik zal het kort houden. In een ondergrondse gevangenis, in een van de mooiste steden van de wereld, werden vier mannen meestal om de beurt gemarteld. Ze zaten in een cel, zonder elkaar te kennen: Demirtay de student, de Dokter, Kamo de barbier en oom Küheylan. Om de situatie enigszins draaglijk te houden, en om zo nu en dan mentaal de ijskoude kerker te ontvluchten, zat er maar één ding op: elkaar verhalen en moppen vertellen, denkbeeldige sigaretten roken en nippen van niet bestaande drankjes.

De vier mannen die zonder proces waren vastgezet in een gevangenis drie verdiepingen onder de grond vormen de vertellers in *Istanbul, Istanbul*, de roman van de Turks-Koerdische schrijver Burhan Sönmez (1965). Het boek heeft een bijna gelijke opbouw als *Decamerone* van de Italiaanse schrijver Boccaccio; het verhaal wordt in tien dagen (tien hoofdstukken) verteld door steeds een van de vier gevangenen. Door de verhalen, grappen en raadsels die ze elkaar vertellen, is het behalve zwaarmoedig en wreed ook een pijnlijk grappig boek. Het gaat nooit direct over de reden van hun gevangenschap. Wanneer het verhaal zich afspeelt is even onduidelijk als pijnlijk, omdat er vele generaties Turken zijn die om politieke redenen in de gevangenis kunnen belanden zonder aanklacht. Het had net zo goed in de jaren zestig, rond 1980 of recenter kunnen zijn. Daardoor is het meer een boek over de gevolgen van een autoritaire staat, het innerlijke leed van de mensen die het treft, dan dat het een rechtstreekse aanklacht is.

Hoe blijf je schrijven, verhalen vertellen zonder scrupules, als dat eigenlijk niet mag? In Turkije is daar al zo lang sprake van dat het onderdeel is geworden van de literatuur. 'Het werk van een schrijver in een land als Turkije is inherent politiek', zei Merve Emre, naast schrijver ook hoogleraar literatuur in Oxford en criticus voor *The New Yorker*, eerder tegen *De Groene*. Als je in een land woont waar wat je zegt en wat je schrijft onderworpen is aan staatscontrole en bestraffing, hoe kan het dan niet politiek zijn? Ik denk veel aan het moment in *De nachten van de pest (de laatste roman van Orhan Pamuk - red.)* wanneer de vlag van Minger (*het fictieve eiland waar het boek zich afspeelt - red.*) ontstaat. Dat is een prachtige parodie op de mythe over hoe de Turkse vlag is ontstaan. Parodie wordt een politieke strategie als je bang bent om berecht en gevangengezet te

worden wegens het beledigen van de Turkse identiteit door zijn nationale mythologieën te bekritisieren of in twijfel te trekken.’ Zij verwijst naar een komische scène die zich afspeelt op een fictief eiland in 1901, waarbij net als in *Istanbul, Istanbul* mensen door een regime zijn geïsoleerd. Dat zo beschrijven is in feite, stelt Emre, vanwege de stilistische keuzes een politieke daad.

Overigens heeft Burhan Sönmez – die ook voorzitter is van PEN International, de schrijversvereniging die zich inzet voor verdrukte schrijvers en journalisten – geweld en bestraffing door de staat zelf ook ervaren. Als student is hij meermaals opgepakt, vastgezet en gemarteld vanwege protestacties. Na zijn studie rechten was hij mensenrechtenadvocaat en stond veel Koerden bij die slachtoffer waren van staatsgeweld. Daardoor werd hij zelf ook doelwit. In 1996 werd hij door leden van de geheime dienst zwaar mishandeld en voor dood achtergelaten. Sönmez overleefde de aanslag, maar hield er ernstig hersenletsel aan over.

Hij vertrok naar Engeland, waar hij als politiek vluchteling asiel aanvraag en tien jaar in ballingschap leefde. In een interview met *Harvard Review* zei hij daarover: ‘Daar was ik geen advocaat meer; ik was een vluchteling zonder kwaliteiten, status of gemeenschap. Dat was de periode waarin ik serieuzer verhalen begon te schrijven, en waarin ik serieus aan mijn werk als romanschrijver begon.’

Hij is grootgebracht met die dualiteit in Centraal-Turkije, in een afgelegen Koerdisch dorp, in een tijd dat Koerden hun eigen taal niet mochten spreken. ‘In het dorp spraken en dachten we in het Koerdisch, maar deze taal mocht in het openbare leven niet worden gebruikt, dus moesten we Turks leren en studeren. Zo werd het Turks de taal van de werkelijkheid – van ons komen en gaan op de markt, op scholen en op de werkvloer – terwijl het Koerdisch, met onze dorpsverhalen, legendes en liederen, diende als een soort taal van de verbeelding. Dat gevoel van dubbel bestaan was de leidraad voor mijn latere schrijven.’

In het dorp waar Sönmez opgroeide was geen elektriciteit. Dus waren er ook geen televisies en films. ‘Door op te groeien in een klein dorp kreeg ik een gevoel van de rijkdom van de innerlijke wereld – de mogelijkheden van de geest, van reflectie’, vertelde hij in het interview. ‘In het dorp breidde de wereld zich eerder naar binnen dan naar buiten uit. Wanneer mijn moeder een verhaal vertelde, waren er geen rekvisieten of scènes; we hadden geen internet of films om deze verhalen in beeld te brengen. We leerden onze verbeelding te gebruiken.’

In *Istanbul, Istanbul* vertelt oom Küheylan het verhaal van drie jagers die tevergeefs proberen te voorkomen dat een jongen in zijn huwelijksnacht wordt opgegeten. Hij heeft het verhaal van zijn vader gehoord ‘op de eerste dag dat onze radio stuk was’. Het was de eerste radio van het dorp. ‘In het dorp vormden de bewoners elkaars vermaak, we wisten niet wat verveling was. Door de radio veranderde dit. Als hij stuk was, hadden we in niets anders nog zin, kwamen de spelletjes die we anders altijd speelden ons zinloos voor.’

Een van Sönmez’ favoriete verhalen, die zijn moeder in het dorp vaak vertelde, ging over een prinses in Istanbul. ‘De beschrijvingen van de schoonheid van de prinses vermengden zich met beschrijvingen van de schoonheid van Istanbul – de identiteit van persoon en plaats, karakter en scène – en raakten rijkelijk met elkaar verweven, uitgestort in een denkbeeldig landschap. Dit verhaal werd in mijn gedachten zo levendig dat ik het hele universum van de prinses en het oude

Istanbul in streken zou vastleggen. Het was alsof het leven van de buitenwereld en het leven van de verbeelding naast elkaar bestonden in verschillende, maar even krachtige dimensies. Ik wilde deze momenten vastleggen en delen. Dit bracht mij inzicht in de rijkdom van de menselijke verbeelding; het is dit vermogen dat ik bij mijn lezers probeer te betrekken. Ik wil dat mijn lezers dezelfde briljante verbeeldingskracht aan de dag leggen als ik als kind tegenkwam.'

Het is in feite een mooie omschrijving van zijn eigen boek over de Turkse metropool, dat ook in alles een dromerige sfeer ademt. Ook daarin vormen de verhalen die verder in het boek verteld worden de contouren van Istanbul vermengd met de verschrikkingen (en toch ook de onderlinge gein) in de gevangenis; de stad die oost met west verbindt.

De tweede dag, het tweede hoofdstuk van het boek verteld door de Dokter, opent zo: 'Oom Küheylan, dacht je dat deze cel Istanbul was? We zitten onder de grond en overal boven ons hoofd bevinden zich straten en gebouwen. De stad strekt zich uit van de ene horizon naar de andere. Zelfs de hemel kan haar maar met moeite omvatten. Ondergronds is er geen verschil tussen oost en west, maar als je bovengronds de wind volgt, stuit je op het water van de Bosporus en kun je vanaf een heuvel naar de saffierkleurige golven turen.'

Wie Istanbul vanuit het oosten beschrijft, ziet het westen en vice versa, heeft Sönmez weleens gezegd. Dat is vaker gedaan, bijvoorbeeld door een schrijver als Orhan Pamuk in zijn latere werk; plat gezegd het oosten uitleggen aan het westen en andersom. Sönmez speelt daar knap mee in *Istanbul, Istanbul* door het, letterlijk, vanuit de ondergrond te vertellen waardoor oost en west zich eens niet tot elkaar hoeven te verhouden.

Burhan Sönmez is teruggekeerd naar Turkije in een tijd dat veel andere intellectuelen het land juist moesten verlaten omdat het door de komst van Erdogan te onveilig werd en er een grote kans was op gevangenschap. Hij woont nu afwisselend in Oxford en Istanbul.

'Ik had aanvankelijk het plan om de helft van het jaar in Turkije te verblijven en de andere helft van het jaar in Engeland, maar toen ik de politieke situatie in Turkije steeds verder zag verslechteren begreep ik hoe belangrijk het is voor mensen zoals ik om hier te zijn', zei hij in een interview met *de Nederlandse Boekengids*. 'Het slechte mag dan van generatie op generatie worden doorgegeven, ook de weerstand daartegen en het vermogen om schoonheid te creëren geven we door.'

Tahar Ben Jelloun - Weggaan

Wie weggaat, keert niet terug

De nieuwe roman van Tahar Ben Jelloun krijgt veel aandacht en dat is terecht. Ben Jelloun is literair stevig op dreef en snijdt in *Weggaan* ook een bijzonder relevant thema aan: de wanhopige obsessie van duizenden jongeren in Marokko om te vertrekken naar Europa.

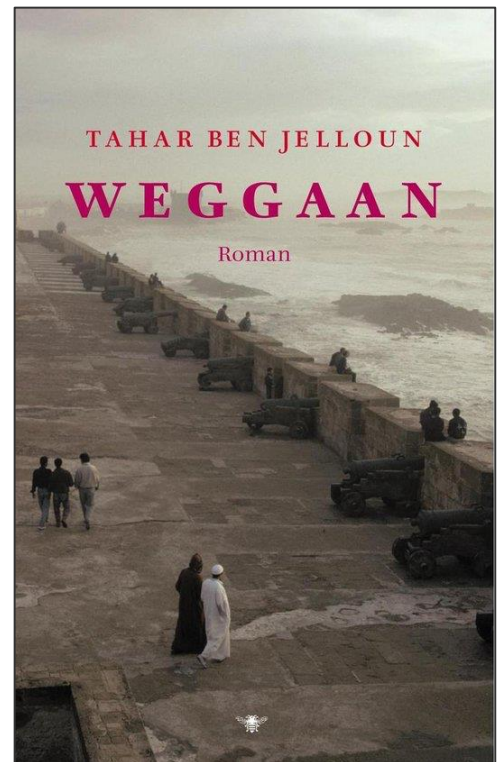
In interviews geeft Tahar Ben Jelloun aan dat hij het niet meer kan aanzien hoe al die hooggeschoolde jongeren werkloos uitkijken op een toekomst die hen geen enkel ander perspectief lijkt te bieden dan de 14 kilometer die Tanger scheidt van Tarifa over te steken. Toch is *Weggaan* geen pamflet waarin goed (de arme jongere) en kwaad (de kloof tussen arm en rijk, tussen Europa en de Maghreb) geïllustreerd wordt.

De wortels van het probleem zitten zowel in het systeem als in de mensen die ermee geconfronteerd worden, lijkt Ben Jelloun te zeggen. ‘Men zegt me dat het boek veel te hard is voor Marokko, maar ik vertrek gewoon van de realiteit. Azel, mijn hoofdpersonage, is wanhopig. En trouwens, literatuur wordt niet gemaakt van fijne gevoelens alleen. Zij heeft behoefte aan verwijten, twijfels en kwetsuren.’ Aan dat laatste geen gebrek in *Weggaan*.

Tahar ben Jelloun gebruikt de ongelijke seksuele verhouding tussen Azel en zijn “redder in nood” Miguel als een sleutelbeeld om het bestaan van de van al die kwetsbare “vertrekkers” te beschrijven. Hij moet Miguel minnaar zijn om zijn visum te verkrijgen en om in Barcelona van het goed leven te genieten waarop hij in Tanger zo vurig had gehoopt. Azels tocht van Marokko naar Spanje brengt hem van uitzichtloosheid naar erger, tot hij eindigt in zelfhaat: ‘Arabieren? Daar heb ik altijd al de schurft aan gehad. Ik ben een Arabier die zichzelf niet kan luchten.’

Het laatste hoofdstuk is een soort droom waarin alle vertrokkenen weerkeren, een omkering van de nachtmerrie die Elvis Peeters beschreef in zijn roman *De ontelbaren*. Maar de terugkeer is zo onwerkelijk dat hij niet zorgt voor een happy end aan dit harde verhaal. Wie weggaat, doet meer dan emigreren, lijkt de auteur te zeggen. Hij vertrekt uit zijn eigen leven en vindt daarna nooit nog de weg terug naar wat hij achterliet.

Weggaan door Tahar Ben Jelloun is uitgegeven door De Bezige Bij. 284 blzn. ISBN 90-234-2193-0

Anneleen Van Offel - Hier is alles veilig

Debuterend auteur Anneleen Van Offel (28): 'In mijn hoofd wemelde het al vanaf mijn zesde van de verhalen'

Anneleen Van Offel: 'Ik wilde schrijven over iets wat ik niet begrijp. Dat wilde ik doen door mensen te interviewen. Ik ben iemand die weinig verzint.'

'Dit boek geeft me bestaansrecht. Nu voel ik dat ik eindelijk samenval met wie ik wil zijn.' Anneleen Van Offel vertelt het met veel tremolo in de stem. Dat ze op de toppen van haar tenen loopt, nu haar debuutroman *Hier is alles veilig* midden februari 2020 bij Lebowski verschijnt, kan ze moeilijk verbergen. 'Toch is er ook een enorme last van me afgevallen.'

DIRK LEYMAN

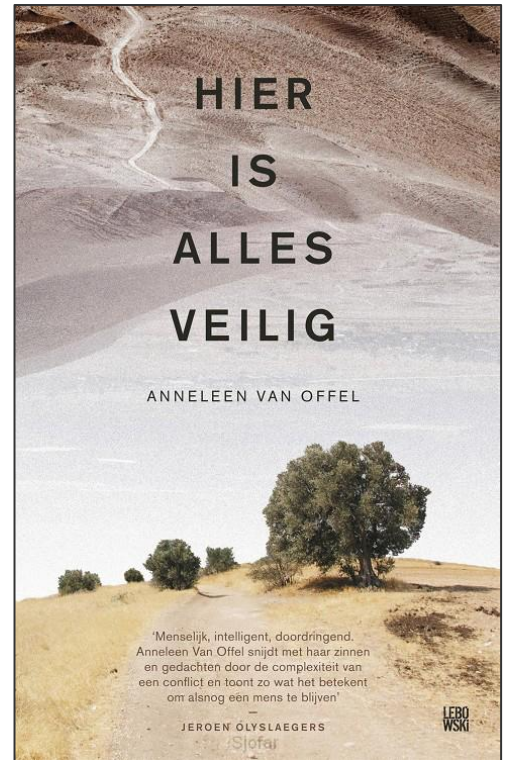
Zeven jaar lang was Van Offel een schrijfster zonder boek. Zeven jaar lang rijpte er een roman, die ze al tijdens haar studie Woordkunst aan het Antwerpse Conservatorium in de steigers zette. Maar evengoed mikte ze een aantal versies ervan in de prullenmand. "Ik heb het boek pas losgelaten toen ik er volledig tevreden over was. Ik heb ook al schrijvende leren schrijven. Zoals Lize Spit het ooit zei: 'Je schrijft jezelf een huis. En dat wordt op een bepaald moment gewoon te klein.'"

Van Offel nam de voorbije jaren bijna als een bezetene deel aan zogeheten 'talentontwikkelingstrajecten', waaronder de Parijse schrijversresidentie van deBuren en het zomerkamp van uitgeverij Das Mag. Tot Jasper Henderson van Lebowski haar in de smiezen kreeg. "Hij zei: 'Stuur maar eens wat op'. We zaten direct op dezelfde golflengte. Hij bood me een razend interessante workshop over 'de stem van de tekst' aan. En ook hij bezwoer me om mijn tijd te nemen."

In het Gentse Begijnhof verschanste Van Offel zich vervolgens regelmatig in haar atelier. En in de tussentijd stuurde ze een paar verhalen naar literaire tijdschriften en publiceerde ze onder meer in *De Revisor*, *Kluger Hans* of *Hard/Hoofd*.

GENEESKUNDE

Het scheelde overigens niets of er zat hier een dokter tegenover mij, in de Antwerpse koffiebar waar we elkaar treffen. Dat de frêle Van Offel met de springerige rode haardos toch voor het onzekere schrijverschap koos, voelt voor haar als een soort roeping. "Het klinkt misschien vreemd, maar in mijn hoofd wemelde het al vanaf mijn zesde van de verhalen", lacht ze. "En toen iemand me in het eerste leerjaar vroeg wat ik wilde worden, zei ik zonder verpinken: schrijver. Toch volgde ik tijdens mijn hele middelbare schooltijd bètarichtingen. De droom om arts te worden was toen

minstens even groot. Mijn ouders zijn allebei heel wetenschappelijk en rationeel ingesteld; mijn moeder is bioloog en mijn vader is arts. Literatuur lag bij ons niet in de bovenste schuif, al werd er veel gelezen. En op mijn achttiende slaagde ik voor de toelatingsproef geneeskunde. Toch deed ik ook een toelatingsexamen voor het Conservatorium. Drie dagen voor de start van het academiejaar besloot ik mijn studie geneeskunde op te blazen.”

Het was een hartverscheurende keuze, bekent Van Offel. “Ik moet schrijven, ik kan niet anders”, zei ik tegen mijn ouders. Godzijdank bleven ze rustig. En verzekerden me: “Oké, Anneleen, het zit in je. Maar je zal er wel keihard voor moeten werken.”

Van Offel is nog steeds dankbaar voor hun begrip. “Ik ben er vrij zeker van dat ik die drang om verhalen te vertellen van huis uit mee heb gekregen. Mijn vader is een rasechte causeur. Hij maakt voortdurend van alles mee. Zó veel zelfs dat ik het niet altijd geloof. (*lacht*) Maar hij leerde me wel nadenken over hoe je een pointe vertelt of een atmosfeer creëert. Zelf heb ik een stille natuur en word ik snel *overruled*, ik hou me eerder op de achtergrond. Maar als ik op een podium sta, heb ik daar geen last van. Daar ben ik de baas en kan niemand me tegenspreken.”

BLINDE VLEKKEN

‘Verhalen vertellen’ en ‘nieuwsgierigheid’: twee sleutelwoorden die voortdurend terugkeren in het gesprek. Voor haar debuutroman trok Van Offel vier keer naar Israël, soms twee à drie weken, dan weer twee maanden. Wat dreef haar om haar boek precies dáár te situeren? In *Hier is alles veilig* volgt ze een Belgische vrouw die op zoek gaat naar haar ex-stiefzoon, die in Israël in een penibele situatie is terechtgekomen. “Ik wilde schrijven over iets wat ik niet begrijp. Dat wilde ik doen door mensen te interviewen. Ik ben iemand die weinig verzint. Het fascineerde me hoe je het kunt rechtvaardigen om een gewoon leven te leiden in een land dat zo onder vuur ligt. Mijn personages moesten buiten hun comfortzone treden.”

Op de vraag of ze vooraf een opinie had over de positie van Israël in het Midden-Oosten, antwoordt ze ontwijkend. “Ik ben met een open blik vertrokken, wilde me niet in ‘een kamp’ laten indelen. Ik las Amos Oz, Meir Shalev, A.B. Yehoshua of David Grossman... Omdat ik geen oordelend persoon ben, wilde ik naar zo veel mogelijk stemmen luisteren. Activisten, soldaten, gematigden, minder gematigden, orthodoxe Joden, noem maar op. Dat klinkt misschien soft, maar ik had absoluut geen zin om er een politiek boek van te maken. Mijn personages zijn geen symbolen van de Israëlische politiek. ‘Kunnen we elkaar begrijpen, ja of nee? Hoe kun je hier leven?’, vroeg ik. Toch kreeg ik een paar keer de vraag teruggekaatst: ‘Hoe kun jij leven in België?’ Op dat moment draaide mijn uitgangspunt 180 graden. Israëli’s hebben hun blinde vlekken, maar ik ook. Alles in de wereld blijkt zomaar een constructie in je hoofd.”

Of ze er nooit over gedacht heeft om er een non-fictieboek van te maken? “Nee,” zegt ze, “dit voelde onmiskenbaar aan als een roman.” Toch is research essentieel voor Van Offel. Net als menselijk contact. “Dat leerde ik bij het project @Instagrannies, dat ik voor de Bond Zonder Naam uitwerk. Daarvoor gaan we op bezoek bij ouderen in een rusthuis om hun levensverhaal te reconstrueren. Daar leerde ik om alert te luisteren. Waar heb je spijt van, waar ben je trots op? Er komen uiterst eerlijke dingen uit.”

Van Offel heeft het reizen nodig om zich mentaal te voeden, beseft ze steeds meer. “De Belgische luchten zijn me te eng en te beperkt”, zegt ze. In *De Standaard* schreef ze onlangs over haar huwelijksreis door Europa, waarbij ze met echtgenoot Bram vanuit het Noorse Narvik, het meest noordelijke treinstation in Europa, via Oost-Europa naar Italië trok. “Ik ben getrouwd omdat ik een ritueel wilde. Bram en ik beschouwden huwen als een transformatie, als een stap verdergaan in je relatie. Die transformatie wilden we uitlokken door twee maanden alleen met elkaar onderweg te zijn. Het had fout kunnen lopen, maar ik heb er nog geen minuut spijt van.”

Waarom zijn rituelen zo belangrijk? “Omdat ze een ijkpunt in de tijd vormen. Door onze huwelijks-intentie te koesteren, hebben we bepaalde dingen uitgesproken en onder de loep gehouden.”

Nu wacht Van Offel een nieuwe uitdaging: ze is benoemd tot Letterzetter van Kortrijk tot 2021 en curator van het Memento Woordfestival. “Ik wil voluit artistieke interventies doen waarin de literatuur doorheen de hele stad echoot”, belooft ze. Maar eerst is het handenwringen hoe haar debuut zal onthaald worden. “Nu heb ik het zelf niet meer in de hand. Dat is best akelig.” (*lacht*)

LIZE SPIT OVER ANNELEEN VAN OFFEL

“Ik leerde Anneleen kennen toen ze al volop in het schrijfproces zat”, vertelt schrijfster Lize Spit. “Ik ontmoette haar bij een zomerkamp van Das Mag en merkte hoe dat met vallen en opstaan ging. Maar vooral met durf. Ik heb vertrouwen in Hier is alles veilig omdat ze op een zeer consciëntieuze manier omgaat met haar vak. Ze toonde al op veel manieren een grote betrokkenheid bij de literaire wereld: ze treedt op, presenteert... Het is natuurlijk een zeer ambitieus én gevoelig thema om in een debuut aan te raken: hoe mensen leven in een land als Israël. Maar het is ook moedig dat ze er een aantal keer heen trok en bewoners ter plekke sprak. Anneleen bezondigt zich niet aan navelstaarderij. Ze gaat ook het autobiografische uit de weg, toch opvallend voor een debutante. Ze onderzoekt alle kanten van het maakproces van een tekst, minutieus en precieus. Dat Anneleen er zeven jaar aan werkte, verbaast dus niet, ze wist haar ongeduld om te publiceren perfect te temperen. (*lacht*) Ze is wel eens bij mij op de koffie geweest, ik heb haar toen een paar tips gegeven. Ik ben uiterst benieuwd naar het eindresultaat.”

EVA BREMS LEEST

‘Dertig dagen’ van Annelies Verbeke

30 OKTOBER 2015

‘Ik heb *Dertig dagen* in één dag uitgelezen, een van de laatste mooie herfstdagen, buiten in de zon. Ik vond het een heel geschikt boek voor zo’n zonnige dag. De thema’s die Verbeke aansnijdt, interesseren me: ze heeft het over klein en groot racisme, over de vluchtelingenproblematiek, maar zonder dat het te nadrukkelijk wordt. Ze doet dat vanuit het standpunt van een Afrikaan, een sympathiek, genereus en bijzonder empathisch personage – al heeft hij gelukkig ook zijn kleine kantjes, Verbeke maakt er geen heilige van.’

‘Het is een hartverwarmend boek, en toch niet melig. De lezer wordt op het verkeerde been gezet. Je denkt dat dit het format is: een man komt door zijn werk als schilder-behanger bij veel verschillende mensen over de vloer en luistert naar hun verhalen, een mens van goede wil die de pijn van andere mensen verlicht met zijn luisterend oor. Maar de hoofdstukken tellen terug van 30 naar 1, dat is al een signaal dat het verhaal een duistere ondertoon heeft. De warmte houdt niet stand tot het einde. Dat is een goede zaak, anders zou het misschien te braaf en te simpel zijn geweest.’

‘De Vlaming komt er niet echt goed uit: het kleine racisme en de onverdraagzaamheid van veel mensen wordt voor het voetlicht geplaatst. Hier en daar heeft Verbeke de neiging om te karikaturiseren, maar op zich is ook dat een thema. Er zijn nu eenmaal veel bizarre situaties, en het sprookjesachtige dat ze erin brengt, vind ik wel geslaagd.’

De oude buurman, met zijn obsessie voor oorlogskerkhoven en Senegalese soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog, plaatst de manier waarop we omgaan met vluchtelingen ook mooi in een historisch perspectief. De link tussen de Eerste Wereldoorlog en de vluchtelingen van vandaag wordt heel expliciet gelegd. Wat Verbeke misschien ook in de roman had kunnen verwerken, is het feit dat in die oorlog mensen van hier zijn moeten vluchten.’

‘Het goede haalt de bovenhand in dit boek. Dat is atypisch. Veel romans zetten je vanuit een negatief gevoel aan het denken over menselijke relaties en over de politieke context. In *Dertig dagen* gebeurt dat vanuit een positief gevoel. Hoewel, misschien ook niet. Misschien blijft dit boek net hangen vanwege het einde, dat je na al wat eraan voorafgaat des te harder raakt: goedheid wordt niet beloond.’

Eva Brems is hoogleraar mensenrechten aan UGent en oud-Kamerlid voor Groen.

De Vlaamse schrijfster Annelies Verbeke (1976) heeft de F. Bordewijk-prijs gewonnen, de literatuurprijs voor de beste roman van het jaar. Dat is gisterenavond bekendgemaakt in het Nederlandse radioprogramma Kunststof.

<https://www.demorgen.be/nieuws/f-bordewijkprijs-voor-dertig-dagen-van-annelies-verbeke~be1c72c7/>

Annelies Verbeke heeft de Opzij Literatuurprijs 2016 gewonnen met haar roman Dertig dagen. Het feministische tijdschrift Opzij bekroont met de prijs de beste Nederlandstalige roman van een vrouwelijke schrijfster. Verbeke kreeg de prijs zaterdag tijdens het evenement De Boekenparade in Amsterdam. Aan de prijs is een bedrag van 5.000 euro verbonden.

<https://www.demorgen.be/nieuws/annelies-verbeke-wint-opzij-literatuurprijs~bdd6a7eb/>

Caroline Verhaeghe - Ik, Caroline

Dagelijks zoekt **Caroline Verhaeghe** met mensen van allerlei slag en stand een uitweg uit het administratieve doolhof waarin ze zijn vastgelopen. Haar vaak hallucinante verhalen inspireerden mee onze voorstelling *Ne Woyzeck*. En omdat ze al te snel verdwijnen tussen de plooiën van jaarverslagen, bundelde de Unie ze in het boek *Ik Caroline*.

Caroline Verhaeghe is een ancienne binnen het Kortrijkse straathoekwerk, waar ze al bijna dertig jaar aan de slag is. Momenteel werkt ze outreachend voor het OCMW vanuit de Unie der Zorgelozen. Maar daar gaat een hele historie aan vooraf waarin Caroline het straathoekwerk zag evolueren tot het complexe verhaal dat het vandaag is geworden.

Caroline: “Begin jaren negentig zocht de stagiair van het buurthuis ‘Nieuws van de Dag’ mij op. Hij vroeg of ik een foto wou komen nemen van de eerste buurtkrantbijeenkomst. Ik had immers in mijn opleiding grafiek ook fotografie gehad. Ik hoor me nog zeggen, ‘ok Laurent, maar ik kom gewoon ne foto trekken, ik ga me verder niks aantrekken van dat buurthuis want ik heb daar geen tijd voor’. Nu. Als ik me engageer, dan ga ik ervoor. Wat later was ik op die eerste bijeenkomst voor de buurtkrant ... en ik ben dus blijven plakken.”

Hoe belandde je zo in het straathoekwerk?

“Ik woonde in de buurt en kende er veel mensen die wel nood hadden aan een babbel, maar die niet tot in het buurthuis geraakten. Plus: als je er binnenkwam, zag je een grote lege tafel met stoelen en vlak daarachter een bureau. Wow, eerder intimiderend ! Raar. Dus ik zei, waarom zitten jullie eigenlijk in dit gebouw? Iemand zou eigenlijk de straat op moeten om mensen te zien, te horen. Ik vond dat logisch. De mensen van het buurthuis vroegen me hoe ik dat dan wel zag, en samen hebben we dat een beetje uitgeschreven. Bleek dat dus ‘straathoekwerk’ te zijn. Dat bestond al vijftien jaar in Limburg, nog niet bij ons. En ik kreeg de eer om ermee te beginnen!”

Gezond boerenverstand

“Terwijl ik aan de slag was, volgde ik de opleiding orthopedagogiek, kwestie van een beetje op de hoogte te zijn van de methodieken en zo. Maar eigenlijk is straathoekwerk gewoon een kwestie van gezond boerenverstand. Zoals: dat je werkt met iederéén in het gebuurte. Met iemand die er woont, die er komt werken, die er dakloos is, je moet iedereen leren kennen. Dus moet je ook de plekken leren kennen waar je al die mensen tegenkomt: parkings, parken, pleinen, cafés, het station, cafetaria’s van ziekenhuizen ... En je moet als werker daar zijn als de mensen er zijn. Dus had ik een ploegensysteem voor mijn eigen bedacht. De ene keer deed ik de dag, dan de vroegen, de laten en soms de nacht. Dan zijn er andere dynamieken in een buurt en kom je andere mensen tegen.”

Is het werk sedertdien erg veranderd?

“De samenleving is natuurlijk veranderd. Toen ik begon, was er bijvoorbeeld nog geen gsm. Als je op de bane was, had je tijd voor de mensen. Nu nog steek ik mijn gsm in mijn sacoche als ik in de voedselbank ben. Ik bel later wel terug. Mensen snappen dat: daarjust was ik aan het babbelen met iemand anders, nu bel ik met u. Mensen kwamen ook gewoon meer uit hun kot. Ik ging naar dit of dat café omdat ik wist dat die of die daar zat. Ik kende de ‘hangplaatsen’. Nu hangen ze thuis achter de smartphone, aan het gamen of bezig op de sociale media. Die zorgen er ook voor dat ik op heel veel manieren bereikbaar ben geworden – Facebook, WhatsApp, ... Zo een dingen hebben wel een serieuze impact op de job.”

Is het profiel veranderd van de mensen die hulp zoeken?

“De profielen en problematieken zijn zeer divers geworden. Er zijn nu veel alleenstaande vrouwen met kinderen, veel jonge gasten die geen dak boven hun hoofd hebben, al dan niet met een mentale of psychische beperking, jammer genoeg. Mensen ook met een handicap waarvoor geen voldoende aangepaste huisvesting of begeleiding voorhanden is. Maar de problematieken worden ook ingewikkelder gemáákt heb ik de indruk. Zo wordt heden ten dage op alles een medisch etiket geplakt. Van 1994 tot nu zijn er drie aanpassingen geweest van het DSM handboek, het handboek van psychiatrische aandoeningen. Met aanpassingen bedoel ik extra diagnoses of syndromen. Veel van wat vroeger ‘normaal’ was is nu plots een stoornis!”

“Wat me vooral doorheen al die jaren is opgevallen, is dat de dakloosheid is blijven stijgen. Tien jaar geleden kreeg ik met een aantal andere veldwerkers het mandaat en het vertrouwen van de toenmalige voorzitter van het OCMW om uit te zoeken hoe we in Kortrijk een nachtopvang konden oprichten. Die is er ook gekomen. In het begin was die tijdelijk, en was het al druk als er vijf bedden waren bezet. Nu is er een permanente nachtopvang met twintig bedden, en die zit quasi altijd vol.”

Working poor

“Maar wat me de dag van vandaag echt zorgen baart is de nieuwe groep van mensen die werken maar echt niet meer toekomen met hun geld. Vroeger waren er geen ‘working poor’. Nu komen er mensen naar mij die zelfs niet aan het OCMW zitten. Bijvoorbeeld, iemand die sukkelt met een tennisselleboog en daardoor enkele maanden werkonbekwaam is, spreekt voor de medische kosten eerst de spaarcentjes aan. Maar die zijn snel op, zeker als het over alleenstaande mensen gaat met kindjes die op de privémarkt iets moeten huren. Voor ze het weten staan ze aan de voedselbank. Weg trots!”

Het boek *Ik Caroline* zoomt in op een heet hangijzer: hoe kwetsbare mensen in een situatie terecht komen waar ze door allerlei regels en procedures geen touw meer aan vast kunnen knopen. Want naast de profielen en problematieken, is ook de regelgeving erg ingewikkeld geworden.

“Ja, de toegenomen administratieve rompslomp is, voor gelijk wie, in gelijk welke situatie, een echte mindfuck geworden. De digitalisering speelt daar zeker in mee, hoewel de komst van de computer dubbel is. Want in mijn job zie ik voordelen. Veel diensten zijn enkel in de voor- of namiddag telefonisch bereikbaar. Alles helder op een rij zetten in een e-mail is dan bijvoorbeeld een interessante oplossing. Maar voor de mensen waar ik mee werk heeft de digitalisering vooral nadelen. Documenten elektronisch opvragen en invullen, dat is echt een ramp. Iedereen gaat ervan uit dat mensen dat kunnen, maar dat is niet zo. Sites van openbare diensten zijn soms ongelooflijk complex en dus ontoegankelijk. En we spreken hier niet alleen over ouderen. Ook jongeren voor wie Facebook, WhatsApp, Messenger allemaal geen probleem is, lopen vast als ze online documenten moeten invullen. Aanmelden met een token, een ID-kaartlezer ... ze horen het donderen in Keulen.”

“Toch laten diensten en bedrijven, in de openbare sector maar zeker ook in de privé, uitschijnen door de digitalisering toegankelijker te zijn dan ooit. Chatten, mailen, telefoneren, hoeveel manieren zijn er niet om hen te contacteren? Tot je ergens op een infodesk wil binnen geraken en als zoveelste in de wachtrij staat, of tot je een mail stuurt naar helpdesk@ en je een nummer en de boodschap terugkrijgt ‘bedankt voor je mail, maar momenteel is er een lange wachtlijst’.”

Wat betekent dat voor de sociaal werker?

“Het is de kunst om als sociaal werker op een goede manier op al die veranderingen in te spelen. Daarbij zou er geen verschil mogen zijn tussen een sociaalcultureel werker, een maatschappelijk assistent of een straathoekwerker. Voor de mens in miserie maakt de titel niets uit. Voor mij gaat het erover: wat is een goede sociaal werker? Dat is iemand die luistert naar het verhaal van de mens die hij op dat moment voor zich heeft, en het integraal aanpakt. Die niet begint uit te splitsen wat voor het OCMW is, wat voor het CAW zal zijn, wat voor het justitiehuis, wat voor de geestelijke gezondheidszorg ... Niet dat er geen specialistenwerk nodig is. In functie van specifieke zaken spreek je natuurlijk specifieke mensen aan. Maar blijf altijd compagnon de route. Als iemand een pro-Deadvocaat nodig heeft, zeg dan niet gewoon ‘ga naar het gerechtshof, dienen dag en dat uur’. Ga samen. Maak je er niet van af met een doorverwijsbrief voor de voedselbank. Als ik verhalen van vroeger hoor, heb ik de indruk dat medewerkers van openbare diensten meer tijd, ruimte en vertrouwen kregen om zo integraal te werken, om zo’n compagnon de route te zijn. Ik hoor van veel collega’s dat ze dat wel zouden willen, dat ze daar goesting in hebben maar dat door tijdsgebrek niet meer kunnen doen. En eigenlijk wordt dat niet meer echt verwacht. De verwachtingen liggen nu ook elders.”

Waar?

“De regels volgen, bijvoorbeeld. Veel meer dan vroeger zijn de dingen beregeld. Meer en meer verwachten overheden ook cijfers in ruil voor subsidies. Veldwerkers moeten van alles registreren. Maar die registraties zeggen niet alles: cijfers zijn als een bikini, hetgeen je echt wil zien, zie je niet. Het permanent registreren kost ook enorm veel tijd. Ik ken werkers die daarom gewoon knippen en plakken. Die niet iedere keer als ze ne mens hebben gezien een heel verslag gaan schrijven. Pro forma is alles dan in orde, en het belangrijkste is dat de mens geholpen is.”

Moeten sociaal werkers dit meer durven doen?

“Het is zo belangrijk dat werkers zuurstof, ruimte en vertrouwen krijgen van de organisaties waar ze werken om buiten de lijntjes te kleuren. Want uiteindelijk zijn zij het die de job moeten doen. Zij staan daar, de mens met zijn probleem staat voor hen. Eigenlijk moeten er geen diensthoofden zijn, maar coaches die hen daarin stimuleren.

Als je voelt als werker dat het kan en mag, betekent dat zo veel. Anders gaan ze naar huis met zó een kop, ze zien het niet meer zitten, ze zetten een schild op ... Werkers moeten weten: ja, je mag buiten de lijnen kleuren. Het gaat over dagdagelijks boerenverstand, niet over uw organisatie oplichten.”

Wat wil je met dit boek bereiken?

“Ik ben zot content dat de verhalen met dit boek naar buiten worden gebracht. Hopelijk zorgt het ervoor dat er misschien toch een paar overheidsbedrijven of andere bedrijven gaan nadenken of ze hun systemen niet een beetje kunnen aanpassen. En hopelijk inspireert het sociaal werkers dat ze niet benauwd moeten zijn om het ne keer anders te proberen, informeler, op hun manier. Laat dit de boodschap zijn die ik met dit boek wil lanceren, en waar ik ook de boer mee wil opgaan. Want dit boek is meer dan een leesboek, het is een werkboek!”

interview Joon Bilcke

Ik Caroline verschijnt begin oktober bij Mammoet, een nieuwe reeks van uitgeverij Epo. Het boek wordt op donderdag 17 oktober voorgesteld bij de Unie. De zwart-wit foto's bij dit interview komen uit een reeks die Heroen Bollaert met de Zorgelozen nam voor het boek.

Hind Eljadid - Kruimeldief

‘Mijn zus en ik leerden elkaar wat liefde is’: schrijfster Hind Eljadid verwerkt moeilijke jeugd in een boek

Hind Eljadid: ‘Ik ben heel uitgesproken over mijn geaardheid, om deuren te openen voor andere Marokkaanse meisjes.’

Ze groeide op in armoede, met een zieke moeder en een ongenadige vader. Die jaren giet slamdichter en holebi-activist Hind Eljadid (27) nu in een roman. ‘Ik ben lesbisch én een jonge mama én Marokkaans. Maar dat moet geen voorwaarde zijn om gehoord te worden.’

LOTTE BECKERS

‘Al bij al zag ze er droevig uit, zelfs als ze blij was kon je een soort pijn in haar ogen lezen. Begrijp me niet verkeerd, het verdriet stond haar prachtig, ze droeg het met een elegantie en een kracht die weinigen begrepen. Haar pijn en lijden waren ook haar trots. Zo omschrijf ik haar, een sterke vrouw, mijn mama.’

Na de dood van haar moeder, vijf jaar geleden, deed Hind Eljadid wat schrijvers doen: ze schreef. “Na een tijdje dacht ik: ik kan dit verhaal ook naar buiten brengen. Waarom niet iets vertellen dat waar is? De deuren openzetten en praten over moeilijke onderwerpen? Natuurlijk heb ik vaak getwijfeld, ik heb wel tien keer op het punt gestaan om het boek toch niet uit te brengen. Maar de nood om te vertellen was groter.”

Eljadid is een bekend figuur in het wereldje van spoken word en slampoetry. Haar geëngageerde, maatschappijkritische poëzie leverde de jonge moeder van drie in 2018 al de Bill Award op, de Ultimaprijs voor jong talent. Een jaar eerder won ze al als eerste Belgische vrouw de Van Dale Spoken Award. “Natuurlijk heb ik stress, nu mijn debuut uitkomt. Dit is mijn eerste boek, hè.”

BIO • 27 jaar • schrijver, slampoëet, spokenwordartiest • won in 2017 als eerste Belgische vrouw de Van Dale Spoken Award • won in 2018 de BILL Award, de publieksprijs van de Ultimas • bezieler van spokenword-platformen ZonderWolk en Slam Aleikum • zus van beeldend kunstenaar Zahra Eljadid • woont in Antwerpen, heeft drie kinderen

Eljadid lacht luid. We zitten in een vergaderzaaltje van de Antwerpse Permekebibliotheek, waar ze kind aan huis is. “Maar ik ben er klaar voor.”

Haar moeder groeide op in een Belgisch-Joods gezin, het was een moeilijke jeugd. Op jonge leeftijd liep ze weg van huis en trouwde met een Marokkaanse man. Het huwelijk was ongelukkig en gewelddadig, de scheiding was even hard en droeg bij tot een slepende ziekte. “Mama heeft een enorm moeilijk leven gehad. Ze was 42 toen ze stierf, maar zag er veel ouder uit. Ze heeft er altijd

veel ouder uitgezien dan ze was. Aanvankelijk wilde ik haar verhaal vertellen, maar het was niet mijn leven, ik was er niet bij. Dus is het een boek geworden over zusterliefde, over rouwen, over de onvoorwaardelijke liefde voor je ouder, en vergeving.”

De titel van haar boek, *Kruimeldief*, verwijst naar de armoede waarin Eljadid en haar zus opgroeiden en de flarden aan herinneringen waarmee ze het boek opbouwde. “Als mensen je over een gebeurtenis in je kindertijd vragen hoe oud je toen was, dan weet je dat toch zelden heel precies? Herinneringen zijn altijd fragmentarisch. En de poëtische stijl laat me toe om niet te expliciet te moeten zijn. Daardoor blijft veel open voor interpretatie, en geef ik de lezer de vrijheid om zichzelf in mijn verhaal te herkennen.”

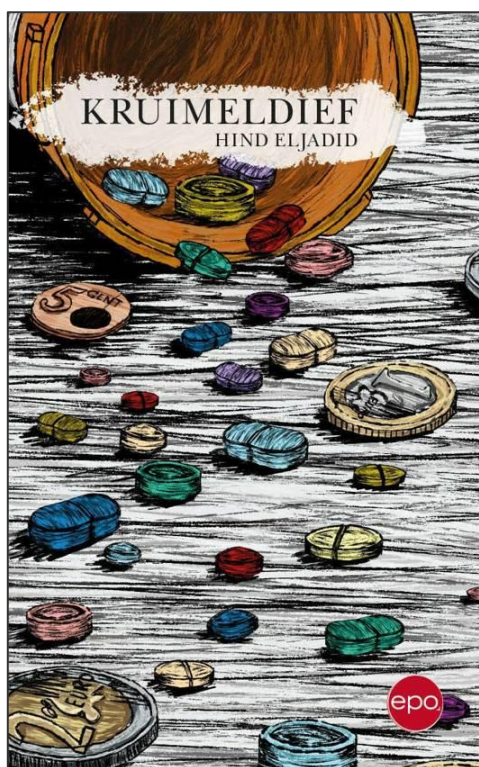
De titel gaat ook over de ziekte van uw moeder, maar ook dat benoemt u niet expliciet.

“Ik wilde dat open laten. Ze had evengoed kanker of aids kunnen hebben, dan heb je soms ook loshangend vel, of moet je veel overgeven. Dit boek gaat niet zozeer over de ziekte zelf, maar over de manier waarop die het hele gezin gevangenhoudt.”

Toch droeg uw moeder haar lijden met trots, schrijft u.

“Ze was een enorme krachtige vrouw, ook al hadden het leven en haar ziekte haar verwoest. Ze was een doorzetter, een fixer. Ze wilde ook alles zelf doen, vroeg niet graag hulp. De weinige spulletjes die we hadden, behandelde ze met respect. Dat was mooi om te zien: hoe iemand die heel ziek is, toch een enorme trots heeft. Ze zei zelf ook: die ziekte is niet het enige deel van mij. Ze was ook moeder, partner, creatieve vrouw.”

Iemand die ernstig ziek is, wordt snel gedefinieerd door die ziekte?

“Ja, en dat zie ik ook bij mijn zus die kunstenaar is en een hoofddoek draagt. Als iemand haar vraagt wat ze doet, dan krijgt ze een rare blik. Ook zij wordt gereduceerd tot ‘vrouw met hoofddoek’.”

Eljadid en haar zus Fatima-Zahra, die het boek illustreerde, groeiden op in een sociaal appartement op Den Dam, in Antwerpen. In haar boek beschrijft ze hoe de zusjes als kleuters al voor hun compleet verzwakte moeder zorgen. Dat ze soms niet buiten mogen spelen omdat hun vader, die gewelddadig kon zijn, hen misschien wel zal meenemen. Hoe de ziekte hun moeder prikkelbaar en onberekenbaar maakte.

“Wie heel ziek is en in constante pijn leeft, wordt heel bitter. Mama reageerde dat af op de enigen die er waren: mijn zus en ik. Dus als je vraagt of ze een goede mama was? Nee, eigenlijk niet. Ze kon de zorg voor twee kleine kinderen niet aan. Wij moesten voor haar zorgen: haar wassen, voeden, aankleden. Natuurlijk is dat geen fijne jeugd. Maar ze heeft

wel heel hard haar best gedaan. En was het uiteindelijk haar schuld? Ze heeft ons ook veel

meegegeven. Kracht en doorzettingsvermogen. Ze heeft me leren zorgen voor anderen. Ik ben best zorgzaam, ja.”

Kon u met haar praten over de omstandigheden waarin jullie leefden?

“Soms. Ze heeft heel vaak haar verontschuldigheden aangeboden, maar een dag later kon de sfeer weer helemaal anders zijn. Ze had vaak extreme buien, en vaker negatieve dan positieve. Dan was alles onze schuld en moesten we uit haar buurt blijven. Je kon dan zelfs niet even iets uit de koelkast nemen, want dat kon al genoeg zijn om haar razend te maken.

“Het is alsof je met twee verschillende mensen leeft. Het ene moment was ze mijn mama, ik hield van haar en zij van mij. En dan was ze opeens iemand die ik niet kende, die mij angst aanjaagde. Heel verwarrend. Ik durfde nooit iets aan haar te vragen. Het was altijd wachten op het juiste moment, dichterbij komen, weer aanvoelen, peilen naar haar gemoedstoestand.

“Maar op sommige momenten konden we wel met haar praten, en vertelde ze veel over haar eigen jeugd. Ze wilde daarover kunnen praten, maar tegelijk traumatiseerde ze ons met verhalen die wij als kind echt niet aankonden. Maar ze had niemand anders.”

Had uw moeder geen vrienden of familie?

“Nauwelijks. Ze was een heel ongelukkige vrouw die geïsoleerd leefde. Haar grootste angst was dat er niemand op haar begrafenis zou zijn, maar toen die dag dan aanbrak, was er superveel volk. Mensen uit haar verleden, mensen die ze toevallig ergens was tegengekomen, mijn echte vader, mijn stiefvader. Beide mannen op dezelfde plek, voor haar.

“Mijn mama kon geen liefde geven: ze had dat thuis nooit gekregen, en in haar huwelijk ook niet. En hoe kun je iets geven dat je zelf nooit hebt ontvangen? Ik denk dat ze zich misschien comfortabel voelde in haar ongeluk, omdat dat het enige is wat ze kende. Echte vriendschap is ook liefde, maar dat voelde voor haar heel gek. Ik denk dat ze wel graag wilde, maar ze kon het niet.”

Uw vader komt in het boek naar voren als een afwezige maar gewelddadige man. Toch schreef u een gedicht voor hem, waarin u hunkert naar zijn liefde en erkenning.

“Een kind heeft behoefte aan een stabiel gezinsleven, aan een papa tegen wie je op kunt springen en klimmen, aan bevestiging en erkenning. Ik had al geen moeder die er echt was.

“Verlang ik daar nog naar? Nee. We hebben geen contact meer. Ik ben gay, en dat ligt niet makkelijk in de Marokkaanse gemeenschap. Maar soms belt hij me eens, en twee jaar geleden is hij naar een optreden komen kijken. Dat is heel gek, ik ken die man niet. Ik weet niet hoe hij op het boek zal reageren. Maar ik ben hem niets verschuldigd.”

Was het therapeutisch, om uw jeugd in een verhaal te gieten?

“Ja, zeker. Drie jaar geleden had ik dit gesprek niet kunnen voeren zonder te huilen. Maar het heeft me veel kracht gekost om dit boek te schrijven, je beleeft die verhalen constant opnieuw. Af en toe moest ik de tekst een paar maanden opzijleggen voor ik weer verder kon. Ik heb veel gehuild, en mijn zus ook. Maar dat is ook helend. Ik geloof oprecht dat elke traan die je laat vallen, een stukje verdriet is dat je loslaat.”

Zag uw zus dat ook meteen zitten, om een boek over jullie moeder uit te brengen?

“Ja, vanaf het eerste hoofdstuk. Het is ons verhaal, we hebben het samen meegemaakt. We zijn sowieso heel close. We schelen maar een jaar, hebben alles gedeeld en elkaar veel geholpen tijdens het rouwproces. We spreken elkaar minstens twee keer per dag, en zien elkaar elke week.

“We hadden het geluk dat we elkaar hadden. We leerden elkaar wat liefde was. Er waren dagen dat mijn zus onze boterhammen voor school smeerde terwijl ik mama eten gaf. Soms waste zij mama, soms ik. We waren een team, een vader en moeder voor elkaar. En niemand begrijpt mijn pijn zoals zij.”

Wat opvalt in het boek, is dat burens, dokters en zelfs kleuterjuffen zeiden: als jullie flink zijn, wordt mama misschien wel beter.

“Mensen bedoelen dat goed, maar je legt daarmee een enorme druk op de schouders van een kind. Want je voelt je ook verantwoordelijk, hè. Er is geen enkele liefde zo onvoorwaardelijk als die van een kind voor zijn ouder. Dat zie je ook bij kinderen die mishandeld zijn: er zal altijd een zekere loyaliteit zijn. Maar eigenlijk is dat niet fair.”

Was er op school of bij de therapeuten die jullie moeder behandelden niemand die aan de alarmbel trok over jullie gezinssituatie?

“We hebben een paar jaar een stiefvader gehad. Hij woonde niet bij ons, maar als mama weer lang in het ziekenhuis lag, dan was hij er voor ons. Dan kamde hij onze haren en legde ons in bed. Hij was een goede stiefvader. Voorts hebben we nooit hulp gekregen, er was niemand om voor haar te zorgen. Toen ik veertien was, zette ik haar spuiten.

(valt even stil) “Ik moet hier even over nadenken, want het is een goede vraag. Mensen wisten dat mama ziek was, het straalde van haar af. Zeker in de lagere school, toen ze ons nog kwam halen. Soms kon ze amper stappen. Maar niemand die ons hielp.

“Op een bepaald moment zijn wij wel gaan rebelleren, mijn zus en ik. Ik was 14, 15 jaar en liep weg van huis. Ja hallo, dat is toch normaal? Ik had al bijna tien jaar lang gezorgd voor iemand die eigenlijk voor mij moest zorgen. Toen waren we opeens probleemkinderen, omdat mama aangaf dat ze het niet meer aankon. Toen heeft de jeugdrechter wel ingegrepen. We zijn dan naar een instelling verhuisd.”

Over de jaren daarna praat Eljadid liever niet. Het is een verhaal dat er nu niet toe doet, vindt ze. Misschien dat ze er later wel over schrijft. Maar het is geen makkelijke weg geweest, zegt ze, al gaat het nu goed: ze heeft een vriendin, drie kinderen, een bloeiende carrière als spokenwordartiest.

En nu ligt ook haar literair debuut in de winkels.

Is dit het leven waar ze als kind van droomde? “Nee, zover ben ik nog niet. Ik zou graag mijn eigen huis kunnen kopen, maar ik ben schrijfster, hè. *(lacht)* Maar ik kan al vier jaar mijn boterham verdienen met wat ik graag doe, en dat is een droom die uitkomt. Ik ben ook nog maar 27, ik heb nog tijd.”

Bent u nog kwaad op uw moeder?

“Ik ben lang boos geweest: waarom wil jij niet beter worden? Waarom doe je je best niet? Je hebt twee kinderen, je ziet toch dat we je nodig hebben? Maar ik heb haar al lang vergeven, uiteraard. Dat is mijn empathische kant.

“En nu ik zelf kinderen heb, weet ik ook hoe moeilijk het is om een ouder te zijn. Ik kan haar verdriet en pijn beter plaatsen. Net zoals het niet mijn schuld was dat ik als puber probleemgedrag vertoonde, is het niet haar schuld dat het leven haar zo zwaar viel. Zij was ook een kind van haar omstandigheden. En omdat ze zo vastzat in haar ziekte en pijn, was er geen ruimte om haar jeugd te verwerken. Je kunt vicieuze cirkels doorbreken, maar je moet er wel de ruimte voor krijgen. Ik kan zeggen dat ik mijn jeugd grotendeels verwerkt heb, ja.”

Hoe verwerk je dat, zo'n moeilijke en traumatische kindertijd?

“Met kunst. (*lacht*) Voor mij is kunst de redding geweest, een uitlaatklep. Ik wist op jonge leeftijd al dat ik creatief wilde zijn – ik heb vroeger uren zingend voor de spiegel gestaan – en dat is mijn houvast geweest. Vier jaar geleden heb ik mijn vaste job als jongerencoach in het onderwijs opgegeven omdat ik dat niet meer kon combineren met de uitnodigingen om te performen.

“Ik weet niet waar ik nu zou staan als ik niet zou kunnen schrijven en performen. En ik heb heel liefdevolle mensen om mij heen met wie ik kan praten, die mij steunen en zeggen: ‘Goed bezig, Hind.’ Dat had mijn mama niet.

“Natuurlijk draag ik nog de sporen van mijn verleden mee, maar dat hoeft niet per se slecht te zijn. Alles wat je meemaakt, is een les, of een ervaring. Je leert ook wat je niet wilt, voor jezelf of je kinderen. Ik vind het belangrijk dat ze in een stabiele, liefdevolle omgeving opgroeien. We knuffelen veel, ik zeg hun wel tien keer per dag hoeveel ik van hen hou en hoe mooi ze zijn.

“Ik ben wel heel streng als het over schoolwerk gaat, dat heb ik van mama. Wij moesten studeren, en dat is goed voor mij geweest. Dat wil ik ook voor mijn kinderen, maar dan op een andere manier. Niet met de harde hand.”

Waar worstelt u nog mee?

“Mijn zelfbeeld. Ik heb mijn mama nooit van zichzelf zien houden, dus hoe kan ik nu weten hoe ik van mezelf kan houden? En ik ben altijd bang om weer in de armoede te belanden. Dat hoor ik wel vaker, van mensen die in armoede hebben geleefd. Ik kan niets kopen zonder te twijfelen of het niet te duur is. Ik vind het moeilijk om een broek in de H&M te kopen, hoewel ik dat best kan betalen. En ik heb mezelf moeten leren om niet enkel witte producten te kopen. Jezelf toestaan om een pakje kaas te kopen dat veel lekkerder is, maar ook twee euro duurder dan het goedkoopste merk, dat is een heel proces.

“Ik ben vooral bang voor mijn kinderen, dat ze zich ooit minderwaardig voelen tegenover andere kinderen omdat ik hun niet kan geven wat ze nodig hebben. Dat is de grootste angst, omdat ik dat gevoel ken. Zelfs al bouw je later je leven op, dat gevoel blijf je altijd meedragen. Daarom blijven zoveel mensen in hun armoede hangen: ze kennen niets anders en denken dat ze niet meer waard zijn.”

Uw moeder hamerde op het belang van studeren, en de liefde voor taal en boeken hebt u ook van haar.

“Je moet je talen kennen, zei ze altijd, taal is een kracht. Ze heeft mijn zus ook leren tekenen. Mama was heel creatief, het is jammer dat ze haar talenten niet heeft kunnen ontplooien.

‘De ene dag smeerde mijn zus de boterhammen, en gaf ik mama eten. Soms waste zij mama, soms ik. Mijn zus en ik leerden elkaar wat liefde was.’ *Beeld Daniil Lavrovski*

“Als kind kon ik mezelf helemaal in boeken verliezen, dat was mijn vluchtweg. Mama had een grote boekenkast vol waargebeurde verhalen, heel heftige verhalen over mishandeling en zo. Ik denk dat ze zich begrepen wilde voelen. Maar ik las ook veel strips, en de boeken van Harry Potter hebben mijn jeugd gekleurd. Ik herkende me in zijn verhaal: ook hij had een moeilijke kindertijd, tot hij werd ontdekt als tovenaer.

“Ik was snel een goede lezer, en kon goed voorlezen. Op school zagen leerkrachten dat ik creatief was: ik mocht in mijn eentje iets schrijven voor de opendeurdagen, of voorlezen in de klas. Daar werd ik wel in gestimuleerd.”

Wat doet dat met je, op een podium staan?

“Op het podium voel ik me thuis, dat is fantastisch. Het is ook de plek waar ik het bangst voor ben, maar zodra ik erop sta – het is een beetje een cliché – verdwijnt die angst en kan ik me volledig geven. Ik hou van spoken word omdat ik er volledig vrij in kan zijn. Ik gebruik mijn poëzie, mijn stem en performance. Elke artiest heeft zijn eigen stijl: sommigen leunen aan tegen rap, anderen brengen meer klassieke poëzie.”

De spokenwordscene is heel levendig, maar blijft ogenschijnlijk ook wat onder de radar hangen.

“Antwerpen heeft nu toch een spokenwordartiest als officiële stadsdichter (*Seckou Ouologuem, red.*)? En ik was het afgelopen jaar verbonden aan De Vooruit, al heb ik door corona niet veel kunnen doen. Spoken word is aan het groeien hoor, maar dat heeft tijd nodig. Twintig jaar geleden wist ook niemand wat rap was.”

Hebt u professioneel veel last gehad van de coronacrisis?

“De eerste maanden was ik erg ongerust, maar al bij al is de impact goed meegevallen. Ik heb veel geschreven, heb onlineperformances en workshops gegeven, ik geef ook een paar uur les aan het conservatorium.”

De schrijver Erwin Mortier, met wie u eens hebt opgetreden, noemde u een voorbeeld van de toenemende diversiteit in de Vlaamse literaire scene.

“Er is nog een lange weg te gaan: nog vaak is het de witte heteroman die het woord krijgt. Maar stilaan staat een nieuwe generatie op; jonge, sterke mensen van kleur die zich willen laten horen en hun plek opeisen. Alle verandering gaat traag, maar ik ben daar heel optimistisch over. Ik zie zoveel talent, en ik kan niet wachten tot die mensen gehoord worden. Ik probeer zelf ook mijn steentje bij te dragen, met mijn platformen Zonderwolk en Slam Aleikum, waar mensen met een migratieachtergrond zich creatief kunnen ontplooien en groeien als kunstenaar. Als we elkaar helpen, komt het goed.”

Hebt u soms het gevoel dat mensen u een opdracht geven om zo het diversiteitsvakje te kunnen aanvinken?

“Ja, ik ben Marokkaans én lesbisch én een jonge mama. Terwijl ik vind dat dat geen voorwaarde moet zijn om gehoord te worden; ik denk dat mijn kunst op zich kan staan. Ik reageer ook niet op vragen als: ‘Hey, ken jij nog een danser met een migratieachtergrond?’ Je kunt toch op z’n minst even uitleggen waarover het gaat?”

Op sociale media bent u heel uitgesproken over uw geaardheid. Is dat uw activistische kant?

“Ik ben daar heel open over om deuren te openen voor andere Marokkaanse meisjes, of mensen die opgroeien in heel religieuze gezinnen. Hoe meer mensen voor hun geaardheid uitkomen, hoe makkelijker anderen het hebben. Als dat activistisch is, oké. Ik krijg superveel berichten van mensen die me vragen hoe ik dat heb aangepakt.”

En, hoe hebt u dat aangepakt?

“Mijn moeder heeft ons heel islamitisch opgevoed. Dat homoseksualiteit vies is, is er ingestampt. Ik begreep dat nooit, voor mij klopte dat niet. Later bleek natuurlijk waarom. *(lacht)* Mijn zus, die heel religieus is, heeft er ook nooit een probleem van gemaakt, ze is heel open-minded. Voor het Antwerp Queer Arts Festival hebben we samen opgetreden, en zo moet het zijn.”

U bent lesbisch, hebt tattoos en piercings, uw zus draagt een hoofddoek. Mensen zijn heel gefascineerd door dat contrast.

“Ja, maar voor ons is dat heel normaal. Zij mag van mij bidden en een hoofddoek dragen. En als we samen iets gaan drinken, dan bestelt zij een sinaasappelsap en ik een cava, en *that’s it*. Wij oordelen niet over elkaar. Mensen zouden dat vaker moeten doen, elkaar accepteren zoals ze zijn. Die fascinatie voor ons betekent toch ook dat daar behoefte aan is? Dat mensen dat willen zien, en dat ze beseffen dat dat de toekomst is.”

Of dat ze erg in de war zijn, omdat het niet past in de hokjes die ze kennen.

“Dat is ook waar. Als wij samen winkelen en mijn zus vraagt iets aan de winkelbediende, dan antwoorden ze vaak tegen mij. Ik heb bepaalde privileges, in vergelijking met haar. Ze is enorm getalenteerd en superslim, maar mensen blijven heel erg aan hun ideeën over ‘de moslimvrouw’ vasthouden.”

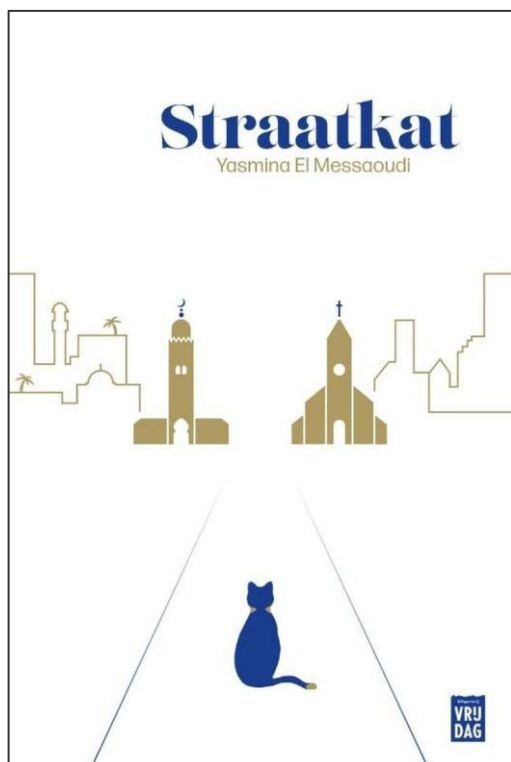
Bent u zelf nog gelovig?

“Ik geloof zeker. Ik geloof in alles. *(lacht)* In mezelf, in de mensen rondom mij, in energieën. Ik geloof dat er iets is, dat kan niet anders. Maar ik ben niet religieus, en zeker niet islamitisch. Ik hou van de normen en waarden van de islam, dat wel, maar daarvoor hoef ik niet praktiserend te zijn. Dat inzien is een proces geweest, zeker om de cultuur, de groepsdruk los te laten. Maar ik heb mezelf de vrijheid gegeven om te doen wat ik wil, en waar ik gelukkig van word.”

Hind Eljadid, *Kruimeldief*, uitgeverij Epo, 160 p.

Yasmina El Massaoudi - 'Straatkat' een boek over rouwen, zoeken en racisme

'Straatkat' is een boek voor mensen die rouwen en hier (h)erkenning in willen vinden, voor mensen die zó graag ergens bij willen horen dat het levend zwaar en vermoeiend wordt, en voor dubbelbloeden die worstelen met hun identiteit. Spijtig genoeg wordt die subtiele inhoud zowel in verschillende interviews over het boek als op de flaptekst, overschaduwd door verbazing over de harmonieuze gemengde relatie van een Marokkaanse vader en een Belgische moeder.

Yasmina El Massaoudi is journaliste, schrijfster, televisie- en radiopresentatrice. Met 'Straatkat' gaf ze onlangs haar autobiografische debuut uit, een verhaal geschreven in dagboekstijl.

Op een dag krijgt ze te horen dat haar moeder pancreaskanker heeft. Van dat moment neemt haar leven een andere wending: het wordt een strijd, eentje die ze regelmatig verliest.

Het boek neemt je mee in de harde en confronterende wervelwind die het overlijden van een dierbare met zich meebrengt. Even tergend als iemand verliezen, is zien hoe kanker die persoon verteert. Getuige zijn van deze aftakeling, wordt van binnenuit beschreven. Zowel het verdriet, de twijfels, angsten, dromen en overlevingsstrategieën die hiermee gepaard gaan komen aan bod.

Parallel met dit proces beschrijft Yasmina haar zoektocht naar een identiteit. Door haar moeder te verliezen, voelt ze dat ze zichzelf ook kwijt is, evenals de vertrouwde samenstelling van het gezin en haar plek in de maatschappij.

Bij dit laatste wijst ze regelmatig in de richting van haar roots. Haar moeder kwam uit een Vlaams dorp, haar vader uit het Rifgebergte. Haar vader sneed haar af van haar Marokkaanse kant, waardoor ze ervan overtuigd raakte dat ze in die origine een echte thuis zou vinden. Ze reist naar Marokko, maar aangezien ze niet de eerste toerist is met Marokkaanse roots, zijn de confrontaties hard. Als lezer vraag je je af, hoe haar ervaringen waren geweest als ze met haar vader samen de familie hadden bezocht in plaats van met haar vriend rond te trekken. Was de confrontatie dan niet minder hard geweest? Of juist nog harder?

Moedige getuigenis over racisme en microkwetsingen

Het heftige racisme waarmee Yasmina van kinds af te maken krijgt, speelt een belangrijke rol in haar zoektocht naar een identiteit. De impact van dit racisme en de microkwetsingen die ze doorleeft, vormen een ongelijk startschot van een ongelijke levensweg. Het is enigszins

verbazingwekkend dat bij andere recensies of interviews over het boek, de moedige getuigenis van dit flagrante racisme bijna nooit aan bod komt. Wel wordt er gemakkelijk benadrukt dat haar ouders – hoewel ze van twee culturen komen – in harmonie samenleefden. De samenvatting op de achterflap maakt zich hier ook schuldig aan. Het rouwproces, de zoektocht naar een identiteit en het racisme komen in de schaduw te staan van een relatie die - applaus? - goed loopt.

Yasmina benadrukt dat een dubbele identiteit niet gaat over wie je thuis bent, maar over hoe mensen van buitenaf je benaderen. Het is bij het betreden van die buitenwereld dat je gekeurd wordt als vis noch vlees, terwijl je zelf goed weet dat je beiden bent. Het is aan de persoon om te blijven volharden in het gevoel dat beiden naast elkaar mogen en kunnen bestaan, en dat je niet hoeft te kiezen. De eeuwige strijd tussen “de Marokkaan” en “La Belge” zijn, is uitputtend. Het boek werpt een blik op wat het is om uit twee werelden te bestaan die op cruciale punten van elkaar verschillen: een wereld die gediscrimineerd wordt, en waar op wordt neergekeken, en een andere die zich meermaals racistisch opstelt en meer macht heeft. Als dubbelbloed behoort je nooit tot één van die groepen, maar tot beiden een beetje.

Je behoort tot de onderdrukkers, én tot de onderdrukten.

Kwetsbaarheid in een levenslang rouwproces

Het boek leest vlot, ook al merk je aan de herhalingen doorheen het verhaal dat het een debuut is. Wat het boek bijbrengt, is dat het niet erg is om kwetsbaar te zijn, ook al voelt het *awkward* aan. Het is niet erg dat je onzeker bent, dat je domme beslissingen neemt om erbij te horen, dat je voelt dat de wereld niet bij je past maar wel omgekeerd. Het is allemaal niet erg zolang je er op een bepaald moment resoluut voor kiest zacht en mild te zijn voor jezelf. Zolang je weet dat er een weg afgelegd moet worden om ergens te geraken, en dat daar weer een andere weg begint.

Dat het verhaal het rouwproces op zulke intieme manier weergeeft, is taboedoorbrekend. Rouwen wordt gemakkelijk gezien als aanstellen wanneer het te lang duurt, maar rouwen is een levenslang proces, en start op het moment dat je iemand dierbaar verliest. Het hele boek is hiervan doordrongen.

Als lezer voel je je met regelmaat een voyeur die onuitgenodigd in Yasmina's ziel kijkt. Het is mooi hoe ze haar kleine vijftienjarige 'ik' regelmatig aanhaalt. Het is een boek voor mensen die rouwen en hier (h)erkenning in willen vinden, voor mensen die zo graag ergens bij willen horen dat het levend zwaar en vermoeiend wordt, en voor dubbelbloeden die worstelen met hun identiteit.

Maar het is evengoed een boek voor mensen die niets met bovenstaande te maken hebben, zodat ze inzicht krijgen in hoe rouw, botsende identiteiten en gekwetste zielen soms enkel gelijmd kunnen worden met geborgenheid.

Over de recensent:

Habiba Boumaâza studeerde af als opvoedster, en volgde nadien de opleiding Film- en Videokunst aan de Kunstacademie van Antwerpen. Verschillende audiovisuele kunstprojecten/installaties/workshops/lezingen rond sociale thema's volgden. Als inhoudelijk medewerkster werkt ze voornamelijk rond mensen op de vlucht, mediawijsheid, kunst en kwetsbare groepen. Ze neemt ook de contributors onder haar vleugels.

Het non-debat over de islamitische hoofddoek: “als sluiers vallen” - Nadia Dala

In de banlieues van Parijs en andere grote Franse steden brandde het in november 2005 twee weken lang. De aanleiding was een incident tussen de politie en een groepje migrantenjongeren in een Parijse voorstad. De banaliteit zelve, want politiecontroles behoren in deze troosteloze getto's tot de banale dagelijkse realiteit. Niemand schijnt oren te hebben naar de klachten van jonge allochtonen over de racistische en vernederende manier waarop ze door de arm van de wet en de Republiek (jawel met hoofdletter in Frankrijk) worden behandeld.

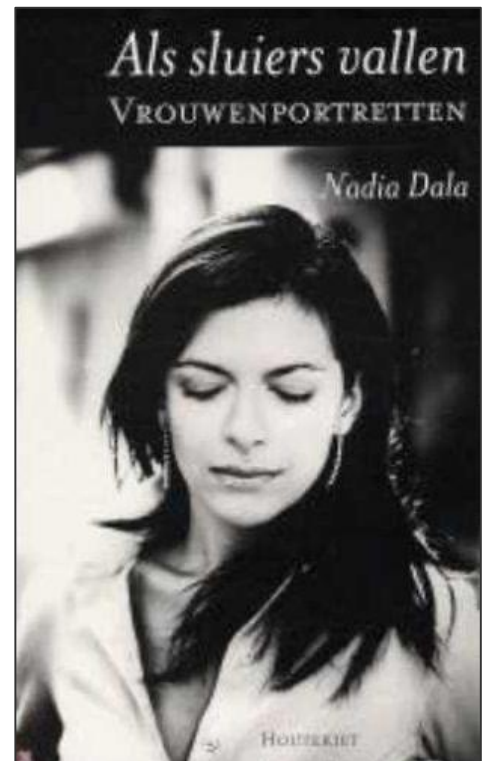
Twee jonge allochtonen gingen voor de politie op de vlucht, verschansten zich in een elektriciteitscabine en werden geëlektrocuteerd. Ze waren op slag dood. De incidenten, die daarop losbarstten waren ongemeen gewelddadig: duizenden auto's werden in de fik gezet, schoolgebouwen werden platgebrand, gebouwen van garagisten en andere KMO-eigenaars gingen in de vlammen op. De frustratie en de woede zitten diep in de banlieues.

Telkens als één van deze jongeren door een journalist werd ondervraagd of voor een camera werd gezet, kregen we nagenoeg hetzelfde verhaal: “dit is de enige manier die ons nog rest om ons te uiten” of “er wordt nooit naar ons geluisterd, misschien doen “ze” het nu wel”!

Het ‘integratiebeleid’ van de opeenvolgende Franse regeringen is een volslagen fiasco. Een ernstig maatschappelijk, politiek debat over de plaats van de allochtonen in de Franse maatschappij, over hun rechteloosheid en status van tweederangsburgers is er nooit echt geweest. De Franse politieke, academische en journalistieke wereld heeft zich de voorbije jaren wel passioneel in een debat gestort over een verbod van de islamitische hoofddoek, de hijab. Als het regent in Parijs, druppelt het in Brussel. Ook bij ons stuurden ‘sommigen’ op zo'n debat aan. Dat kwam er, maar het zorgde lang niet voor dezelfde deining als bij onze zuiderburen. Het uitgangspunt was evenwel hetzelfde: een diepgeworteld misprijzen voor de moslims, een handig gecamoufleerde eurocentristische, racistische en islamofobe houding tegenover een belangrijk deel van de allochtone gemeenschap, een strijd om een symbool, waarmee elk debat over de fundamentele achterstelling en discriminatie van de allochtonen uit de belangstelling kan worden gedrukt. Kortom, een non-debat.

Een lap stof

Zelden kwam de gedachte op bij al diegenen die van zichzelf dachten een gewichtige stem te hebben in dit debat om eens de mening te vragen van de direct betrokkenen: de moslima's. Want zij dragen tenslotte de hoofddoek. Ex-journaliste van De Morgen, De Standaard en het VRT-

televisiejournaal en televisiemaakster ('Voetzoeker', 'Het beloofde land'), Nadia Dala, nam wel even de tijd. Ze ging met tien moslima's praten over de symbolisch geladen hoofddoek. Ze sprak met voor- en tegenstandsters. En wat blijkt? Ze kreeg tien verschillende verhalen en meningen te horen. Haar boek 'Als sluiers vallen' toont alvast heel duidelijk dit aan: de commotie rond de hoofddoek van de moslima's mag dan al een debat zijn, het is in geen geval een maatschappelijk debat. Het gaat over een lap stof. Helaas kan achter deze lap zo wat alles worden weggemoffeld, dat er echt toe doet: de status van de moslims en bij uitbreiding het hele allochtone deel van onze bevolking, hun maatschappelijke positie, de fundamenteel ondemocratische (want racistische) behandeling die hen te beurt valt, hun sociaal-economisch achteruitstelling, de grote mythe van "de gelijke kansen", enzovoort.

Een oud verhaal

Maar even terug naar Frankrijk. Hoe werd de woede-uitbarsting van de banlieusards beantwoord? Met een quasi noodtoestand: avondklok en uitgaansverbod, massale aanwezigheid van de ordestrijdkrachten, arrestaties, snelrecht en uitwijzing naar hun land van herkomst van de "raddraaiers" – ook al zijn de meesten onder hen in Frankrijk geboren en hadden ze op het ogenblik van hun arrestatie slechts één document op zak: hun Franse identiteitskaart...

Inmiddels veroordeelde de VN-commissie voor de mensenrechten in Genève op 25 november laatstleden de Franse regering en meer bepaald de plannen van minister van Binnenlandse Zaken Nicolas Sarkozy om honderdtwintig "buitenlanders" uit te wijzen, die in werkelijkheid Fransen zijn. Benieuwd of de VN enige indruk kunnen maken op Parijs?

Voor de jongeren van Maghrebijnse origine was dit niet echt nieuw. Ze hadden immers de verhalen gehoord van hun grootouders, vaders, moeders, ooms of tantes. Meer dan veertig jaar geleden werden ook zij onderworpen aan de avondklok in Parijs en andere grote steden. Vele Algerijnen in Frankrijk sympathiseerden met de onafhankelijkheidsstrijd tegen het Franse kolonialisme in hun land van herkomst. Om de toenemende steunbetuiging van de Algerijnse immigranten aan het Front de Libération nationale (FLN – de Algerijnse anti-koloniale bevrijdingsbeweging) de kop in te drukken, greep de République naar dezelfde maatregel, waarmee de gekoloniseerde Algerijnen in Algiers, Oran, Constantine en elders hard werden aangepakt. Toen de Algerijnen eind oktober 1961 tegen de avondklok en het uitgaansverbod wilden protesteren in het hartje van Parijs, kwam het tot een bloedbad. Naar schatting driehonderd Algerijnen werden in de straten van de hoofdstad van de liberté, égalité, fraternité in koelen bloede omgebracht door de ordestrijdkrachten, op bevel van de beruchte Parijse politiecommissaris Maurice Papon. De lijken dreven op de Seine en lagen op de trappen van de metrostations. In april 1998 werd een stokoude Papon veroordeeld wegens misdaden tegen de mensheid. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij al politieprefect geweest en handlanger van Hitlers Gestapo. Het Franse gerecht verzuimde evenwel om hem ook ter verantwoording te roepen voor het bloedbad van 1961 tegen de Algerijnse immigranten.

'Communaux' pest'

Toen in Frankrijk de eerste ballonnetjes werden opgelaten om tot een verbod te komen van "opzichtige religieuze symbolen" in het onderwijs en de openbare diensten – het ging alleen over de islamitische hoofddoek, maar dat wilden de achtbare leden van de volksvertegenwoordiging en

de regering van de République niet gezegd hebben – nam een oude, wijze man het woord. Maxime Rodinson, de gerenommeerde historicus, socioloog, arabist en islamoloog (zelf zoon van joodse ouders, die de nazi-uitroeiingskampen niet hadden overleefd), waarschuwde voor de gevolgen van het debat over de hoofddoek. Op 1 december 1989 (de stemmingmakerij tegen de hoofddoek van de moslima's was toen al aan de gang) voorspelde hij in een opiniestuk in Le Monde, onder de titel "De la peste communautaire" dat het debat over de hoofddoek zou ontaarden in een communautaire stellingenoorlog. "De oorlog om de hoofddoek heeft zijn lachwekkende kant. Zou men her en der ook de Tirolse lederhose of de Schotse kilt willen verbieden?" "Deze oorlog," schreef Rodinson, "heeft ook zijn schandelijke kant: bij de mobilisatie ter verdediging van de lekenstaat (la laïcité) is het duidelijk – en onvermijdelijk – dat bij velen een dosis racisme is binnengeslopen." En hij waarschuwde ervoor dat Frankrijk het slachtoffer zou worden van een opstoot van nationalisme en patriottisme – onder vlag van de republikeinse waarden égalité, laïcité – van de gevaarlijke neiging om uiteen te spatten in allerlei op zichzelf teruggeplooid "gemeenschappen", zoals destijds in Libanon of Noord-Ierland. Een overdrijving van een oude, geleerde man om de knuppel in het hoenderhok te gooien van de zelfvoldane verdedigers van de 'République' met zijn 'waarden' en dogma's?

Moslimala's aan het woord

Met 'Als sluiers vallen' wil Nadia Dala de heisa over de hoofddoek tot zijn reële proporties terugbrengen. "Ik probeer ergens in de luwte van de niet aflatende drukte moslima's aan het woord te laten. Niet voor een opgehitst defensief discours maar rustig, zonder tijdsdruk en zonder vooropgestelde sjablonen van goed en kwaad of van heersende (trendy) denkpatronen. Van hen verneem ik graag hoe zij over kerk en staat denken, over onze westerse maatschappij, over huwen en kinderen opvoeden, over hun hemel en hel, en hoe zij samenleven met andersdenkenden in Europa. Liefst bij hen thuis, op de sofa of aan de keukentafel bij een pot koffie of thee," schrijft Nadia Dala in de inleiding van haar boek. "Deze islamitische meisjes lopen school bij ons, ze behalen diploma's, werken en krijgen kinderen die ze op hun beurt naar school sturen. Zij hebben met andere woorden macht en verantwoordelijkheden. Ook zij zijn dragers van uw en mijn toekomst."

Dala wijst erop dat "heel wat opiniemakers, waaronder de toonaangevende Nederlandse politica Ayaan Hirsi Ali, menen dat de sluier an sich indruist tegen de fundamentele vrijheid van de vrouw die ze draagt. Hirsi Ali's discours en alle acties die ze onderneemt, zijn erop gericht islamitische vrouwen van dat juk én van hun geloof te bevrijden.

Emancipatieprocessen aanmoedigen is uiteraard bijzonder lovenswaardig en noodzakelijk. Maar ook islamfeministen als de Afrikaans-Amerikaanse Amina Wadud en de Nederlands-Egyptische Nahed Selim willen moslima's empoweren(versterken): zij herinterpreteren de islam door de patriarchale exegese van de religieuze teksten te schrappen."

"Om uw en mijn tunnelvisie op de kwestie van de hoofddoek een heel klein beetje te verbreden" ging Nadia Dala op zoek naar tien moslima's in Vlaanderen en Nederland. "Een doekje is toch maar een doekje," zo gaat ze er vanuit. "En mij maak je toch niet wijs dat een lap stof de denkwereld van haar draagsters tot één brij van gedachten kneedt. Is er diversiteit onder de hoofddoek of zijn er

wekerende patronen? Parameters die als houvast kunnen dienen voor westerse journalisten en politici?”

Of deze journalisten en politici echt geïnteresseerd zijn in enig houvast – of liever realiteitszin – in hun houding ten opzichte van de allochtonen in het algemeen en de moslims in het bijzonder, is een vraag die wellicht niet langer aan de orde is. Journalistiek en politiek moeten vandaag de dag immers trendy, sexy, gezellig zijn.

Toch zou ik hen het boek ‘Als sluiers vallen’ willen aanraden. Nadia Dala heeft het bij het rechte eind als ze de tien door haar geïnterviewde moslima’s “sterke figuren” noemt. “Mocht ik enkele onder hen in eenzelfde lokaal steken, ze zouden onmiddellijk met elkaar in de clinch gaan”. Onder de geïnterviewde dames zijn er die volstreekte nonsens uitkramen. Khadija is een in Nederland opgeleide moslima, begon als secretaresse op de automatiseringsafdeling van een groot communicatiebedrijf te werken en schopte het in een handomdraai tot projectmanager. Zij herontdekte de islam – of tenminste haar eigen interpretatie ervan. Zij draagt de niqaab, de gezichtssluier, die alleen de ogen onbedekt laat en pleit voor de volledige segregatie tussen de geslachten. Ze weigert bijvoorbeeld met haar schoonbroer in één ruimte te zitten en denkt er niet aan om zich in een taxi door een mannelijke chauffeur te laten vervoeren. De Brusselse moslima Soumeya is studente islamitische theologie – niet aan een gewone universiteit – “want daar doceert een jood”. Zij pleit voor volledige scheiding tussen moslims en de rest van de westerse maatschappij. De invoering van shariarechtbanken en de oprichting van islamitische scholen “onder leiding van grote moslimgeleerden uit het buitenland” en eigen islamitische ziekenhuizen zijn voor haar daartoe de geëigende middelen. De Nederlandse Katalin – na haar bekering tot de islam Zaynab – was in een vorig leven een vrolijk drinkende en losbandig neukende discotheekdel. De hijab is voor haar inmiddels het symbool voor haar versie van de islam: puriteins en oerconservatief.

De andere moslima’s in het boek hebben hun eigen verhaal, een eigen visie op onze maatschappij. Er is Basema, de Palestijnse islamfeministe. Miriam, de 33-jarige jonge vrouw van Marokkaanse origine, die zich heeft los gevochten uit haar verstikkende patriarchale milieu (uitgehuwelijkt op haar zestiende) en die de hijab met klem verwerpt. Fatima, de sociaal-democratische schepen/wethouder in Amsterdam met hoofddoek. Emilia, de Tsjetsjeense asielzoekster. Aÿse, de Turkse huisvrouw van de eerste generatie, die voor het eerst in het bijzijn van haar kinderen vertelt over de dertig eenzame jaren die ze als vrouw van een gastarbeider heeft doorgebracht in Nederland.

En er is Touria, “de allochtone jongeren in de achterstandwijken trekken aan haar hart”. Om hen te helpen, ging ze aan de slag in verschillende jeugdhuizen. Een ervan ligt in Kuregem, de migrantenwijk van Anderlecht, waar in november 1997 hevige rellen losbraken. “We praten altijd over hen, zelden met hen,” zucht Touria. En Nadia Dala eindigt haar boek met deze opmerking: “Neen, ik ben geen voorstandster van de hoofddoek geworden. Wel ben ik ervan overtuigd geraakt dat daarin de discussie niet ligt.”

Als journalisten en politici na het lezen van ‘Als de sluiers vallen’ tot een gelijkaardige conclusie komen, zitten we al een eind op de goeie weg.

<https://www.durfdenken.be/nl/ugenters/ish-ait-hamou-ontvangt-eredoctoraat-voor-zijn-unieke-verbindende-kracht>

Voormalig choreograaf en auteur Ish Ait Hamou gaat geen moeilijke thema's uit de weg. Met zijn verhalen verbindt hij de harten van mensen uit alle hoeken van de samenleving, en creëert hij een platform voor dialoog en begrip. Dankzij die unieke verbindende kracht ontvangt hij een eredoctoraat van de UGent.

Al vindt hij het een hele eer, de erkenning van de UGent overvalt Ish Ait Hamou. Toch hoeft zijn eredoctoraat niet te verrassen.

“Net als onze wetenschappers verlegt Ish grenzen met zijn werk”, zegt rector Rik Van de Walle daarover. “De UGent streeft ernaar om jongeren via een universitaire opleiding voor te bereiden om actief deel uit te maken van én vorm te geven aan een samenleving in verandering. Ish Ait Hamou slaagt er vanuit diezelfde overtuiging in om moeilijke thema's bespreekbaar te maken, zaken in beweging te zetten en geesten te laten rijpen om zo de samenleving te veranderen en te verbeteren. We verwelkomen hem met grote trots in onze UGent-gemeenschap.”

Moeilijke thema's

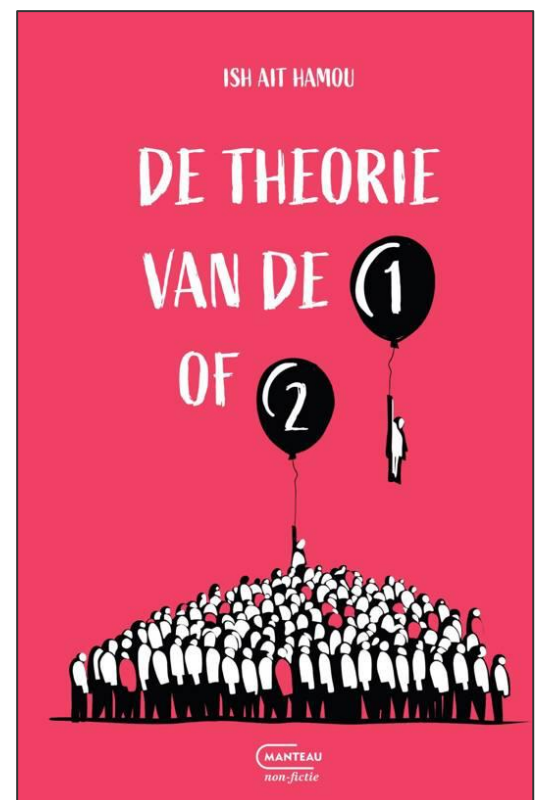
Voor Ish is het nochtans **geen bewuste keuze moeilijke thema's aan te kaarten**. “Ik probeer gewoon het menselijke gedrag te verklaren”, vindt hij. “Dat is wat ik doe, en het is wie ik ben.” Hij schrijft dat toe aan de omgeving waarin hij opgroeide: “Als jongste in een groot gezin heb ik geleerd anderen te observeren.”

Tegelijkertijd komt het doordat hij, als deel van een minderheid, altijd heel veel vragen voorgeschoteld kreeg. “Je ziet de wereld op een andere manier”, legt hij uit. “Niet dat anderen minder moeilijkheden hebben”, haast hij zich eraan toe te voegen. **“Het triggert mij in elk geval om op zoek te gaan naar antwoorden.** Waarom gedragen mensen zich zo tegenover mij, waarom gedraag ik me zo tegenover hen?”

Lelijkheid als verbindende factor

Dat hij in zijn werk gevoelige onderwerpen aankaart, is dus een logisch gevolg van die zoektocht. Want hij schrijft niet over die thema's zélf, maar over de gevoelens die ermee gepaard gaan. Ish: “In mijn essay ‘De theorie van de 1 of 2’, bijvoorbeeld, probeer ik niet uit te leggen dat er discriminatie of verdoken racisme is, want dat weet iedereen. Nee, ik probeer **mezelf bloot te stellen**, en praat over de gevoelens waarmee ik worstel.”

Daar zit voor Ish dé sleutel tot verbinding. “Ik voel me pas écht verbonden met anderen sinds ik mezelf zo goed ken. Daarvoor moet je de confrontatie met jezelf durven aangaan. Wees eerlijk over je mindere kanten, accepteer je tekortkomingen. **Mij geeft het rust te beseffen dat ik niet**

perfect ben. Dat fouten maken mag. Want hoe makkelijk het ook is te verbinden in schoonheid, onze lelijkheid verbindt veel meer.”

“Want, geef toe: wie herkent zich niet af en toe in de lelijke kantjes van iemand anders”, vervolgt hij. “Dan hoor je over een fout die iemand begaat, en denk je stiekem bij jezelf ‘ik heb dat wellicht ook al eens gedaan’. Als je dát durft toegeven, en jezelf confronteert met je eigen fouten, kan je veel duurzamer verbinden met anderen.”

"Want hoe makkelijk het ook is te verbinden in schoonheid, onze lelijkheid verbindt veel meer.”

ISH AIT HAMOU

Leren luisteren en elkaar begrijpen

Het ideale medium om jezelf te ontdekken, vindt Ish, is literatuur. “Het is een veilige omgeving om de confrontatie met je emoties aan te gaan. Terwijl je leest, mag je voelen wat je wil. Niemand veroordeelt je gevoelens. Tegelijkertijd kan een boek je op een heel onverwachte manier confronteren met mensen waarvoor je in het dagelijkse leven geen empathie voelt.”

Het is exact wat hij met zijn verhalen doet: leefwerelden verbinden. In een tijd van polarisatie en verdeeldheid is dat extra bijzonder. Maar het is net belangrijker dan ooit om te leren luisteren naar elkaar en te proberen elkaar te begrijpen, zegt Ish: “Het is zo jammer dat we bang zijn om verkeerde dingen te zeggen, en dat we de confrontatie soms niet durven aangaan. In de Marokkaanse cultuur hebben we daar een mooi woord voor: *nia*. Goede bedoelingen. **Onderschat de kracht niet van goede bedoelingen.** Die zijn een bindmiddel. Maak je dan geen zorgen om iets verkeerd te zeggen: ongelukkige woorden worden je vergeven als je start vanuit goede bedoelingen. Het zou heel jammer zijn als je uit angst om iets verkeerd te zeggen moeilijke onderwerpen uit de weg zou gaan. Als je een ongemakkelijk gesprek kan omvormen naar een gesprek waarbij iedereen zich comfortabel voelt, is dat toch fantastisch?”

Ish gaat die confrontatie aan met zijn lezers, zowel in zijn boeken als tijdens lezingen. “Soms herkennen mensen die op het eerste gezicht helemaal anders zijn zich toch in mijn verhalen. Het zijn die raakvlakken die we moeten opzoeken. Want die zijn er, tussen alle verschillende gemeenschappen. **Onze kern is universeel. Maar om die parallellen te vinden, moet je met openheid naar de verhalen van anderen luisteren.**”

Niemandsland van Willem Staes: het leven als vluchteling in het Midden-Oosten

Dit boek is een reisverslag, maar ook veel meer dan dat. De jonge auteur is al enkele jaren een verslaggever van een brandhaard in de wereld: de regio in en rond Syrië. Dat wil zeggen, Turkije, Libanon, Jordanië, Syrië en Irak.

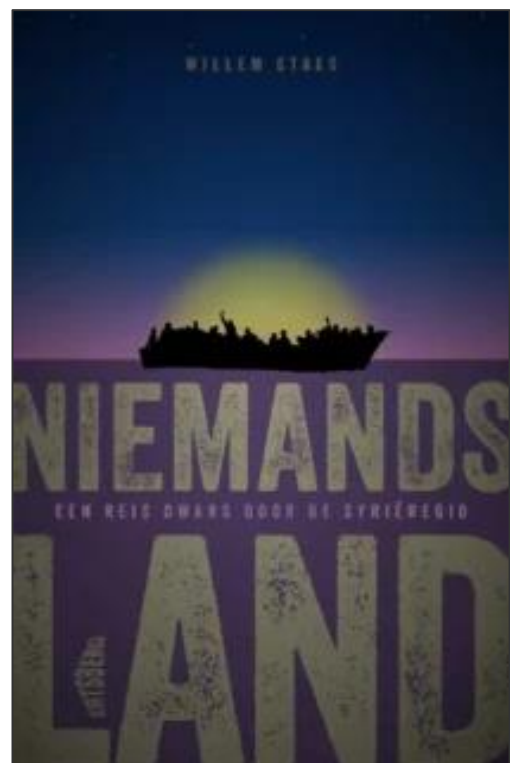
Rik Pinxten - donderdag 19 oktober 2023

Dat stuk van het Midden Oosten is de speelbal van grote imperialistische machten (Rusland, de VS en de EU) en lokale ambitieuze en would-be imperialisten (Turkije van Erdogan, maar evengoed de regimes in Syrië, Irak en verder). Zij gebruiken miljoenen inwoners en vluchtelingen als onderpand in een uitzichtloos spel van macht en tegenmacht.

Staes kiest ervoor om niet de bekende discours van de onderzoekers (de specialisten over de regio, over godsdienst of politiek), noch de politieke strategen aan het woord te laten en hun opinies en plannen tegenover elkaar te zetten. Hij spreekt met de lokale mensen, die het allemaal meemaken en als speelbal van die experts en politici hun leven zien kapot gaan in de eindeloze miserie van hun bestaan als vluchteling; Die verhalen zijn schrijnend en vaak bijzonder direct.

Het omfloerste en vaak ook bijzonder weinig realistische van de theorieën en politieke standpunten wordt bijna elk hoofdstuk letterlijk aan flarden geschoten door de rauwe realiteit van mensensmokkel, van uitbuiting en brutaal wapengeweld waarin miljoenen mensen moeten leven in dit deel van de wereld. Staes verwijst soms naar een of andere uitspraak van een EU politicus of van een zelfverklaarde expert in België (Mark Elchardus) over de vermeende zondvloed aan vluchtelingen die het welvarende oude continent zou ondergaan en waar 'de limieten echt wel bereikt zijn'. Dat zijn summiere verwijzingen, maar in de verhalen die hij weergeeft over de regio zelf en het dagelijkse gevecht dat onschuldige mensen daar dagelijks moeten voeren om gewoon in leven te blijven of een beetje veiligheid te kunnen garanderen zijn het vertelseltjes van verwende en bewust verwend gehouden onwetende opinievormers die elk moreel niveau missen. Nogmaals, Staes voert die discussie niet: hij wil enkel laten zien en horen hoe miljoenen mensen moeten leven als speelbal van oorlogstokers en grote verdiemers in wapen- en smokkelhandels.

Mensensmokkel blijkt voor velen de enige voorhanden zijnde weg om aan de lokale ellende te ontkomen, waarna men dan vaak terecht komt in een groeiend klimaat van haat tegen

vluchtelingen in de welstellende wereld waarheen men ontkomt. Die mensen krijgen inderdaad meer en meer haat te verduren voor wat ook voor hen een noodlot is, in de eigen regio én in wat ze als het beloofde land zagen: ze hebben dit niet gezocht of gewenst, maar zijn speelbal van het feit dat ze toevallig in die regio van oeverloze miserie zijn geboren.

Internationale verdragen (van de VN en andere organisaties) worden genegeerd of bewust verkracht en de slachtoffers hebben dan bovendien meestal geen gezicht. Staes doet een moedige poging om minstens enkelen in deze kapotte regio van de wereld een gezicht en een woord te geven. Het boek pakt je daarom ook. Tegelijk geeft het natuurlijk geen uitweg. Dat kan echter geen verwijt zijn: het feit dat de stemmen van de kleine mensen, slachtoffers van de geopolitiek in vele cenakels waarover het nieuws het wel heeft, hier tenminste een forum krijgen is belangrijk en dat werk wordt moedig en volgehouden gedaan door de auteur.

Voor wie een realistisch beeld wil krijgen van wat het betekent om vandaag als vluchteling te moeten leven is dit een bijzondere aanrader. Het gaat immers over mensen, en die kant van het politieke verhaal wordt al te vaak over het hoofd gezien. Een bijzonder woord van lof ten slotte voor de auteur die hiermee ook een moedig boek schreef. Hopelijk vindt het weerklink, ook in de salondiscussies die onze media zo graag als nieuwsgaring willen voorschotelen.

Niemandland, een reis dwars door de Syriëregio verscheen bij Ertsberg, 288 p., ISBN: 9789464750300

<https://bazarow.com/recensie/de-kinderen-van-oost-congo/>

De kinderen van Oost-Congo

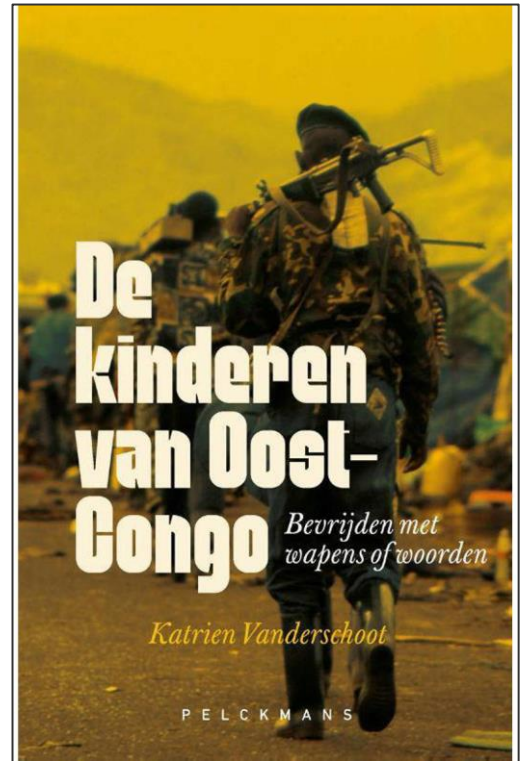
Vlijmscherpe analyse van de problemen van de voormalige Belgische kolonie

Na een kwarteeuw Congo-journalistiek maakt Katrien Vanderschoot een balans op van dit immense land, en dat levert niet altijd een fraai plaatje op.

“Hoe kan je Chance heten als je nog maar dertien bent en al verkracht?” Het is een typerende zin uit Katrien Vanderschoots *De kinderen van Oost-Congo*, het persoonlijke verhaal van deze VRT-journaliste die de voorbije 25 jaar regelmatig in onze voormalige kolonie was om er verslag uit te brengen over verkiezingen, maar vaak ook over gruwelijke inbreuken tegen de menselijkheid. Vooral het oosten van het land hield haar bezig, daar waar Congo tegen Rwanda en Oeganda aan schuurt en allerhande rebellenleiders de bevolking onderdrukken, waarbij vrouwen vaak de eerste slachtoffers zijn.

Vanderschoot geeft een beeld van een kwarteeuw Congo door achter de officiële poppenkast van de presidenten Mobutu, Kabila vader en zoon en de huidige Tshisekedi op zoek te gaan naar de dynamieken die het land werkelijk maken tot wat het is, in potentie een van de rijkste staten ter wereld die in realiteit niet bij machte is om twee derde van zijn bevolking boven de armoedegrens uit te tillen, zoals Karel De Gucht het in 2008 tijdens een bezoek aan Kinshasa zei, wat hem niet in dank werd afgenomen. Ze doet dat door op twee mensen in te zoomen die als rode draden door haar boek lopen. De eerste is Isaac, die zich in 1996 aansluit bij het door Rwanda gesteunde rebellenleger van Laurent Kabila en een half jaar later, na het verjagen van Mobutu, triomfantelijk de hoofdstad binnentrekt. Hij is dan veertien. Zijn verhaal is er een van misbruik en desillusie. Naast Isaac plaatst Vanderschoot Rebecca, een halve generatie jonger, maar afkomstig uit hetzelfde Goma. Rebecca sluit zich aan bij LUCHA, wat staat voor Lutte pour le changement, een sociale beweging die gegroeid is uit het volk en opkomt voor proper water, elektriciteit, genoeg eten en onderwijs voor iedereen. Wanneer de overheid een mannetje op haar afstuurt met de belofte van een buitenlandse studiebeurs en daarna een goed betaalde overheidsbaan in ruil voor het stopzetten van haar agitatie, weigert ze dat, wat het mannetje absoluut niet begrijpt. Hoezo, is ze een idealiste of wat? Vanderschoot heeft duidelijk meer sympathie voor Rebecca – en voor de Congolese vrouwen in het algemeen – dan voor Isaac, die zelfs op het einde van het boek de grote, loze woorden van Kabila blijft herhalen.

De kinderen van Oost-Congo is een vlijmscherpe analyse van de problemen waar het land blijft mee worstelen. Veel heeft met de bodemschatten te maken natuurlijk, waarop zowel binnen- als buitenlandse krachten afkomen als vliegen op stroop. Maar er is ook de afwezigheid van enig landbouwbeleid, waardoor volstrekt inefficiënte megaplantages internationaal gesteund worden en de lokale kleine boeren het steeds moeilijker krijgen. De vanuit Oeganda afkomstige fundamentalistische islam maakt het allemaal nog ingewikkelder. En dan is er die verdomde

defaitistische mentaliteit natuurlijk, waarover Vanderschoot meer dan eens getuigt. In een apotheek ziet ze bijvoorbeeld hoe alle rekken leeg zijn en er op de grond een grote berg pillendoosjes ligt. Wanneer ze vraagt naar de reden daarvoor krijgt ze het traditionele antwoord: "Je ne sais pas, c'est comme ça en Congo."

[Katrien Vanderschoot](#), De kinderen van Oost-Congo, Pelckmans, 2022, 256 p.

Eduard Cousin - Nu de wereld niet meer kijkt.

Leven in Egypte na de Arabische Lente

Dit is een zeer leesbaar en interessant boek over het dagelijkse leven van de Egyptenaren na de protesten van de Arabische lente.

De Nederlandse journalist Eduard Cousin werkte er voor de lokale media, vond er zijn vrouw en biedt een kritische maar empathische blik in Egypte vandaag. Je hoeft geen Midden-Oostenkenner te zijn om de politieke situatie snel te begrijpen en mee te gaan op ontdekkingstocht met deze journalist.

Een korte historiek

De journalist start het boek met een beknopte weergave van de Arabische lente. De strijd voor meer democratie en verandering verzandde snel in een nieuwe dictatuur van het leger. Meteen krijgen we de beschrijving van alle kenmerken daarvan: er is geen vrije pers, de vele arrestaties en mishandelingen, de “verkrachting” van de mensenrechten, een samenleving gebaseerd op angst verklikking en wantrouwen.

Het verzet komt van de onbuigzame Moslimbroeders. In het boek komen de Moslimbroeders, hun motieven het salafisme in een uitgebreid hoofdstuk aan bod, op basis van interviews.

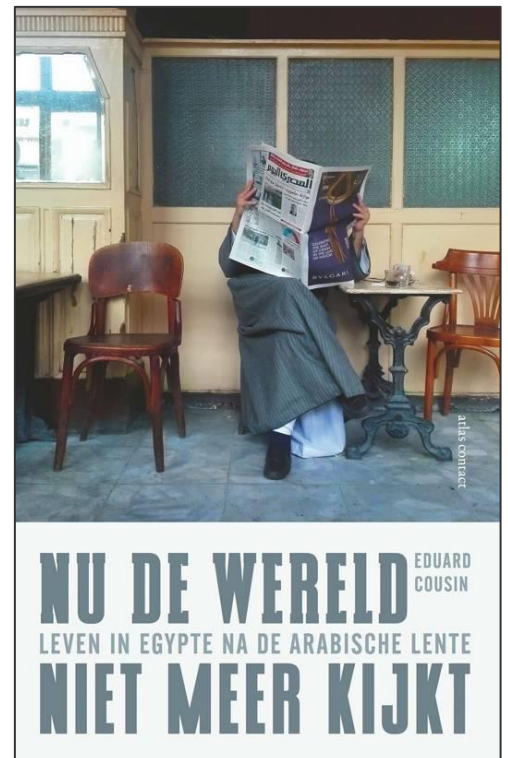
Meteen een alibi voor het leger en de internationale goedkeuring voor de harde repressie.

Het leger heeft Egypte ook economisch in een wurggreep. Het leger zit in alle bedrijven, variërend van koekjes, pasta, rijst, olijfolie en melkpoeder tot zonnepanelen, wasmachines en tractors. Daarnaast heeft het leger de leiding over de grote infrastructurele bouwprojecten zoals de uitbreiding van het Suezkanaal en de bouw van een nieuwe administratieve hoofdstad in de woestijn ten noorden van Caïro. Het leger heeft ook een nieuw bedrijf opgericht voor gaswinning en baat benzinstations uit. Het heeft ook een meerderheidsbelang in een groot televisieproductiebedrijf en exploiteert huwelijkszalen, hotels en restaurants. Kritiek op het leger *kan* niet.

De auteur heeft het niet expliciet over de onvermijdelijke corruptie. Via de details in zijn verhaal kom je er niettemin toch wel veel over te weten. De belangrijkste leveranciers van hasj op feesten zijn immers politieagenten die bij de inbeslagname de “stuff” achterhouden voor eigen gebruik of verkoop.

De pijn van een generatie

Eduard Cousin is thuis in Egypte. Hij woont en werkt er en heeft er vele vrienden. Hoger opgeleide, niet echt arme mensen. Zijn vriendenkring bestaat vooral uit journalisten, onderzoekers, schrijvers, activisten en artiesten. Zij behoren tot de stedelijke middenklasse en ze hebben progressieve

ideeën over de samenleving, het geloof en relaties. Zij bevinden zich vaak aan de rand van de samenleving omdat ze zich atheïst noemen, drinken en drugs gebruiken of seks voor het huwelijk hebben, of omdat ze gay zijn. Het zijn overtuigingen die maken dat ze vaak een moeilijke band met hun familie hebben. In die groep zijn er veel jongeren met depressies en zelfmoord is een taboe dat geregeld voorkomt. En er is geen licht aan het einde van de tunnel.

Veel jongeren zitten *vast* in de situatie, zonder hoop, en in een gevecht verwickeld waarvan ze weten dat ze het zullen verliezen. Maar ze leggen zich niét neer bij de situatie, en dat scheidt een band.

Dit boek is een goed alternatief voor het oriëntalisme. Het gaat niet over de Egyptenaren, maar wil hen juist aan het woord laten om hen zélf over hun situatie te laten vertellen.

Eduard Cousin, Nu de wereld niet meer kijkt, Leven in Egypte na de Arabische Lente, Atlas Contact 2021, ISBN 9789045041674

Dina Nayeri, De ondankbare vluchteling

Wie wordt geloofd en wie niet?

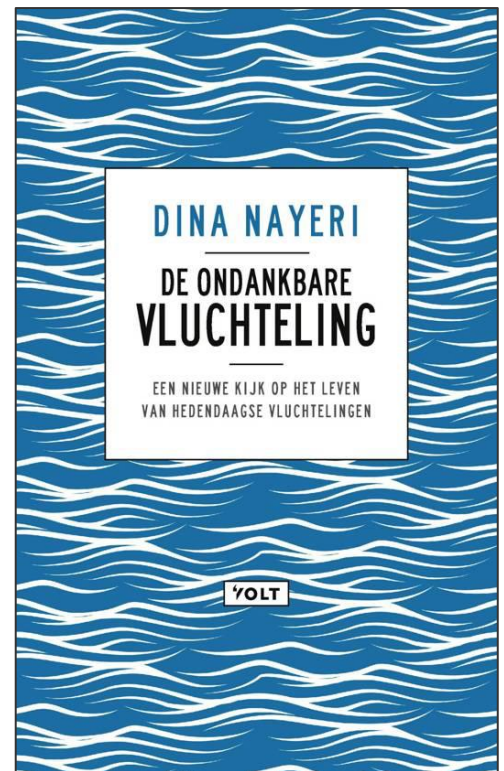
Dina Nayeri vluchtte als meisje met haar familie uit Iran en kreeg politiek asiel in de VS. Eerder schreef ze [De ondankbare vluchteling](#) vertelt Nayeri aan de hand van haar eigen leven, maar ook dat van anderen, op indringende wijze waar vluchtelingen allemaal mee te maken krijgen: de vlucht, de kampen, de asielpcedure en de aanpassingen op elk vlak. En vooral: hoe het leven in het nieuwe land is na een gewonnen asielpcedure.

Hoe was het voor jou om dit, nogal persoonlijke, boek te schrijven?

“Tot nu toe heb ik altijd fictie geschreven, zoals de roman Schuilplaats. In romans gebruik je je verbeelding terwijl je je baseert op je eigen ervaring. De minder mooie delen, waar je je oncomfortabel bij voelt, kun je gewoon weglaten. Het is vrijer. Maar met dit boek wilde ik iets nieuws zeggen en ik wilde het zeggen vanuit mezelf. De wereld was aan het veranderen. Trump kwam aan de macht, de Brexit-stemming vond plaats, en er waren zoveel negatieve conversaties over de vluchtelingencrisis en vluchtelingen in het algemeen. Toen ik jong was en vluchteling begrepen mensen dat het Westen een humanitaire plicht had naar de rest van de wereld, zelfs de mensen die ons niet in hun land wilden begrepen dat. Als je geboren wordt in een vrij land, met grote privileges, dan ben je het verplicht aan de wereld om te proberen iets terug te geven en anderen te laten delen in deze privileges. Een deel van de rijkdom van het Westen is te danken aan andere landen en oorlogen. Tegenwoordig leven we in een gepolariseerde samenleving waar sommige mensen geloven dat het oké is om je grenzen te sluiten voor vluchtelingen. Dat is geen houdbare positie. Je vraagt hoe het was om dit boek te schrijven. Het was nieuw, anders en eng. Ik vertelde mijn eigen verhaal en dat van anderen. Ik voelde een grote verantwoordelijkheid om deze verhalen goed en waarheidsgetrouw op te schrijven.”

Waar denk je dat die verandering in de wereld vandaan komt?

“Dankzij sociale media heeft iedereen het gevoel het middelpunt van het universum te zijn en men denkt dat een persoonlijke ervaring representatief is voor de hele wereld. Het ‘wij’ versus ‘zij’ denken wordt enorm versterkt door social media, waar iedereen zijn eigen omgeving en zijn eigen nieuws kan kiezen. Informatie van buiten de persoonlijke bubbel wordt gemakkelijk bestempeld als onwaar, als leugens. En er is ook veel onwaar nieuws tegenwoordig, bijvoorbeeld door trolling agencies. Ik denk dat veel mensen moeite hebben om echt nieuws van nepnieuws te onderscheiden. Waarheid is fluïde geworden en het is erg makkelijk om dat als een excuus te gebruiken om andere mensen af te wijzen en buiten te sluiten.

Er zijn kortom een heleboel nieuwe problemen in de manier waarop we met elkaar communiceren. Zowel binnen de grenzen als eroverheen.”

Wie zou in een ideale wereld jouw boek moeten lezen?

“Ik denk dat mijn ideale lezer iemand is die niet het vluchtelingenleven geleefd heeft. Iemand die een goede basis heeft en in een rijk land woont, en die een goed hart heeft. Iemand die mensen wil begrijpen en de dingen goed wil doen, maar niet altijd begrijpt dat wat hij of zij doet kan bijdragen aan het lijden van anderen. Ik denk dat die persoon het meest open zou staan voor dit boek.

Er zit veel in dit boek wat niet eerder gezegd is, maar tegelijkertijd schrijf ik over universele thema's waarin iedereen zich kan herkennen. Bijvoorbeeld het wachten in de vluchtelingenkampen. Iedereen moet wel eens wachten in zijn of haar leven, al dan niet daartoe gedwongen door een machtiger persoon. Vluchtelingen vertellen hun verhaal op een bepaalde manier en wij vertellen allemaal wel eens verhalen op een bepaalde manier om iemand te overtuigen. We weten allemaal wat het is om je te moeten aanpassen aan een nieuwe groep mensen. Daarom wil ik dat die hypothetische persoon het boek leest om de universele elementen te ontdekken. Het is belangrijk dat we zien hoeveel we met elkaar gemeen hebben. Zo kunnen we manieren vinden om mensen met meer waardigheid te verwelkomen in een nieuw land, zonder hun trots af te pakken. We kunnen nieuwe manieren bedenken om voorwaarts te gaan. Ik ben niet geïnteresseerd in het overtuigen van mensen die van mening zijn dat we alle grenzen dicht moeten gooien. Zij zijn toch niet te overtuigen. Maar er is zoveel latente hulp in de wereld, zoveel goede intenties die nog niet zijn waargemaakt. Die mensen wil ik aanspreken.”

Mensen willen het wel goed doen, maar ze weten soms niet hoe.

“Precies. En soms denken ze dat ze het goed doen, maar iets wat goed is in hun cultuur hoeft helemaal niet goed te zijn in een andere cultuur. Mensen uit het Midden-Oosten voelen zich vaak eenzaam in Nederland omdat het in Nederland normaal is om mensen ruimte te geven als ze net nieuw zijn in een buurt. In Iran, waar ik vandaan kom, is het juist de gewoonte om bij mensen op bezoek te gaan, om ze uit te nodigen, om gelijk deel te maken van je gemeenschap. Niemand bedoelt het slecht, het is gewoon een cultuurverschil. Ik hoop dat mijn boek kan helpen zulke gaten te dichten.”

Je hebt zelf vier jaar in Nederland gewoond, heb je veel van last gehad van de cultuurverschillen?

“Door het vele reizen in mijn leven ben ik een soort kameleon geworden. Ik pas me makkelijk aan en ik heb erg genoten van mijn tijd in Nederland. Ik waardeer hoe direct Nederlanders zijn. Maar het is bijvoorbeeld heel lastig om opgenomen te worden in een Nederlandse gemeenschap, om je daar echt welkom te voelen. Daar moest ik wel aan wennen. De mensen met wie ik uiteindelijk bevriend raakte, waren de mensen die het meest openstonden voor aanpassingen.”

Heb je nog tips voor mensen die graag goed willen doen, maar niet precies weten hoe?

“Als ik een thema mocht kiezen waar mijn boek over gaat, dan is het verborgen schaamte en vernedering. Elk deel van het vluchtelingproces is vernederend. Er kan zoveel veranderd worden om dat te verbeteren.

Bijvoorbeeld: als je vlucht, word je vervolgens volledig gedefinieerd door jouw vluchtverhaal.

Mensen blijven naar dit verhaal vragen en nergens anders naar. Het leven dat je achter je hebt gelaten, je vroegere werk, je persoonlijkheid. Niemand vraagt ernaar. Zelfs als ze je geloven gaat het alleen om het verhaal dat jou tot vluchteling maakt.

Als een vluchteling in een kamp zit, dan mag hij of zij niet werken. Wil je ergens voor lobbyen? Lobby er dan voor dat vluchtelingen mogen werken terwijl ze in de procedures zitten, zodat ze niet hun identiteit en baan kwijtraken door het gedwongen niets doen.

Nu is het zo dat ze moeten leven van liefdadigheid, maar liefdadigheid kan ook lelijke kanten hebben. Spullen worden van vrachtwagens gegooid. Mensen moeten door een enorme berg kleding spitten op zoek naar iets geschikts. Een organisatie waar ik mee werk zet een soort supermarkten op in vluchtelingenkampen zodat mensen ten minste op een normale manier spullen kunnen kiezen.

Begin met nadenken over de waardigheid van mensen, dat zou al heel veel helpen. Er moet heel veel verbeterd worden, maar dat kan niet door individuen gedaan worden. Er moet nog veel gelobbyd worden. Maar als mensen in nieuwe landen komen, vragen we ze vaak om zich te snel aan te passen. Geef mensen de ruimte om zichzelf te zijn. Omarm hun cultuur, hun individualiteit. Sta toe dat verschillende groepen elkaar beïnvloeden. Dat is hoe cultuur zich ontwikkelt. Ik bedoel, Indiase curry maakt tegenwoordig deel uit van de Engelse cultuur!"

Zijn er nog boeken die je graag wil schrijven?

"Wat me het meest interesseerde aan dit boek is het deel over waarheid en wie bepaalt wat waarheid is. Ik heb heel veel tijd besteed aan proberen te begrijpen hoe het asielsysteem werkt en aan praten met mensen wier verhalen niet geloofd werden. Daardoor vroeg ik me af: wie wordt geloofd en wie niet? Welke verhalen worden zomaar aangenomen als waarheid en wie moet zijn verhaal keer op keer bewijzen? Ik schrijf nu over vluchtelingen wier verhalen niet geloofd werden, ondanks een berg aan bewijzen. Sommige mensen worden hoe dan ook niet geloofd. Criminelen, vluchtelingen, het wordt ze soms bijna onmogelijk gemaakt om geloofd te worden.

Ik heb aan Harvard gestudeerd en daar krijg je allerlei manieren aangeleerd om overtuigend te zijn in een discussie. Hiermee kunnen mensen met zeer weinig inhoud zichzelf toch neerzetten als betrouwbaar en visionair. Ik snap niet hoe we onze samenleving toe konden staan zo te worden. Er zit zoveel gebakken lucht in de politiek en de stemmers hebben geleerd om mooie woorden te geloven in plaats van te zoeken naar de waarheid. Het is ook niet gemakkelijk om die echte waarheid te vinden. Je moet vragen stellen, graven, op zoek gaan. Dat is moeilijk. Veel makkelijker is het om op de bullshit te vertrouwen en je met het leven van alledag bezig te houden. Zo is het nou eenmaal. "

MO* - 152 - zomer 2024 - tekst

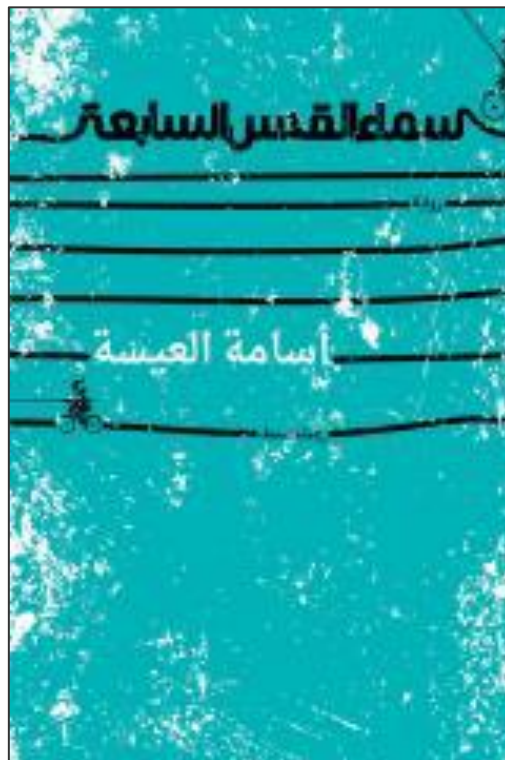
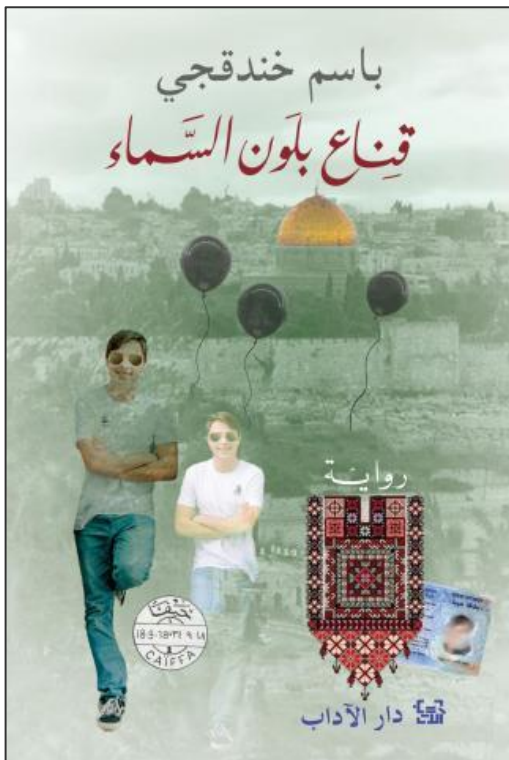
Fictie die het narratief van de overwinnaar uitdaagt - Samira Bendadi

met

Een masker, de kleur van de hemel - Basim Khandaqji

en

De zevende hemel van Jeruzalem - Osama El-Eissa

Wie is Narges Mohammadi, die de Nobelprijs voor de Vrede kreeg? ‘Hoe meer Iran me straft, hoe vastberadener ik word’

De strijd heeft haar haar carrière, haar familie en haar vrijheid gekost. Maar de Iraanse mensenrechtenverdediger Narges Mohammadi, die vrijdag de Nobelprijs voor de Vrede kreeg, zet ook in de gevangenis haar strijd voort. ‘Op een dag roepen we de overwinning uit.’

Samira Ataei

Na een jaar waarin Iraniërs maandenlang de straat opgingen om de val van het regime te eisen, gaat de Nobelprijs voor de Vrede naar een Iraanse vrouw die opkomt voor gelijke rechten: Narges Mohammadi (51). Als adjunct-directeur en woordvoerder van het Defenders of Human Rights Centre (DHRC) in Iran pleit Mohammadi al jarenlang voor onder meer de afschaffing van de doodstraf in het land. Haar jarenlange strijd voor de rechten van gevangenen heeft van Mohammadi zelf al meermaals een gevangene gemaakt. Ze werd al twaalf keer gearresteerd, vijf keer veroordeeld tot in totaal meer dan 30 jaar gevangenisstraf en 154 zweepslagen.

Het regime heeft het op haar gemunt, maar dat houdt Mohammadi niet tegen. In een zeldzaam telefonisch interview aan The New York Times eerder dit jaar zei ze: ‘Hoe meer ze me straffen, hoe meer ze afnemen, hoe vastberadener ik word om te vechten tot we democratie en vrijheid bereiken, en niets minder.’ Vandaag zit Mohammadi vast in de beruchte Evin-gevangenis in Teheran, bijgenaamd de ‘Evin-universiteit’ omdat er zoveel studenten, kunstenaars en intellectuelen achter de tralies zitten.

Eerder dit jaar kreeg ze al de World Press Freedom Prize voor haar werk, samen met Niloofar Hamedi en Elahe Mohammadi, de journalisten die als eersten over Mahsa Jina Amini (22) hebben bericht. Amini stierf na een arrestatie door de zedenpolitie, omdat ze haar hoofddoek foutief zou gedragen hebben. Het was haar dood die een ongeziene protestgolf in Iran heeft ontketend. Ook de twee journalisten zitten nog steeds vast, een jaar na hun arrestatie.

‘Deze prijs is in de eerste plaats een erkenning voor het zeer belangrijke werk van een hele beweging in Iran’, aldus Berit Reiss-Andersen, de voorzitter van het Noorse Nobelcomité in Oslo. ‘Het is niet de taak van het comité om de impact van de prijs te bepalen, maar we hopen dat dit een aanmoediging is om het werk voort te zetten.’

De uitreiking van de prijs, goed voor 11 miljoen Zweedse kronen (ongeveer 1 miljoen euro), vindt plaats op 10 december. Het Nobelcomité riep bij de bekendmaking op om Mohammadi vrij te laten. ‘Als de Iraanse autoriteiten de juiste beslissing willen nemen, dan laten ze haar vrij. Dan kan ze aanwezig zijn om deze erkenning in ontvangst te nemen.’

‘Politiek is gevaarlijk’

Mohammadi groeide op in een middenklassengezin in Zanjan, een stad in het noordwesten in Iran. Haar vader was kok en boer. De familie van haar moeder was politiek actief. Door hun activisme belandden haar oom en twee neven in de cel na de Islamitische Revolutie in 1979. Mohammadi kreeg van haar ouders een waarschuwing die velen hoorden toen de monarchie was gevallen: hou

je ver weg van politiek, want dat is gevaarlijk. Maar Mohammadi trok zich daar niet veel van aan. Tijdens haar ingenieursstudies wilde ze zich aansluiten bij een studentengroep voor vrouwen. Toen bleek dat die niet bestond, richtte ze er zelf eentje op.

Het is ook op de universiteit dat Mohammadi haar echtgenoot leerde kennen. Activist en schrijver Taghi Rahmani (nu 63) was een bekend gezicht in de intellectuele kringen van Iran en dus ook bij het islamitische regime. Opnieuw waarschuwden de ouders van Mohammadi haar, opnieuw legde ze dat naast zich neer: ze trouwde toch. Rahmani spendeerde hun eerste huwelijksverjaardag in eenzame opsluiting. Hij is volgens Reporters Without Borders 'de meest opgepakte journalist in Iran'. Inmiddels leeft Rahmani met hun 16-jarige tweeling Ali en Kiana in ballingschap in Frankrijk.

Het is al meer dan acht jaar geleden dat Mohammadi haar kinderen heeft kunnen vasthouden. Toch koestert ze hoop, vooral toen ze zag hoe vorig jaar de Iraanse vrouwen de motor werden van een nieuwe opstand in Iran, de grootste die de Islamitische Republiek moest bedwingen in haar 44-jarige bewind.

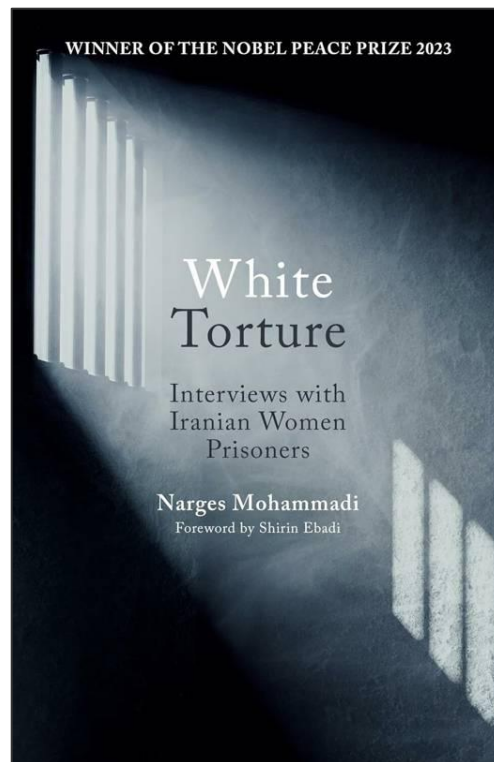
Witte marteling

In de gevangenis organiseerde Mohammadi protesten en sit-ins en hield ze toespraken. De vrouwen zongen en beschilderden de muren met slogans. In een opgenomen filmpje naar aanleiding van haar 50ste verjaardag zei ze in april vorig jaar, toen ze na een vrijlating weer de gevangenis in moest: 'De grote protesten om te ijveren voor arbeidsrechten onder leraren, vrouwen en jongeren geven me hoop. Natuurlijk worden we onderdrukt door het regime, maar wij geloven dat dit een teken is van de kracht en de veerkracht van mijn volk en van de zwakte van de onderdrukkers. Daarom ben ik vandaag hoopvol en tevreden terwijl ik terugkeer naar de gevangenis.'

Voor Mohammadi is de gevangenis nooit een plek waar haar werk stopt, integendeel. Ze geeft er workshops over burgerrechten en interviewde eerder andere vrouwelijke gevangenen over de emotionele impact van eenzame opsluiting. Ze bundelde die verhalen in de documentaire *White torture* (2021), verwijzend naar de vier witte muren van de eenzame opsluiting. Een plek zonder natuurlijk licht, geluid of menselijk contact.

Voor haar meest recente arrestatie in november 2021 lanceerde Mohammadi samen met 85 burgeractivisten een campagne waarin ze rechtszaken aanspanden tegen de praktijk van eenzame opsluiting. 'Het is een grove schending van de mensenrechten, die zelfs in strijd is met de nationale wetten van de Islamitische Republiek Iran', aldus Mohammadi. Tijdens haar laatste detentie werd Mohammadi ook twee maanden lang aan die martelpraktijk onderworpen.

In het opgenomen filmpje voor haar 50ste verjaardag zegt ze: 'Ik vroeg me af of ik teleurgesteld moest zijn dat ik voor de vierde keer in mijn leven naar zo'n cel wordt overgebracht. Maar ik geloof

dat je moet volharden om mensenrechten af te dwingen en tot een democratie te komen. Op een dag roepen we de overwinning uit. Tot die dag stuur ik je mijn beste wensen.'

Narges Mohammadi, *White Torture. Interviews with Iranian Women Prisoners*, OneWorld Publications, 2022, 242 p.

SCHRIJFSTER BUSHRA AL-MAQTARI OVER DE STRIJD IN JEMEN

‘Het oorlogsleed blijft. Alleen wie moordt, verandert’

Is er eindelijk goed nieuws voor Jemen? Vredesgesprekken in Zweden lijken de eerste resultaten op te leveren. ‘Zelfs het einde van de strijd is nog niet het einde van het lijden’, zegt de Jemenitische schrijfster Bushra al-Maqtari (39), die de oorlog documenteert. ‘Armoede, cholera en littekens blijven.’

BEIROET - Bushra al-Maqtari is, na een complexe tocht, van Jemen naar de Libanese hoofdstad Beiroet gereisd voor de Internationale Arabische Boekenbeurs. Daar stelt ze ‘Wat liet je achter?’ voor, haar boek dat 43 slachtoffers van de Jemenitische oorlog zelf aan het woord laat – voorlopig alleen in het Arabisch. Al-Maqtari reist voor haar getuigenissen nog altijd door het hele land, over alle frontlijnen heen, op gevaar van haar leven.

Voor ons gesprek begint, heeft ze zelf een vraag. ‘Waarom leveren jullie in België nog altijd wapens aan Saudi-Arabië? Met de affaire rond de moord op de Saudische dissident Jamal Khashoggi hoorde ik de Duitsers en Fransen maatregelen aankondigen, maar van België niets. Waarom? Wat denken jullie mensen daarvan?’

De vredesgesprekken in Zweden lijken de eerste resultaten op te leveren. Er komt een bestand in de cruciale havenstad Hodeidah en een uitwisseling van gevangenen. Stemt dat u hoopvol?

‘Ik had wel hoop voor die gesprekken, maar eigenlijk is er nog niet veel overeengekomen. Hoe het in de media wordt voorgesteld, is misschien ook niet het echte verhaal. Maar zelfs als er aan de oorlog een einde zou komen, is dat nog niet het einde van het lijden. De economie ligt in duigen. De steden krijgen wat hulp, het platteland niet. Hoe worden Jemenieten verondersteld hun dagelijkse leven te leiden?’

‘Zelf werk ik aan de universiteit, maar ik trek al lang geen salaris meer. Dus leef ik van leningen en sta ik al vele maanden in het krijt bij de huisbaas en de kruidenier. In het noorden heeft iedereen die voor de regering werkt, al twee jaar geen salaris meer gekregen. Daarover is in Zweden nog geen akkoord bereikt, blijkbaar. De middenklasse is weg, enkelen zijn heel rijk, miljoenen Jemenieten zijn straatarm.’

De inleiding tot het huidige conflict waren de betogingen tegen de aloude autoritaire leider Ali Abdullah Saleh, in 2011. Hoe hebt u die meegemaakt?

‘Ik voegde me bij de protesten in mijn thuisstad Taiz (in het zuidwesten van Jemen, nu belegerd door Houthi-rebellen, red.). We wilden niet gewoon het regime weg, maar de regels van ons leven veranderen. Zelf stond ik bekend als links, dus ik kon het bijvoorbeeld vergeten om werk te vinden. Ik heb geen spijt van die tijd, maar de kracht van het tribalisme en het leger bleek sterker dan die van de massa.’

‘Bij ons kan je alleen kiezen tussen de macht van de traditionele cultuur of die van het islamisme. Samen vormen ze, zoals ook in Libië en Syrië is gebleken, een krachtig mechanisme dat erin slaagt een revolutie tot een crisis om te buigen. Saleh stapte uiteindelijk op, maar we hadden niet verwacht hoe hij wraak zou nemen. Hij sloot een verbond met de Houthi-rebellen – die hijzelf jarenlang had bestreden – en gaf hen zijn fire power.’

De Houthi's verdreven Salehs opvolger, Abdrabboh Mansour Hadi, uit de hoofdstad Sanaa. In 2015 begon een oorlog tussen, om het gemakkelijk voor te stellen, de regering in het zuiden en de Houthi-rebellen in het noorden. De regering kreeg steun van de Saudi's, de sjiiitische Houthi's van Iran. Op uw reizen over de frontlijnen heen gaat u op zoek naar alle slachtoffers.

Bushra al-Maqtari. Theirworld/Sam Tarling

‘Ik schrijf een wekelijkse column voor een krant, maar de lezers willen dat ik het daar vooral over de grote politiek heb. De stem van de gewone burger blijft intussen onderbelicht, dus trok ik op pad. Dat levert avontuur op, gevaar, maar ook een grote mate van verantwoordelijkheid, want de slachtoffers verdienen het correct te worden gehoord. Ik verzamelde vierhonderd getuigenissen.’

‘De moeilijkste gesprekken zijn die met mensen die nog altijd in shock zijn. Een vrouw in Taiz verloor haar twee dochters. Tijdens ons gesprek, een jaar later, stond ze nog altijd plots op en ging naar buiten alsof ze ging kijken waar haar dochters waren. Een grootvader die zijn zoon en hele familie had verloren in een bombardement, had nog altijd hun kleren vast en rook er voortdurend aan, om nog een laatste herinnering van hun leven te vinden. Sommigen blijven permanent in shock.’

‘Een vriend van me verloor elf familieleden. Telkens hij langs de puin hoop van hun huis komt, gaat hij nog altijd elke keer door het puin zoeken, in de hoop nog ergens een vergeten foto of zo terug te vinden. Mensen sterven in bombardementen door de coalitie rond Saudi-Arabië, maar ook door de gevechten op de grond en de sluipschutters van milities aan beide kanten. En dan is er de hongersnood, de ziektes, de cholera.’

De meeste van uw getuigen zijn vrouwen, is dat toeval?

‘Negentig procent zijn vrouwen. Dat komt omdat ik vaak eerst met de hele familie van slachtoffers spreek, en de vrouwen zijn dan het meest uitgesproken. Mannen in Jemen tonen hun

WHAT HAVE YOU
LEFT BEHIND?

BUSHRA AL-MAQTARI

Fitzcarraldo Editions

emoties niet gauw. Ik herinner me er één die in tranen uitbarstte, omdat zijn kinderen waren gestorven in een bombardement, maar vooral ook zijn vrouw.'

U reist tussen steden waar de situatie soms heel verschillend is. De hoofdstad Sanaa staat onder controle van de Houthi's en wordt gebombardeerd door de Saudische coalitie. De havenstad Hodeida wordt met grondtroepen belegerd door de coalitie. Uw eigen thuisstad Taiz wordt dan weer belegerd door de Houthi's.

'Alleen de identiteit van de moordenaars verandert, en de aard van het gevaar. In Sanaa moet ik pragmatisch zijn. Er vallen bommen van Saudi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten, maar op straat draag ik er bijvoorbeeld ook een volle gezichtssluier. De Houthi's gedragen zich niet heel anders dan, zeg maar, Al-Qaeda elders in Jemen.'

'Hier in Beiroet draag ik nu wat ik voor de oorlog in Jemen droeg (een losse outfit met hoofddoek die in de meeste islamitische landen als zedig geldt, red.). Nu zou ik in Jemen voor deze kleren kunnen worden gedood. De Houthi's hebben de paspoppen in winkels vernield en muziek is nu verboden op trouwfeesten.'

'Hodeida wordt dan weer zo streng gecontroleerd door de Houthi's dat mensen er gewoon niet durven te getuigen, zelfs als, of net omdat ze gefolterd zijn. Aan de politieke overzijde, in de zuidelijke havenstad Aden, lopen er soldaten van de Verenigde Arabische Emiraten rond naast milities, en slachtoffers worden blijkbaar betaald door de Emirati's zodat ze niet zouden spreken.'

'In Taiz heb ik meer vrijheid, maar de mensen worden er belegerd door de Houthi's en staan achter de Saudi's en de regering-Hadi, dus veel klachten over hen zal je niet horen. In Taiz moet ik op sommige plekken oppassen voor de Houthi's die belegeren en de Saudi's die hen bombarderen.'

Intussen wordt gezegd dat vooral de honger slachtoffers maakt, terwijl er eigenlijk niet echt een gebrek aan voedsel is.

'De mensen zijn doodarm geworden. Zowel in rebellen- als regeringsgebied worden hulpgoederen van de Verenigde Naties verkocht en doorverkocht, tot de prijzen vertienvoudigen. Zo wordt hongersnood gecreëerd. Die hulp bereikt de armsten niet. Intussen zijn er ook enkele rijken die nieuwe huizen bouwen. De kloof is groot.'

'De ervaring van een oorlog verandert een samenleving, ook de mensen die geen verliezen lijden in hun persoonlijke omgeving. De moeilijkheden zijn zo enorm. Armoede, cholera, verlies en littekens blijven. En voor vrouwen is er de impact van het oprukkende conservatisme, aan beide kanten. Voor de oorlog kon je als vrouw zonder mannelijke voogd rondreizen tussen steden. Nu moet ik vaak mijn echtgenoot of een vriend vragen mee te gaan naar de volgende wijk.'

Hoeveel mensen kent u zelf die zijn omgekomen?

'Veel. En dat is moeilijk. Vroeger had ik altijd nog mijn beste vriendin Reham, die werkte als hulpverlener in Taiz en misdaden documenteerde. Als ik depressief werd, praatte ze me erdoorheen. Op dezelfde dag dat mijn boek ging verschijnen, 8 februari dit jaar, is ze gedood bij een beschieting.

Bushra Al-Maqtari, *What have you left behind?*, Voices from a forgotten war, Fitzcarraldo Editions.

Svetlana Aleksandrovna Aleksijevitsj

(Wit-Russisch: Святлана Аляксандраўна Алексіевіч; Russisch: Светлана Александровна Алексиевич) (Stanyslaviv, 31 mei 1948) is een WitRussische onderzoeksjournalist en schrijfster aan wie in 2015 de Nobelprijs voor Literatuur werd toegekend.

Aleksijevitsj is bekend vanwege vijf romans, drie toneelstukken en twintig scenario's voor documentaires. Haar boeken zijn te lezen als meerstemmige geschriften en verwoorden het relaas van uiteenlopende mensen, waaruit vooral het lijden van het Russische volk spreekt. Ook al gelden ze als 'moeilijke boeken', van haar boek *De oorlog heeft geen vrouwengezicht* zijn alleen al in Rusland meer dan 2 miljoen exemplaren verkocht,

Leven en werk

Aleksijevitsj is geboren in de Oekraïense stad Stanyslaviv, die sinds 1962 Ivano-Frankivskheet. Haar vader, een leraar Duits en geschiedenis, was Wit-Rus. Haar moeder, ook lerares, was Oekraïense. Ze studeerde van 1967 tot 1972 aan de Lenin-universiteit (nu de Wit-Russische Staatsuniversiteit) in Minsk, begon haar journalistieke carrière bij enkele lokale kranten en was vanaf 1976 redacteur van het literair tijdschrift *Neman*.

Werkwijze

Aleksijevitsj publiceert in de Russische taal interviews in boekvorm met ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog, de Sovjet-Afghaanse oorlog, het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de kernramp van Tsjernobyl. Naar eigen zeggen is haar werk vooral beïnvloed door dat van de Wit-Russische schrijver Ales Adamovitsj (1927-1994), die ze als haar leermeester beschouwt. Hij bedacht het concept van de 'collectieve roman', waarin mensen hun eigen verhaal vertellen zonder tussenkomst van een 'verteller'. Het werk van Aleksijevitsj bestaat grotendeels uit zorgvuldig vormgegeven vraaggesprekken met een collage-achtige structuur, zonder commentaar.

Ze schrijft de gesprekken in hun geheel uit en herschikt de citaten net zolang totdat er een lopend verhaal ontstaat. Ze vraagt de geïnterviewden altijd toestemming voor de tekst, waarmee ze beoogt een relaas op te tekenen dat zoveel mogelijk aan de waarheid beantwoordt. Doordat ze de traditionele, gefictionaliseerde vertelwijze heeft losgelaten, lijken de stemmen van de slachtoffers, daders en toeschouwers rechtstreeks tot de lezer te spreken. Daarmee doorbrak ze de officiële geschiedschrijving, die vaak door ideologie wordt gekleurd.

Ze is wel beschreven als de literaire kroniekschrijver van de emoties van de individuele mens die probeert zich staande te houden in en na de Sovjettijd. Zelf beschreef ze de geschiedenis van haar land en andere voormalige Sovjetstaten als volgt:

Als je terugblijkt op onze geschiedenis in zijn geheel, zowel tijdens als na de Sovjetperiode, zie je een enorm massagraf en een bloedbad. Een eeuwige dialoog van beulen en slachtoffers. De eeuwige Russische vragen: wat moet er gebeuren en wie heeft de schuld (...) Dit is een uitdaging voor al wat leeft op aarde. Zo is onze

geschiedenis. En dit is het thema van mijn boeken, dit is mijn weg, de kringen van mijn hel, van mens tot mens.

Politiek en censuur

Naar aanleiding van haar eerste boek *De oorlog heeft geen vrouwengezicht* (1983), waarin vrouwelijke Sovjetveteranen uit de Tweede Wereldoorlog hun verhaal deden, kreeg ze problemen met de censuur op beschuldiging van anticomunistische activiteiten. Ze verloor haar baan. De communistische partij KPb beheerste toen het gehele politieke, maatschappelijke en culturele leven van Wit-Rusland. Nadat het land in 1991 onafhankelijk was geworden kreeg haar werk langzaam meer erkenning, maar ze kwam al spoedig tot het inzicht dat de politieke situatie er na de Sovjetperiode niet op vooruit was gegaan. Ze werd een van de felste critici van het regime van president Loekasjenko en kreeg daardoor te maken met repressieve maatregelen. Haar telefoon werd afgeluisterd en ze kon niet vrijuit in het openbaar spreken. Daarom besloot ze in 2000 Wit-Rusland te verlaten. Het International Cities of Refuge Network bood haar hulp en ze woonde achtereenvolgens in Parijs, Göteborg en Berlijn.

In 2011 keerde ze terug naar Minsk, hoewel het politieke klimaat er nauwelijks is veranderd. Van haar boeken, die in tientallen talen zijn vertaald, waren tot in 2015 slechts twee in de taal van haar eigen land verschenen. De door de Wit-Russische staat gecontroleerde uitgeverijen publiceren haar werk niet. Niettemin blijft ze felle kritiek uitoefenen op Loekasjenko en diens Russische collega Poetin. Door de beperkingen die ze in eigen land ondervindt, wordt ze internationaal ondersteund door de PEN-club en de Open Society Foundations.

Nobelprijs 2015

Op 8 oktober 2015 werd in Stockholm bekendgemaakt dat aan Aleksijevitsj de Nobelprijs voor Literatuur 2015 was toegekend, volgens het comité "voor haar meerstemmige werk, een monument voor lijden en moed in onze tijd". Dat was de bekroning van een lange reeks van internationale prijzen en onderscheidingen die zij in de loop der jaren heeft ontvangen. Zij was de veertiende vrouw en de eerste Wit-Russische auteur die de prijs ontving en tevens de eerste journaliste. President Loekasjenko was "blij" voor haar en gaf te kennen dat de prijs liet zien "dat je je mening kunt uiten, kunt werken en schrijven in dit land".

Het was de zesde keer in de geschiedenis dat een auteur die in het Russisch schrijft de belangrijkste literaire prijs ter wereld kreeg. De laatste was Joseph Brodsky in 1987. Daarvoor, in 1970, kreeg Aleksandr Solzjenitsyn de prijs, "wiens overwinning de communistische leiding in Moskou vertelde dat de wereld recht heeft op de waarheid. Aleksijevitsj uitverkiezing zendt dezelfde boodschap uit aan het Kremlin van Poetin".

Protest in 2020

In augustus 2020 mengde Svetlana Aleksijevitsj zich in de verkiezingsstrijd rond president Loekasjenko, die als kandidaat voor een zesde termijn alle presidentskandidaten van de oppositie had uitgesloten van deelname, met uitzondering van de politiek onervaren Svetlana Tichanovskaja van wie hij de kandidatuur niet serieus nam. Op de verkiezingsdag 9 augustus behaalde Loekasjenko 80% van de stemmen, een resultaat dat volgens velen alleen door

stembusfraude tot stand kon zijn gekomen. Hevige protesten volgden, die door de regering met repressief geweld en een golf van arrestaties werden beantwoord. Op 12 augustus sprak Aleksijevitsj de president op een vrije radiozender als volgt toe:

Vertrek voor het te laat is, voordat u mensen in een vreselijke afgrond stort, de afgrond van de burgeroorlog. Niemand wil bloed zien. U wilt alleen macht. En het is uw machtshonger die bloedvergieten vereist.

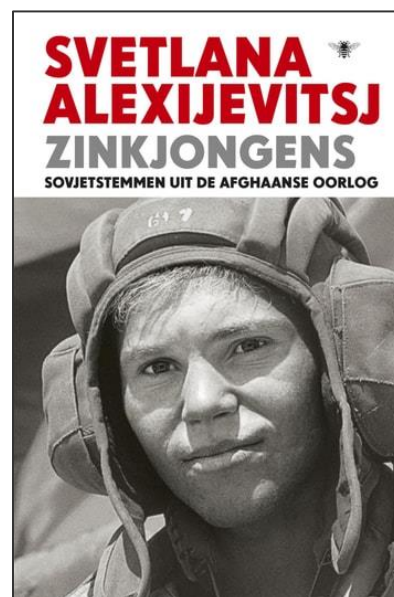
Even later werd bekend dat Svetlana Aleksijevitsj een politieke rol had aanvaard door (samen met onder anderen de mensenrechtenactivist Ales Bjaljazki) plaats te nemen in de 'coördinatieraad' die een vreedzame machtsoverdracht van president Loekasjenko aan de oppositie zou moeten faciliteren. De Wit-Russische justitie reageerde door een strafrechtelijk onderzoek naar de coördinatieraad aan te kondigen. Op 9 september 2020 bleken op een na alle leden van de coördinatieraad te zijn gearresteerd, het land uitgezet of na ontvoering spoorloos verdwenen. Alleen Aleksijevitsj was 'officieel' nog in functie. Zij verklaarde:

Eerst werd ons land gekidnapt, nu worden de besten van ons ontvoerd. Hoewel verondersteld werd dat zij door haar internationale prestige niet opgepakt kon worden, probeerden onbekenden haar huis binnen te dringen. Daarom waakten westerse diplomaten bij haar om haar veiligheid te garanderen. Hoewel ze aanvankelijk van plan was tot elke prijs in Wit-Rusland te blijven, besloot ze toch uit te wijken naar Duitsland. Ze vertrok op 28 september 2020 naar Berlijn met de intentie zo snel mogelijk terug te keren.

Zinkjongens

Niets is waanzinniger dan de werkelijkheid. Van 1979 tot 1989 was een miljoen Sovjetmilitairen verwickeld in een zinloze en onrechtmatige oorlog in Afghanistan, onder hen vooral jonge jongens. Tallozen van hen kwamen om en werden in een zinken lijkist teruggezonden naar huis, terwijl de Sovjetstaat het bestaan van het conflict ontkende.

De ontroostbare moeders van de 'zinkjongens' wilden weten hoe en waarom hun zonen in Afghanistan waren gesneuveld. Toen ze achter de waarheid kwamen waren ze zo ontsteld dat ze weigerden deze te aanvaarden. Zinkjongens presenteert de aangrijpende getuigenissen van officieren en soldaten, verpleegkundigen en prostituees, moeders, zonen en dochters die de oorlog en de blijvende gevolgen beschrijven. Alexijevitsj onthult de schoonheid van het land en de wrede pesterijen in het leger, het doden en de verminking, de overvloed van westerse goederen, de schaamte en de verbrijzelde levens van teruggekeerde veteranen.

Svetlana Alexievitch, Zinkjongens, De Bezige Bij, (1990 - heruitgave 2016) 2017, 320 p.

Mensenrechten en Cultuur een interview met Brigitte Herremans

In deze interviewreeks buigen we ons over hoe mensenrechten en cultuur met elkaar verweven zijn. Hoe brengt cultuur sociale verandering teweeg? Kunnen mensenrechten een bron van inspiratie zijn voor cultuur, of omgekeerd?

Tijd voor Mensenrechten ontmoet Brigitte Herremans in het café van bibliotheek De Krook in Gent. Haar zachte stem doet niets minder vermoeden dan dat er een begenadigde podcastmaakster voor ons zit. De Midden-Oosten-expert, verbonden aan het Human Rights Centre van de Universiteit Gent, spreekt met passie over haar doctoraal onderzoek en podcast Justice Visions

We beginnen met een klassieker. Kan je jezelf voorstellen?

Ik ben onderzoeker aan de Universiteit Gent in een onderzoeksgroep Justice Visions. Dit is een groep die vooral bezig is met *transitional justice* in paradigmatische conflicten en ook in meer atypische conflicten. Voor ik aan de slag ging bij de UGent werkte ik een lange tijd bij Pax Christi en Broederlijk Delen rond het Israëlijsch-Palestijns conflict. Ik ben gebeten door het Midden-Oosten, het Israëlijsch-Palestijns conflict en literatuur. Ik combineer dit nu allemaal in mijn onderzoek.

Hoe is je passie voor het Midden-Oosten begonnen?

Toevallig, zoals alles in het leven. Deels door gezonde interesse en deels door een reis met mijn vader naar Israël toen ik in een tiener was, in 1994. Toen was het Midden-Oosten vredesproces juist gestart. Dit boeide me heel erg. Als kind was ik ook al bezig met de Holocaust. Als tiener herinner ik me mijn spreekbeurten over het Israëlijsch-Palestijns conflict. Ik ben nadien Arabisch en Bijbels Hebreeuws gaan studeren. Mocht ik erin geloven, dan zou ik zeggen dat het voorbestemd is.

Hoe ben je dan in de academische wereld terecht gekomen?

Met een paar tussenstapjes. Ik heb een hele lange tijd gewerkt rond het Israëlijsch-Palestijns conflict, met name politiek werk of lobbywerk omtrent het respect voor het internationaal recht. Ik heb daar veel over gepubliceerd en zo op ramkoers gekomen met pro-Israëlgroepen. De toegang tot Israël werd mij geweigerd in 2016. Ik kon hierdoor niet meer naar Israël en Palestina. Ik voelde dat het tijd was om iets anders te doen en dan ben ik aan de slag gegaan bij Bozar Brussel rond het Midden-Oosten. Ik programmeerde er mee verschillende voorstellingen, vooral over literatuur, en ik nodigde er ook hedendaagse Arabische en Syrische dichters uit. Ik werkte nadien even bij het Vlaams Vredesinstituut en verkaste naar de UGent in 2019.

Waar gaat je onderzoek aan de UGent over?

Mijn onderzoek gaat over hoe kunst of artistieke praktijken onrecht in het Syrische conflict kunnen blootleggen. Onrecht in het Syrische conflict verschuift heel vaak naar de achtergrond. Er is niet zoveel interesse in. Mijn aanname is dat artistieke praktijken ons idee over rechtvaardigheid in Syrië kunnen aanscherpen of een idee kunnen geven over onrecht in Syrië.

Heel vaak is de centrale visie op Syrië dat er zolang Assad aan de macht is, er geen rechtvaardigheid mogelijk is. De slachtoffers geraken ondergesneeuwd of blijven onderbelicht in een zeer pessimistische defaitistische visie op rechtvaardigheid. Kunst kan die onzichtbaarheid deels tegengaan. Hoe die uitwissing van onrecht in literatuur kan worden tegengegaan, is mijn voornaamste onderzoeksveld, naast cinema. Ik bestudeer twee Syrische romans die een fictief verhaal vertellen over chemische gifgasaanvallen in 2013 in Syrië en over willekeurige aanvallen op burgers. Zij belichten misdaden op een manier die in de media nauwelijks meer naar voren komt.

Ik probeer onder andere te onderzoeken aan de hand van focusgroepen hoe Belgische lezers reageren op die romans, of er een affectieve respons is. Zijn ze empathisch ten aanzien van de slachtoffers in Syrië? Kunnen ze door het lezen van die romans zich meer voorstellen wat het Syrische conflict behelst? Literatuur kan niet ongedaan maken wat er is gebeurd of kan niet mogelijk maken wat internationale instellingen niet kunnen. Maar door blootstelling aan fictie en narratieve verhalen over Syrië, kunnen mensen dat hegemonisch discours van Assad versus Islamitische Staat wel doorbreken. Dat brengt meer aandacht voor de traumatische ervaringen van de Syriërs en voor de individuele verhalen. Het zorg er vooral voor dat mensen een sprong maken in het leven van anderen, ook al zijn dat fictieve personen. Ze slagen erin om zich iets voor te stellen dat oncomfortabel of ongemakkelijk is.

Vanwaar de keuze voor Syrië?

In 2010, 2011 zijn de Arabische revoluties begonnen in Tunesië en Egypte. Syrië is daar niet aan ontsnapt. Ik ben zelf als twintigjarige naar Syrië gegaan, wat een van de meest aangrijpende ervaringen in mijn leven is geweest. Ik ben daar een goede maand verbleven bij verschillende families en heb toen pas begrepen wat een dictatuur inhoudt. Je leest daar wel over, zoals je over de Holocaust leest en over de goelag in Rusland, maar hoe het is om in een dictatuur te leven, daar had ik geen idee van. Toen ik als jonge vrouw daar ter plekke met de mensen over de dictatuur wou spreken, besepte ik pas hoe bang zij waren wanneer ze me uitdrukkelijk vroegen om te stoppen met hierover te spreken.

De revolutie waaide in maart 2011 over naar Syrië. Door de huidige oorlog zijn we vergeten dat de protesten in Syrië initieel vreedzaam waren. Het was een waarachtige en door burgers geïnspireerde beweging. Vrij snel is die revolutie door het buitensporige geweld van het regime volledig kapot gemaakt en is het regime begonnen met het bombarderen van steden. Later is ook de Islamitische Staat ontstaan, wat de burgeroorlog op scherp stelde. Op dat moment wist ik dat ik niet enkel met Palestina wou bezig zijn en verdiepte ik me er sterk in.

Als mensenrechtenactivisten leefden we in een periode van hoop na Rwanda, na Tsjetsjenië en Bosnië-Herzegovina. En nu staan we voor een periode, waar de basisprincipes van het internationaal recht op grote schaal worden geschonden, kijk bijvoorbeeld ook naar wat er gebeurt in Oekraïne. Daarom wou ik met Syrië bezig zijn: ik voelde dat ik dit moest doen, alsof het een soort van opdracht was.

Onderzoek je de impact op de mensen die literatuur lezen of schrijven?

Ik heb als centrale these dat *truth-seeking* of waarheidsvinding, in de Syrische context eigenlijk een van de centrale domeinen is waar slachtoffergroepen, ngo's en kunstenaars in werken.

Waarheidsvinding is iets wat zowel formeel als informeel gebeurt. Ik heb onderzocht wat schrijvers en cineasten eigenlijk betrachten te doen met hun werk. Wat is hun intentie om te schrijven over onrecht? Voor een stuk is mijn onderzoek dus *actor oriented*. Je gaat dus enerzijds kijken naar de *stakeholders* van rechtvaardigheid en artistieke praktijken en anderzijds naar welk effect de artistieke praktijken hebben in de buitenwereld.

Wat betekent je onderzoek voor het internationaal recht?

De waarheids- en verzoeningscommissie heeft een onderscheid gemaakt tussen de narratieve waarheid (de waarheid die we onszelf vertellen gebaseerd op een gebeurtenis) en forensische waarheid (de bewijsbare feiten van een gebeurtenis).[1] Het is door het falen van het internationaal recht en het internationaalrechtelijk apparaat dat we eigenlijk aangewezen zijn op informele praktijken, zoals de narratieve waarheid. Maar ik zie die twee zaken als complementair. We hebben hard bewijsmateriaal nodig voor een strafrechtelijke processen. Dit bewijs wordt onder meer verzameld in een databank in Genève genaamd IIMM. Deze gigantische databank heeft als doel het verzamelen van bewijsmateriaal om toekomstige vervolging van misdaden mogelijk te maken. Dit soort bewijs is essentieel, maar de persoonlijke waarheid, de narratieve waarheid, die is eigenlijk ook nodig omdat het aantal internationale strafprocessen die leiden tot *accountability* heel beperkt zijn.

Zo zijn er bijvoorbeeld meer dan 100.000 mensen “verdwenen”. De meesten van hen zijn gestorven, kapot gefolterd en gedumpt in een massagraf. We weten niet wat er met hen is gebeurd. We hebben naast de forensische waarheid over hun lot, andere vormen van waarheid nodig van informele en artistieke praktijken nodig om de aandacht op hun lot te vestigen.

Nog een voorbeeld: in de jaren '80 is er een massamoord geweest in Syrië. Het regime heeft ongeveer 40 000 mensen gedood en een verbod geïnstalleerd om hierover te praten. Syriërs vinden memorialisering belangrijk en geven vorm aan deze herinneringen via kunst en activisme. Je hebt die informele praktijken ook nodig om ervoor te zorgen dat de aandacht voor misdrijven niet vermindert.

Ligt de waarde van je onderzoek eerder in het onder aandacht brengen van mensenrechtenschendingen of gaat het ook over hoe mensen die grootschalige mensenrechtenschendingen overleven?

Dat laatste interesseert mij minder. In mijn onderzoek focus ik minder op trauma en veerkracht. Wat mij vooral boeit is waarom die aandacht voor misdrijven in het Syrische conflict absoluut afwezig is en hoe kunst in die zin waardevol kan zijn alsnog de aandacht hierop te vestigen. Het Syrisch regime bombardeerde courant ziekenhuizen met de hulp van Rusland, dat is gedocumenteerd. De VN heeft zelfs een mechanisme geïnstalleerd, het *deconfliction mechanism* waarbij het de coördinaten van de ondergrondse ziekenhuizen doorgaf aan het Syrische regime, in de hoop dat het deze niet zou bombarderen. Het Syrische regime heeft die lijst gebruikt voor het omgekeerde, om al die plekken te bombarderen. Het gaat over dat soort perversiteiten. Door Oekraïne zijn we wakker geschud, dat dit opnieuw gebeurt, maar bij Syrië schoot onze verbeelding tekort. We konden ons niet inbeelden dat misdrijven die we herkennen van het naziregime (zonder ze als genocide te willen kwalificeren) in Syrië plaatsvonden. “For

Sama” is een documentaire van de Syrische journaliste Wa’ad al-Khataeb die de bombardementen op ziekenhuizen meemaakte in Aleppo in 2016. Haar man richtte een veldhospitaal op en zij heeft alle aanvallen op camera vastgelegd. Het is pas door die documentaire, welke ik als kunst benoem, dat er aandacht gekomen is voor deze situatie. Deze kunst slaagt in iets waar ngo-rapporten, rapporten van de VN etc. niet in slagen, namelijk verontwaardiging opwekken over de bombardementen op ziekenhuizen. Dat is de waarde van kunst.

Hebben we een tekort aan verbeelding of kunnen we ons deze misdrijven perfect verbeelden maar sluiten we ons ervoor af?

Ik denk dat onze verbeelding zich op een natuurlijke manier afsluit omdat je zo’n conflict niet aankan. De omvang van het Syrische conflict is wat burgerslachtoffers betreft veel groter dan de omvang van het Oekraïense conflict dat zich dichterbij ons afspeelt. Daar is er het aspect van proximititeit, de geografisch en de culturele. We kunnen ons bijvoorbeeld via films en literatuur goed inleven in de Holocaust, omdat die bij ons heeft plaatsgevonden. Dit was deel van onze cultuur en dus dichtbij. Toch zijn we bereid om deze sprong in het verleden te maken bij andere conflicten die iets verder weg zijn, op voorwaarde dat we de slachtoffers voldoende aanvoelen, dat we er ons mee kunnen identificeren. Wanneer er onduidelijkheid bestaat over wie het slachtoffer is en wie de dader, kan er desinteresse of een zekere vermoeidheid optreden. De complexiteit van de situatie zorgt ervoor dat de mensen zich hiervoor afschermen.

Bijkomend is er een desinteresse of een zekere vermoeidheid die optreedt wanneer er onduidelijkheid bestaat over wie de dader en wie het slachtoffer is. De complexiteit van een situatie zorgt ervoor dat mensen zich hiervoor afschermen. De bereidwilligheid om zich in te leven neemt op die manier af. We schermen ons af, dat klopt, maar het hele punt is dat kunst ons onbevangener maakt. We zijn bereid om een boodschap of een idee te bestuderen waar we ons via de gebruikelijke kanalen van informatie verwerven ons eerder voor afsluiten.

Een ander topic waar Brigitte Herremans graag over spreekt, is haar podcast Justice Visions. Samen met Tine Destrooper maakt zij podcastafleveringen om alles wat nieuw is binnen het domein van transitional justice op een frisse manier te kaderen.

[1] Barbara J. Little (2019) Violence, silence and the four truths: towards healing in U.S.-American historical memory, International Journal of Heritage Studies, 25:7, 631-640, DOI: 10.1080/13527258.2018.1542333